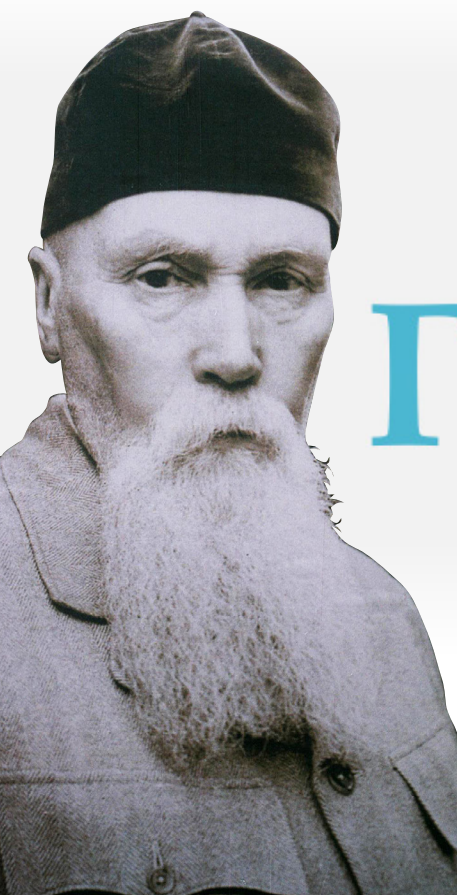

Е-списание

Географ

geograf.bg

Год. V – VI, брой 5, 2020 – 2021 г.

Издание на СНЦ „Български географски портал – Географ БГ“

Изданието е включено в Националния референтен списък на НАЦИД.

Редакционна колегия

Проф. д-р Румен Пенин – главен редактор

Проф. д-р Милен Пенерлиев

Доц. д-р Григорий Исаченко

Доц. д-р Мариан Върбанов

Доц. д-р Георги Бърдаров

Доц. д-р Галин Петров

Гл. ас. д-р Димитър Желев

Гл. ас. д-р Евгения Сарафова

Радка Цингова

Валентина Стоянова

Николета Деснова

Редактор

Елеонора Николова

Графичен дизайн

Боряна Паскалева

Асен Балкански

Художник на корицата: Боряна Паскалева

© Материалите, използвани в списанието, са авторски и правата върху тях принадлежат на издателя. Разпространяването и публикуването на целите текстове или на части от тях без изричното писмено разрешение на редакцията водят до правните последици, предвидени в Закона за авторското право и сродните му права.

СЪДЪРЖАНИЕ

От главния редактор

Румен Пенин.....	5
------------------	---

ГЕОГРАФСКА НАУКА

Демографията и промяната в света

Георги Бърдаров.....	6
----------------------	---

Глобалното затопляне и историческият шанс на Европа за освобождаване от енергийна зависимост

Димитър Желев.....	12
--------------------	----

Собствените имена на орографските обекти

Мария Петрова.....	21
--------------------	----

Пространствено-градоустройствено развитие на София от края на XIX в. до наши дни (през „погледа“ на район Лозенец)

Калоян Цветков, Мирослав Кръстев.....	36
---------------------------------------	----

Мултикултурната комуникация: кратко въведение за любителите на пътешествия

Донка Петрова	47
---------------------	----

Светът е немислим без географията или как географията променя света

Симеон Тодоров.....	53
---------------------	----

ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Приключи проектът на Географ БГ „Наука, арт и технологии в образованието“

Димитър Желев, Теодора Димитрова	60
--	----

Община Бургас – образователният стартъп на България

Антонина Атанасова	68
--------------------------	----

„Докосни науката с нас“ – възможност за формиране на практически умения в интегралното обучение по природни науки и география

Юлия Върбанова, Радка Цингова	74
-------------------------------------	----

ПО СВЕТА И У НАС

В бразилската каатинга

Григорий Исаченко 80

Централна Азия – по пътя на семейство Рьорих (Централноазиатската експедиция и резултатите от нея)

Румен Пенин..... 93

Как „Къщата на езиците“ приюти 180 националности

Димитър Русков 115

Тенерифе – райският остров

Христо Стоянов..... 122

Аляска – дивото зове

Свилен Русанов..... 130

Град Велико Търново в социално-икономическото развитие на страната

Йордан Георгиев..... 142

Камчийски лонгоз

Марина Стоева 157

Развитие на различни видове туризъм в Русе и околността – култура, туризъм и отдих

Йордан Адолфов 167

Село Берайнци – география и история

Мартин Хаджидимитров 180

ГЕОГРАФСКИ СЪБИТИЯ И НОВИНИ

Географ БГ в десетото юбилейно издание на Софийския фестивал на науката

Географ БГ 186

Географ БГ – част от консорциума на FRESHER – Европейска нощ на учените 2020

Географ БГ 190

БЕЛЕЖИТИ ГЕОГРАФИ

80 години от кончината на видния географ Гунчо Гунчев

Спасимир Пилев..... 193

Уважаеми читатели,

Пред Вас е новият брой на списание „Географ“. От името на редакционната колегия и от свое име бих искал искрено да благодаря на всички, които изпратиха материали за списанието, независимо от трудните условия, в които живеем и работим в момента. Географията е преживявала и по-тежки моменти в историята на човечеството и винаги е била водеща наука при оценяването, анализа и прогнозата на процесите и явленията в природата, населението, селищата и икономиката на планетата.

В брой 5 ще откриете интересни и разнообразни традиционни и актуални аспекти на географския поглед към света, разпределени в 5 рубрики.

В първата от тях – „Географска наука“, намираме мнението и разбиранията на колеги, свързани с демографията и промените, ставащи в съвременния свят, за глобалното затопляне и връзката му с енергийната зависимост на нашия континент, както и интересен поглед към собствените имена на орографски обекти с много примери. Научаваме за промените в развитието на градоустройството на столицата ни София, за важни аспекти на мултикултурната комуникация, която засяга особено много съвременните пътуващи хора. Ще прочетем за вижданията на един млад географ, който пише емоционално за значението на любимата ни наука в промените, съпътстващи живота на много поколения.

Рубриката „Географско образование“ ни запознава с някои нови научни подходи, арт и технологии в образованието, научаваме за редица иновативни дейности в училища от община Бургас. На базата на дългогодишен опит в сътрудничеството между колеги географ и физик-астроном се разкриват възможностите за формиране на практически умения в интегралното обучение по природни науки и география.

В рубриката „По света и у нас“ ще се разходим из пустошта на бразилската каатинга, ще се докоснем до „райския остров“ Тенерифе, ще бъдем част от научната експедиция на сем. Рьорих в Централна Азия. Ще пътешестваме през винаги загадъчната Аляска и ще бъдем в „Къщата на езиците“ в библиотеката на многоликия Амстердам. Научаваме още за развитието на старата ни столица Велико Търново и за видовете туризъм, които предлага гр. Русе. Ще се разходим из красив лонгоз на р. Камчия, а оттам ще се пренесем в другия край на България в китното селце Берайнци.

В „Географски събития и новини“ ще научим за участието на колеги географи в юбилейното издание на Софийския фестивал на науката и в Европейската нощ на учените 2020.

В този брой отбелязваме 80 години от смъртта на един от забележителните български географи – Гунчо Гунчев, който въпреки краткия си живот (36 г.), има съществени приноси в развитието на родната география в няколко нейни направления.

Юбилейният брой потвърждава идеята и увереността на редакционната колегия за възможностите на електронното списание да запознава обществеността ни с различни аспекти на географското познание. Важното е да бъдем полезни с дейността си на географската наука и на всички хора, които имат отношение към нея. Ще очакваме вашите идеи, мнения, препоръки и материали за публикуване.

С уважение: проф. д-р Румен Пенин
Гл. редактор на е-списание „Географ“

ДЕМОГРАФИЯТА И ПРОМЯНАТА В СВЕТА

Георги Бърдаров

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Геолого-географски факултет

e-mail: gburdarov@gea.uni-sofia.bg

В последните двайсетина години светът се променя драматично. Тази промяна всъщност започна от индустриалните революции насам, но динамиката на промените много се ускори от началото на третото хилядолетие и това рефлектира във всички сфери на икономическия и обществен живот, включително и в демографията. Тази промяна плаши, тази промяна не се разбира и оттам идват много проблеми за хората и човечеството, като цяло.

Ако приемем, че човешкият род е на 100 000 години, както твърди антропологията, то в 99 800 от тях сме живели по идентичен начин. Тежка борба със земята за изкарване на прехраната, несигурен живот, много ниска средна продължителност на живота (около 35 – 40 години!), висока смъртност и най-вече силно ограничен кръгзор на хората. Ограничен от липсата на образование, недостъпност до информация, религиозни предразсъдъци. Кръгзор, който е стигал само до края на землището в селото, където си роден и най-вероятно ще умреш, или най-много до съседния пазарен център.

От двеста години насам всичко това се променя. Днес образованието е норма за жизнен стандарт на обществата, докато в цялата човешка история е било привилегия на един малцинствен елит. Днес информацията ни залива отвсякъде, днес за часове със самолет и за минути с интернет можем да стигнем до всяка точка на планетата. Днес можем да си комуникираме спокойно с хората от целия свят. Днес падат границите в пространството, но за съжаление остават границите и бариерите в съзнанието на хората. И това се дължи на техния страх от бързата промяна, а най-лесно се манипулират хората чрез страховете им. Неразбирането на процесите поражда страховете ни и ставаме уязвими за манипулациите. Днес е много модерно да се говори срещу демокрацията и глобализацията. Но не бива да забравяме, че демокрацията като форма на управление е изключение в човешката история. Почти през всички епохи и на всички места властта се е упражнявала по тираничен, деспотичен начин. Да, демокрацията има много недостатъци, но както казва Чърчил, по-добро просто не е измислено. Голям проблем е, че толкова свикнахме с мира и свободата си да пътуваме и живеем на различни места, че започнахме да ги приемаме за даденост, да не се борим за тях и дори да ги критикуваме остро. Всъщност войната и диктатурите са даденост, а мирът и демокрацията – красиви изключения от правилото, и трябва да сме щастливи, че живеем точно в тази епоха, поне в Европа, разбира се, защото по света все още се водят много войни и властват деспотични режими.

Крайно време е да осъзнаем, че глобализацията с всичките ѝ недостатъци няма алтернатива. Тя е естествено следствие от промените, които се случиха със света в резултат на индустриалните и технологичните революции. Не може да искаме да се възползваме и радваме на позитивните неща от технологичната революция и глобализацията, като удобствата, с които сме свикнали в нашето ежедневие – образованието, качественото медицинско обслужване, топлата вода, парното, автомобила, достъпа до интернет, свободата да пътуваме по света, а в същото време да избегнем отрицателните аспекти на тези явления, като унифицирането на културите, превръщането на света в глобално село, заплахата от изчезване на културни практики и традиции, езици и цели народи дори, смесването на население. В демографски план през XXI в. ни предстои глобално разместване на население, което ще доведе до постепенно асимилиране на традиционните идентичности, с които сме свикнали – национални, расови, дори етнически, и създаването на нови такива. Не бива да забравяме, че нищо в обществено-политическите процеси не е вечно и няма как да бъде вечно, но и нищо не умира, то само се трансформира в нещо ново, което носи част от болезните на предходното. В такъв свят живеем и трябва да се адаптираме към него, независимо дали ни харесва или не.

Фиг.1. Глобалната технологична обвързаност в глобалния свят

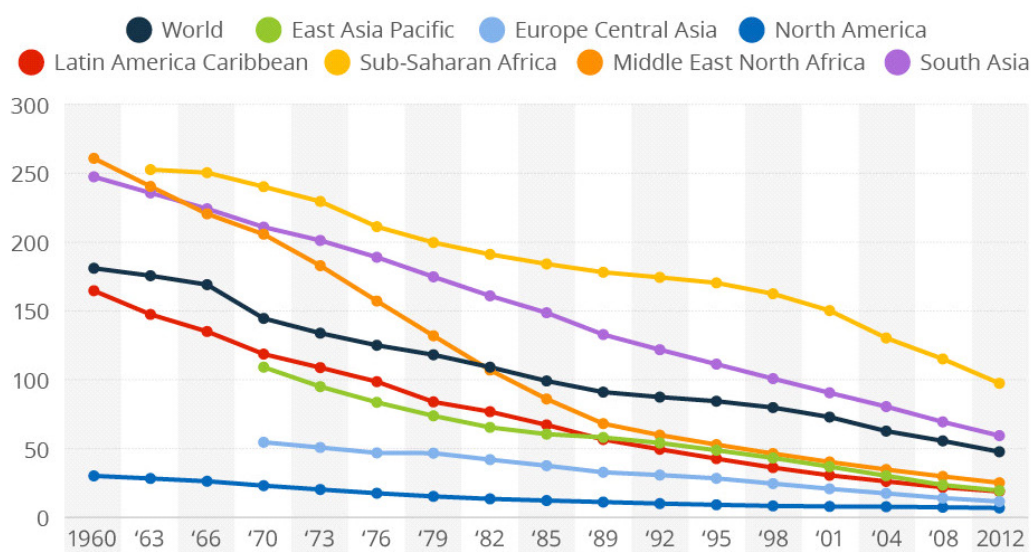
Източник: World Economic Forum

От началото на XXI в. в света се случват процеси, които можем да сравним със случилото се по времето на Великата френска революция, а именно смяната на една система с друга. Тогава се осъществява смяната на монархическия световен ред, ескалирал до абсолютните монархии в Европа, с буржоазно капиталистическия нов световен ред. Днес се осъществява смяна на залязващия буржоазно-капиталистически с новия технологичен световен ред. В такива преходни периоди се случват множество катаклизми – войни, революции, бунтове, сблъсъци, социални конфронтации, дори пандемии, такива, каквито наблюдаваме днес по целия свят. Старата управляваща класа е готова с цената на всичко да задържи властта, а новата, която вече владее ресурсите и капиталите, е готова с цената на всичко да вземе властта и да узакони господстващото си положение. Точно, както се е случило в епохата на Великата френска революция.

Наред с всички останали промени в световен мащаб, се осъществява и кардинална промяна в демографията, която или не разбираме, или не искаме да разберем. Демографията би могла да бъде наречена забранената наука на XXI в., защото тя нагледно илюстрира промяната в света, която не искаме да приемем. През XXI в. ще се наблюдават изцяло нови демографски модели на мислене и поведение на хората. Трябва да престанем да обясняваме, че раждаемостта в развития свят е ниска и как ще я вдигнем драстично с някакви мерки, това просто няма как да се случи. Обективно погледнато тя е ниска, защото масово коефициентът на детност, който показва средния брой деца, родени от жени във фертилна възраст, е под 2, но това е естествен процес и е породен от обективни фактори. Развитият свят се намира в 4-та фаза на демографския преход, която се характеризира с изравнено ниски стойности на раждаемост и смъртност, и нулев, дори отрицателен естествен прираст. Няма как да искаме от младите хора да бъдат все по-образовани и все по на „ти“ с променящите се технологии, да работят все повече, за да издържат застарелите ни общества, и в същото време да имат по 5 – 6 деца. Практически това е невъзможно. Репродуктивните нагласи на съвременните хора са съвсем нормални и те са обусловени от рамките, в които живеят. Трябва да престанем да обвиняваме младите хора, че са егоисти, че не мислят за бъдещето и да обясняваме как техните баби и дядовци, въпреки че били бедни, били много по-отговорни и имали по много деца. Това просто не е вярно. Нашите предци са били неграмотни, закрепостени за селището, в което са се родили, и земята, от която са изкарвали прехраната, живели са в свят без социални системи и пенсии, и добре са знаели, че когато остарееят, а тогава това е било около 40-тата им годишнина, трябва да ги изхранва някое от децата им. Да, раждали са се по много деца, но при тогавашните примитивни условия на живот и липса на медицина те просто не са доживявали до зряла възраст. Детската смъртност в средновековна Европа надхвърля 300‰, а в България дори в началото на XX в. надхвърля 100‰. Бленуваните от някои днес многодетни семейства са просто мит. Населението и в световен, и в български мащаб преживява своя демографски взрив едва след индустриалните революции, и това се дължи на всички фактори, които вече отбелязахме.

Global Child Mortality Rate Post 1950

Child mortality rate per 1,000 births by world region 1960-2012

@StatistaCharts Source: UNICEF

statista

Фиг. 2. Динамика на детската смъртност в света (1960 – 2012)

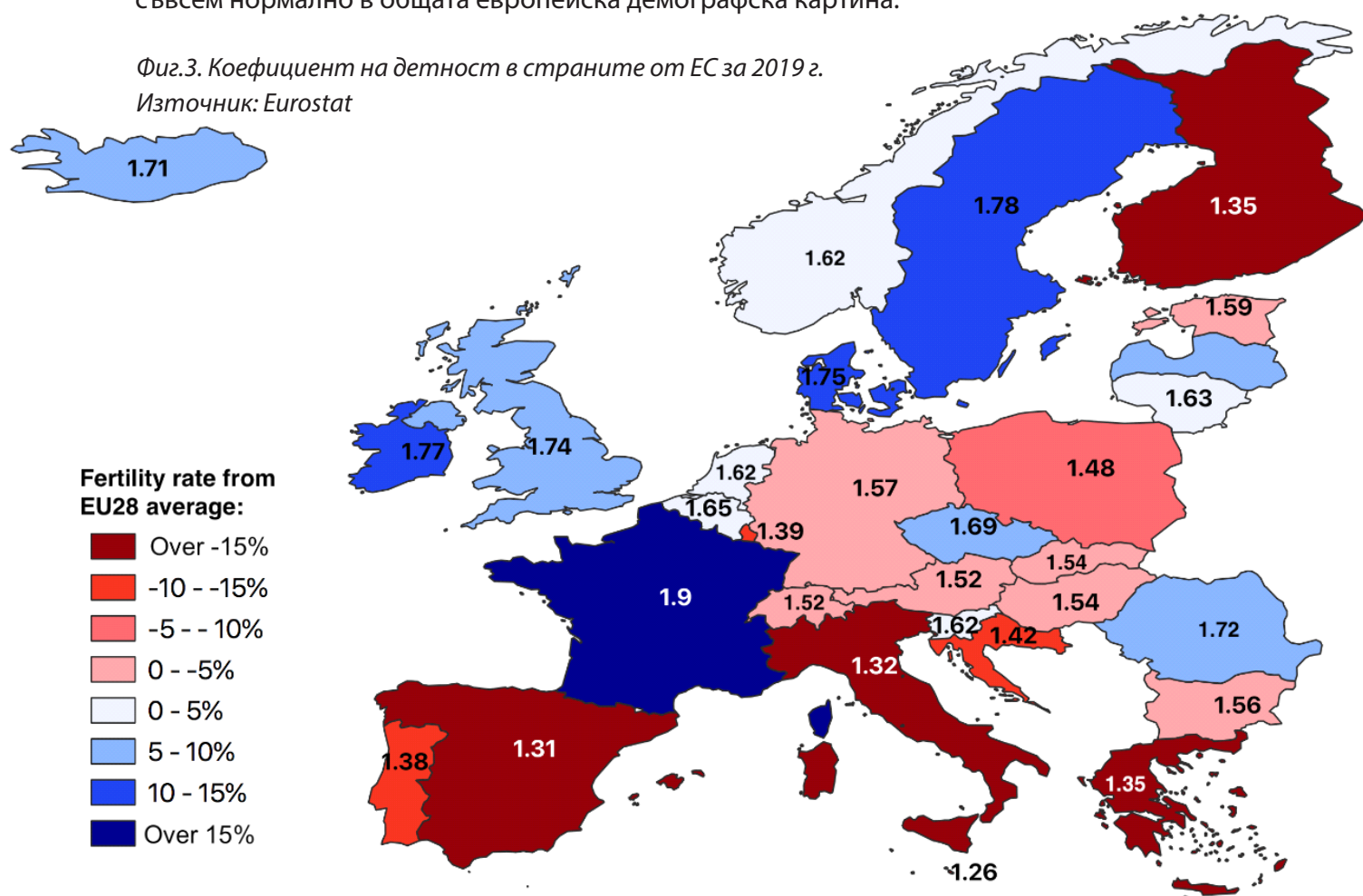
Източник: World Economic Forum

От тази гледна точка крайно време е в България да престанем да описваме демографската ни криза с всякакви апокалиптични тези и прогнози, а да започнем да я преценяваме трезво и практично. България има бъдеще, но е необходимо да имаме реален поглед върху демографията.

Важно е да открием онези процеси върху, които можем да повлияем и да насочим мерките и политиките си към тях. От цялостната демографска картина, която описваме толкова катастрофично, има два процеса, които са част от световните или поне европейските демографски тенденции, резултат са от естествени процеси и фактори и върху тях не можем да повлияем особено с каквито и да е мерки. Тези два процеса са ниската раждаемост и застаряването на населението. Навсякъде в развития свят раждаемостта е с такива стойности. Коефициентът на детност в Европа варира между 1,3 (най-ниския на Испания и Италия) и 1,9 (най-високия на Франция), т.е. България със своите 1,5 се вписва съвсем нормално в общата европейска демографска картина.

Фиг.3. Коефициент на детност в страните от ЕС за 2019 г.

Източник: Eurostat

Тази ниска раждаемост е обусловена от съвсем естествени фактори и причини, както вече изяснихме. За един дълъг период в обозримо бъдеще раждаемостта в развития, а по-късно и в целия свят ще се движи в тези граници. И тук въобще не става въпрос за мерки и политики, а за начин на живот и репродуктивни нагласи. В Унгария опитаха мащабна пронаталистична политика, която се изразява в безвъзмездна помощ от държавата в размер на 33 000 евро за семейство, което в рамките на десет години има три деца. Тази програма действа вече четири години и очакваният „бейби бум“ така и не се получи и няма да се получи, тъй като начинът на живот при съвременните хора е коренно различен, дори от този на хората отпреди 100 години, а да не се връщаме по-назад.

Вторият процес, върху който не можем да повлияем особено, е застаряването на населението. И това също е обективно обусловен процес, характерен за целия развит свят. Само преди 120 години, в началото на XX в., средната продължителност на живота в Европа е била в порядъка на 38 – 40 години, днес масово е над 80 години, а съвсем скоро ще достигне и 90 години. Това е безпрецедентно застаряване на населението. През 2018 г. за първи път в човешката история хората на 65 и повече години станаха повече от хората под 5-годишна възраст. И възрастното население е концентрирано основно в Европа и Япония. Така че и тук България се вписва съвсем нормално в европейската демографска картина, дори ние имаме една от най-ниските средни продължителности на живота в ЕС (74,9 г.), след нас е само Латвия. И няма как да искаме да живеем все по-дълго и все по-активно, а в същото време да се оплакваме, че обществата ни застаряват. Това също е процес, който ще продължи да се развива в обозримо бъдеще и не само в развития, но и в целия свят, разбира се, ако няма някакъв глобален катаклизъм.

Двата демографски процеса, върху които реално можем да повлияем и трябва да насочим усилията си натам, са смъртността и увеличаване на процента младо, активно население. България има най-високата смъртност не само в ЕС, но и в цяла Европа (15,5‰), като тя е и сред най-високите в света. Такава смъртност за развита европейска държава е обезпокояваща и срамна. Тя е породена от редица фактори, като нивото на медицинските грижи и здравната система в страната, многото самотни възрастни хора, жизнения стандарт, който не позволява точно на най-уязвимите групи (пенсионери, хора с увреждания и др.) да водят по-здравословен начин на живот и най-вече да взимат превантивни мерки, които биха намалили процента на смъртните случаи. Разбира се, влияние тук оказват и замърсяването на въздуха, изкуствените храни и стресовият начин на живот.

Мерките, които трябва да бъдат взети в тази насока, са свързани най-вече със здравната система на страната и грижата за възрастните хора. България се нуждае от реформи в здравните грижи и подготовката, и най-вече реализацията на медицинските кадри. Ние сме част от ЕС и във всяко едно отношение се конкурираме със страните в него и е съвсем нормално, когато заплащането и условията на работа са толкова драстично различни, младите ни медицински кадри, но и утвърдените такива да изберат да работят на друго място. И покрай COVID кризата отново се убедихме колко остър е дефицитът на лекари и медицински персонал. Така че това трябва да е първата крачка за намаляване на тази свръхвисока смъртност. Втората крачка трябва да бъде по посока превенция, недопустимо е в развита европейска държава да умират хора, за които превенцията, ранното диагностициране и лечение биха дали отлични резултати. Нуждаем се от цялостно повишаване на медицинската култура на хората, разбира се, и от повишаване на жизнения стандарт, което ще даде възможност на хората да обръщат повече внимание на здравето си и здравословния начин на живот.

Вторият процес, на който можем да повлияем, е повишаването на процента на младо, активно население. Тъй като в момента ние сме абсолютен демографски парадокс, страната ни е с една от най-ниските средни продължителности на живота в ЕС, а в същото време с най-застаряло население, което се дължи на все по-намаляващите кохорти от младо, активно население. И ако върху раждаемостта няма как да повлияем, така че да се промени драстично, то можем да работим за увеличаване дела на младото население. То минава през три стъпки – тези млади хора, които в момента са в България, да останат да се реализират и създават семейства тук, да работим за реемиграция и за привличане на млади хора с необходимото образование и квалификация от други страни.

При всички положения, за да постигнем това се нуждаем от сериозни реформи в образователната ни система, която да бъде привлекателна за младите хора и да създава кадри, които да се реализират утре успешно на пазара на труда у нас. Разбира се, необходимо е и ускорено повишаване на доходите, превенция и решаване на проблема с агресията в българското общество и повишаване доверието в институциите. В младите хора трябва да се създаде усещането, че България е мястото, където те могат да реализират идеите си, децата им да се чувстват сигурни и щастливи и да имат перспектива. Това е и единственият път за излизане на страната ни от демографската криза, за което определено имаме и ресурси, и сили.

Трябва цялостно да променим и отношението си, и вижданията си за демографските процеси в България, да осъзнаем, че ние сме част от развития свят и у нас не се случва нещо кой знае колко драматично и различно, за да можем най-сетне да излезем от порочния кръг на кризата и да реализираме сериозния потенциал, който притежаваме. И това е абсолютно постижимо!

Литература

[1] **Бърдаров, Г., Н. Илиева** (2018). Хоризонт 2030: Демографски тенденции в България. С., Фондация Фридрих Еберт.

[2] **Тодоров, Цв.** (2009). Страхът от варварите. С., Изток-Запад.

[3] **Фукуяма, Фр.** (2015). Пролет на политическия ред. С., Изток-Запад.

[4] **Шпенглер, О.** (2015). Залезът на Запада. С., Изток-Запад.

ГЛОБАЛНОТО ЗАТОПЛЯНЕ И ИСТОРИЧЕСКИЯТ ШАНС НА ЕВРОПА ЗА ОСВОБОЖДАВАНЕ ОТ ЕНЕРГИЙНА ЗАВИСИМОСТ

Димитър Желев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Геолого-географски факултет

e-mail: zhelev@gea.uni-sofia.bg

Увод

Последиците от парниковия ефект могат да бъдат катастрофални както за човечеството, така и за живота на Земята във вида, в който го познаваме. Пряко следствие от увеличаването на парниковите емисии и натрупването на парникови газове в земната атмосфера е покачването на средните температури на въздуха в отделни части на Земята. Първата половина на XXI в. е период на климатични промени, чиято скорост, динамика и проявления не без основание привличат интереса на учените. В исторически аспект има много случаи, в които са наблюдавани локални и регионални промени в климата за кратко време, но те са били обвързани с естествени земни процеси като вулканизъм, на-пример.

Още от средата на XX в. е установено, че регресът на ледниците в Алпите е започнал преди 100 години и се интензифицира (Klebelberg, 1948). Подобни сведения има за Аляска, Нова Зеландия, Хималаите и др. Наред с антропогенното стимулиране на парниковия ефект, в земната атмосфера се проявява естествен интергласиален цикъл (междуледникова епоха с по-топъл климат), сходен на тези през плейстоцена, т.е. навярно целият холоцен се явява част от по-голям във времето естествен цикъл на климатични флуктуации (Велчев, 2020).

Наред с апокалиптичните сценарии за деградация на екосистемите, ландшафтите и човешката цивилизация, се проявява един друг стратегически геополитически процес, който ще има ключово значение за преразпределението на икономическото и геополитическото влияние през останалата част на века. Страните от ЕС (и близки до тях по поведение като Норвегия, Исландия, Швейцария и др.) водят най-яръста борба срещу употребата на изкопаеми горива – основният източник на парникови емисии в земната атмосфера. Свиването на употребата на изкопаеми горива е свързано с внедряване на възобновяеми енергийни източници (ВЕИ), постигане на енергийна ефективност и промяна на потребителското поведение (ЗЕЕ, 2018; ЗЕВИ, 2018; ЗОИК, 2017).

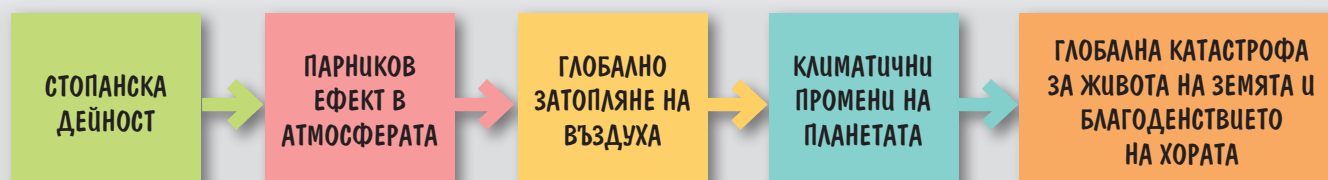
С оптимизирането на енергийно-екологичния си профил, на европейските страни се предоставя друг исторически шанс – постигането на (частична) енергийна независимост от държави, развиващи се в непазарни и недемократични условия: по отношение на природния газ – Руска федерация, Туркменистан, Азербайджан, Катар и др.; по отношение на нефта – Саудитска Арабия, Иран, Русия, Ирак и др. С минимизирането на енергийната зависимост на страните на ЕС се предоставя историческа възможност за обезпечено от енер-

гийна гледна точка икономическо развитие, по-голяма свобода по отношение на геополитическите отношения и реална роля за международна движеща сила по отношение на развитието на демокрацията и спазването на човешките права. В условията на настоящата енергийна зависимост ЕС е в ситуация, в която единствено осъжда с резолюции и декларации проявите на тоталитаризъм и погазване на човешките права (в някои от споменатите по-горе държави), без да предприеме реални икономически или дипломатически мерки.

Парниковият ефект, глобалното затопляне и последици от климатичните промени

Парников ефект наричаме процес, при който приземният въздушен слой се затопля поради задържане на част от топлината, излъчена от земната повърхност при нагряването ѝ от Слънцето. Той бива естествен (независещ от човешката дейност) и антропогенен (създаден чрез индустриализацията, транспорта и други фактори). От цялото количество слънчева енергия, падаща върху Земята, само около половината се поглъща от земната повърхност, около 20% се абсорбира от облаците и атмосферата, също толкова се отразява обратно от облаците, около 4% се отразява от земната повърхност, а част от нея се разсейва в атмосферата.

Глобалното затопляне на Земята е пряко следствие от установения парников ефект. Само по себе си повишаване на температурата на планетата предизвиква поредица от промени в природните системи, които са взаимосвързани предвид системната същност на планетата. Промените имат проблемна същност, тъй като те нарушават естествени процеси, ритми и цикли в природата – по този начин крият потенциал за катастрофални дългосрочни последици. Ето защо научната общност е категорична, че човечеството е изправено пред несравнимо по мащабите си общочовешко предизвикателство, което застрашава живота, здравето и благоденствието на всички (фиг. 1).

Фиг. 1. Причинно-следствена верига на климатичните промени на Земята

Анализирайки вече проявяващите се последствия от климатичните промени, могат да се обособят две главни категории проблеми (с няколко подкатегории) (табл. 1). Тези проблеми се проявяват едновременно и стимулират акселериращ ефект помежду си. Изследователската работа на учени от цял свят непрекъснато открива нови доказателства за негативни проявления в природната среда и в човешкото общество, които се явяват последици от глобалното затопляне.

Таблица 1. Последици от климатичните промени

Нарушаване на естествени процеси в природата		Заплахи за живота, здравето и благоденствието на хората	
Проблем	Последица	Проблем	Последица
Промяна в естествените условия за живот (суша и вода)	Унищожаване (или видоизменяне) на местообитанията (хабитатите) на растенията и животните	Голяма честота на природни катаклизми и бедствия	Пожари, наводнения, засушаване, градушки, бури и т.н. с човешки жертви и стопански щети

Нарушаване на естествени процеси в природата		Заплахи за живота, здравето и благоденствието на хората	
Проблем	Последица	Проблем	Последица
Критично застрашаване или изчезване на растителни и животински видове	Безвъзвратна загуба на биологично разнообразие и генетична информация; нарушаване на екологично равновесие и др.	Пряка заплаха за човешкото здраве, емоционалния покой, щастие и благоденствие	Болести, свързани с горещите вълни (хипертония, инфаркт, депресия и т.н.); разпространение на вирусни и бактериални пандемии
Разпространение на инвазивни (нашественически) биологични видове в уязвими екосистеми	Разрушаване на местни ландшафти, намаляване на видовото разнообразие, стимулиране на деградационни процеси в околната среда и т.н.	Икономически загуби в земеделието, горското стопанство, транспорта, енергетиката и т.н.	Унищожаване на реколтата; малка биопроductивност; разрушаване на пътната инфраструктура; високо енергийно потребление и т.н.
Промени в климата по отношение на климатичните елементи (температура на въздуха, валежи, ветрове и др.)	Промяна на динамиката в природните процеси в литосферата, педосферата, хидросферата и т.н. – ерозия, наводнения, пожари, свлачища, срутища, лавини и т.н.	Заплаха за гражданското общество, климатични конфликти и климатична миграция	Нарушаване на демокрацията чрез ограничаване на човешките права; кръвопролития и граждански конфликти; миграционни кризи, епидемия от глад и т.н.

Адаптация към климатичните промени

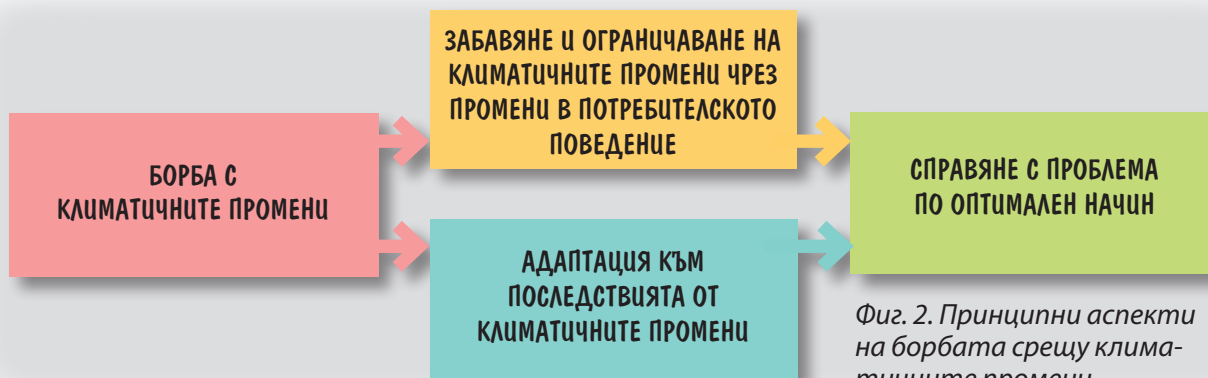
Човечеството живее в условията на климатични промени с глобални последици, които вече недвусмислено засягат живота на милиони хора в десетки държави. Тематиката за климатичните промени и средствата за борба с тях е широко застъпена както в дневния ред на обществото (медии, социални мрежи, политики и стратегии), така и във визионерската политика на развитите държави (образованието на подрастващото поколение, промени в потребителското поведение и др.). На днешните деца предстои да изживеят съзнателния си живот в среда, засегната от последиците на глобалното затопляне. Ето защо тяхното образование по темата е ключов момент от цялостната политика за предотвратяване на глобална катастрофа, причинена от климатичните промени.

Борбата срещу климатичните промени има два принципни аспекта (фиг. 2). Първият е свързан с промяна в потребителското поведение на човечеството. Основни насоки за тази промяна са:

- ограничаване на употребата на изкопаеми горива;
- въвеждане на възобновяеми енергийни източници;
- повишаване на енергийната ефективност в потреблението;
- въвеждане на кръгова икономика чрез висока рециклируемост на материалите.

Същевременно в редица развити страни се осъществяват и мерки към адаптация спрямо климатичните промени (или смекчаване на климатичните промени), защото те са факт и тяхното забавяне ще отнеме време. Мерките по адаптация включват широк набор от действия и мерки, по-открояващи се сред които са:

- провеждането на научни изследвания с цел превенция или ограничаване на неблагоприятни процеси и явления;
- разработването и въвеждането на технологични иновации;
- промени в икономическия профил на обществото;
- изграждане и модернизиране на инфраструктура;
- образование и организиране на информационни кампании и др.

Фиг. 2. Принципи на борбата срещу климатичните промени

Борбата срещу климатични промени от страна на правителствата в развитите държави (включително и България) се изразява в прилагането на групи от мерки в четири главни направления (табл. 2).

Таблица 2. Групи мерки, прилагани от държавите с цел борба срещу климатичните промени

Цел	Конкретни действия
Ограничаване на потреблението на ресурси, чието използване засилва климатичните промени	Постига се чрез закони, забрани, по-високи данъци, информационни кампании и др.
Стимулиране на потреблението на ресурси, които не допринасят за климатичните промени	Постига се чрез закони, субсидии, по-ниски данъци, информационни кампании и др.
Внедряване на технологични иновации, които редуцират потреблението на ресурси, чието използване е предпоставка за ускоряване на климатичните промени	Постига се чрез подпомагане на научноизследователската дейност, по-ниски данъци за ползващите новите енергийно ефективни технологии и др.
Образование на населението за същността на климатичните промени, причините за появата им и опасността, която създават за хората и живота на планетата	Постига се чрез ефективно образование в училище от ранна детска възраст, информационни кампании в медиите, социалните мрежи и др.

Потребление на енергия, опазване на околната среда и геополитическа независимост

През последните две столетия с най-голямо значение е енергията, която хората получават при изгаряне на изкопаемите горива. Първоначално водеща роля са имали въглищата, но постепенно нефтът и природният газ увеличават значението си. В началото на XXI в. националните стопанства на държавите до голяма степен зависят от изкопаемите горива – производство на електроенергия, обезпечаване на транспорт, отопление на сгради и др.

Необходимостта от производство на енергия е правопрпорционална на потреблението. Нарастващото население на Земята, развитието на консуматорско общество и глобализацията като цяло налагат своите потребности върху енергийното производство. Чрез своеобразния енергиен пазар (икономически аспект) и посредством електропреносната мрежа (инфраструктурен аспект) се осъществява връзката между инсталациите, които произвеждат енергия, и крайните потребители – предприятия, транспорт, институции, домакинства и т.н. Обективно погледнато производството и потреблението на енергия са неразривно свързани в обща система. Особено важен аспект в това отношение е особеността на енергетиката като икономически отрасъл, чиято „продукция“ не може да се съхранява в големи „количества“ и „обеми“, подобно на други стопански дейности от материалното производство. Времето на производство, пренос и потребление на енергия в относителна степен съвпадат. Ето защо производството и потреблението на енергия се отличават с обща същност, съдържаща технологичен, икономически, социален и екологичен аспект (табл. 3).

Таблица 3. Аспекти на енергийното производство и потребление

Аспект	Същност	Перспектива	Опасения
Технологичен	Отразява достиженията на научно-техническия прогрес по отношение на възможностите за генериране на енергия.	Позволява последователно въвеждане на нови „зелени“ технологии, които разнообразяват енергийните източници и постепенно заменят мощностите на „неекологичните“ енергийни производства.	Новите технологии, които се въвеждат, изискват за направата си редки метали и синтетични вещества, чрез което се оскъпява производството и се вреди косвено на околната среда.
Икономически	Изразява икономическата ефективност на генерирането на енергия в контекста на пазарното стопанство.	Само конкурентоспособни производства на електроенергия могат да продължат да имат дългосрочна перспектива за развитие и приложение в енергийната система на държавите с действаща пазарна икономика.	Производството на енергия от ВЕИ е по-скъпоструващо спрямо използването на изкопаеми горива – и по този начин е уязвимо в условията на свободен (либерализиран) енергиен пазар.
Социален	Фокусира върху социалната роля на енергията за общественото развитие и за косвено гарантиране на висок жизнен стандарт, достойно битие и хуманно отношение.	Обществата се стремят към осигуряване на справедлив достъп до енергия (електричество, отопление) за своите членове чрез различни инструменти като регулиране на социално-приемливи цени, изграждане на технологична инфраструктура, провеждане на информационни кампании и др.	Въвеждането на нови технологии в производството и екологичните регулации оскъпяват цената на енергията – налага се социално-икономическа „сегрегация“ на по-бедните слоеве сред населението.

Аспект	Същност	Перспектива	Опасения
Екологичен	Акцентира върху негативния екологичен отпечатък, който отделните технологии, произвеждащи на енергия, оставят върху околната среда.	Развитите държави стимулират чрез закони, субсидиране и информационни кампании производството на „зелена“ енергия от ВЕИ. В дългосрочна перспектива в тези страни ще се постигне минимизиране на негативното въздействие върху природата и ще се гарантира устойчиво развитие.	Всяка форма за енергодобив вреди в различна степен и в различен мащаб (локален, регионален, глобален): замърсяване на въздуха, риск от радиация, разрушаване на речни екосистеми, нарушаване на местообитания и т.н.

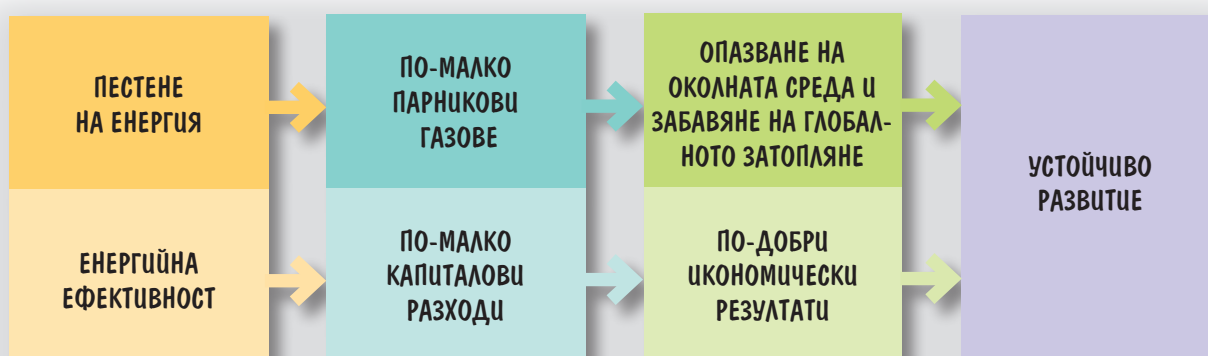
Сред стопанските отрасли енергетиката е с огромен екологичен отпечатък. Генерирането на енергия е важен инструмент за благоденствието на обществото, но същевременно е източник на различни видове замърсяване (атмосферно, термично, радиационно, шумово и т.н.) на околната среда и е причинител на разнообразни екологични проблеми. Практически всеки вид генериране на енергия вреди на околната среда в една или друга посока (табл. 4).

Таблица 4. Типове електроцентрали и тяхното въздействие върху околната среда

Тип електроцентраля	Природни ресурси	Негативен екологичен ефект
Топло-електрическа централа	въглища, нефт, природен газ (невъзобновяеми)	• атмосферно, термично и радиационно, биологично замърсяване; • унищожаване на местообитания; • основен принос към глобалното затопляне.
Атомна електроцентрала	ядрено гориво – уранова руда (невъзобновяеми)	• риск от голяма радиационно замърсяване при авария; • унищожаване на местообитания; • термично замърсяване на водите; • натрупване на радиоактивен отпадък; • без принос към глобалното затопляне.
Водно-електрическа централа	кинетична енергия на водата (възобновяеми)	• унищожаване на местообитания и животински популации; • термично и биологично замърсяване на водите; • без принос към глобалното затопляне.
Вятърна електроцентрала	кинетична енергия на вятъра (възобновяеми)	• унищожаване на местообитания и животински популации; • без принос към глобалното затопляне.
Слънчева (соларна) електроцентрала	слънчева радиация (възобновяеми)	• унищожаване на местообитания и животински популации; • без принос към глобалното затопляне.

Тип електро-центра	Природни ресурси	Негативен екологичен ефект
Морски/ Океански ВЕЦ	кинетична енергия на приливите, отливите, морските вълнени и течения	• унищожаване на местообитания и животински популации; • без принос към глобалното затопляне.
Геотермална електро-центра	топлина от земната кора	• унищожаване на местообитания; • без принос към глобалното затопляне.
Енергодобив от биомаса	биомаса на растенията	• унищожаване на местообитания и животински популации; • малък принос към глобалното затопляне.

„Важно е всеки човек (и всяка организация) да дава своя принос в опазването на околната среда и борбата с климатичните промени“ – това е синтез на мотото, което се появява през последните години под разнообразни форми. Един от най-ефективните начини в тази насока е потребителско поведение, насочено към пестене на енергия. Пестенето на енергия (чрез технологична енергийна ефективност или „еко“ потребителско поведение) допринася за опазване на околната среда (по-малко парникови газове, по-малка нужда от изграждане на електроцентрали), и за благоденствие на обществото в икономически аспекти (фиг. 3). Всеки човек трябва да осъзнава личния си принос към опазването на планетата Земя и създаването на функционираща „зелена икономика“ в контекста на устойчивото развитие.

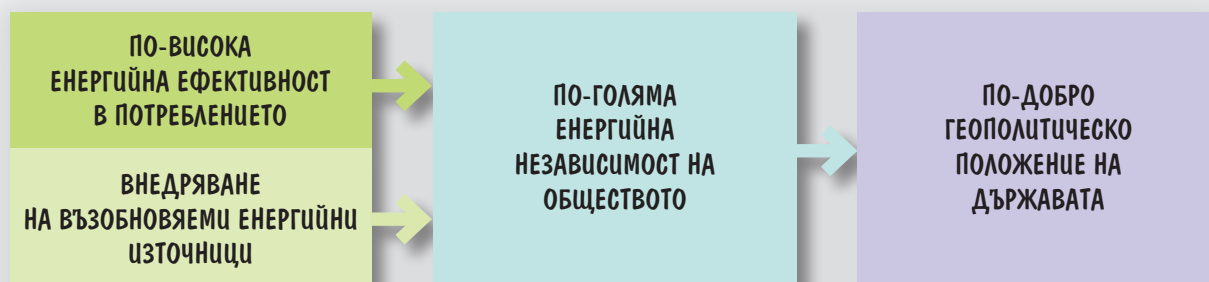

Фиг. 3. Ефекти от постигнато пестене на енергия и енергийната ефективност

И докато опазването на околната среда и забавянето на глобалното затопляне се явяват косвен ефект, то пряк ефект от пестенето на енергия чрез разумното използване се вижда в намаляване на разходите на домакинствата и на институциите за ползване на електро- и топлинна енергия. Това освобождава паричен (капиталов) ресурс, който може да се използва (инвестира) за други цели, които да направят качеството на живот на хората по-добро.

Допълнителна полза от намаляването на енергийното потребление е възможността за постигане на енергийна независимост в контекста на геополитическите цели на Европейския съюз. Внедряването на местни ВЕИ и оптимизирането на енергийното потребление са предпоставки за цялостното развитие на редица европейски държави (фиг. 4). В настоящия момент редица държави членки на ЕС са икономически зависими от вноса на изкопаеми горива от страни от в региона на Персийския залив, Северна Африка, бившето съветско пространство и др.

Република България (членка на ЕС от 1 януари 2007 г.) е сред най-уязвимите енергийно европейски страни. Освен от страните доставчици (Русия), държавата е геополитически зависима и от страните, през които горивата преминават транзитно (напр. Украйна и Турция). Чрез приемането на редица стратегически документи, включително и закони (ЗОИК, 2017, ЗЕЕ, 2018, ЗЕВИ, 2018), в страната постепенно се насърчават практики, които минимизират потреблението на енергия и стимулират изграждането на ВЕИ като общодържавен ангажимент в контекста на глобалната борба с климатичните промени. Същевременно тези мерки имат косвен ефект, благоприятстващ енергийната независимост и диверсификацията на енергийния пазар.

Фиг. 4. Енергийната ефективност – път към енергийна независимост

В страните от ЕС все повече институции имат целенасочено поведение (визия) към пестене на енергия и постигане на енергийна ефективност, а в образованието на децата от ранна детска възраст е заложено възпитание към целесъобразно използване на енергия с цел опазване на околната среда и пестене на средства. България е една от страните с относително ниска енергийна ефективност, а голяма част от населението и от представителите на бизнеса нямат потребителско поведение, което да е целенасочено към намалено потребление на енергия. Основен лимитиращ фактор в използването на енергия в България е икономическият – цените на електроенергията и горивата. В редица случаи хората или институциите биха се задоволили с по-малко енергия при положение, че използват енергията правилно. Същевременно ще оптимизират икономическите си резултати. Ето защо промяната на потребителския менталитет в българското общество е предизвикателство, което стои на дневен ред.

Постигането на енергийната ефективност и енергоспестяващо потребителско поведение е резултат от целенасочени действия и цялостно осъзнаване на проблематиката както на институционално, така и на личностно ниво. На институционално (и държавно или местно) ниво се предприемат следните мерки за енергийна ефективност:

- Политики за постигане на топлинна изолация на съществуващи сгради чрез саниране, подмяна на врати, дограма, подови настилки и т.н.;
- Застъпване на идеята за проектиране и изграждане на сгради в унисон с идеята за енергийна ефективност: широко южно изложение, достъп на естествена светлина, условия за лесно проветряване и т.н.;
- Внедряване и използване на енергийноефективни технологии (енергоспестяващи уреди, LED-осветителни тела, бойлери със соларни панели и т.н.);
- Въвеждане на екологично-енергийно образование от ранна детска възраст; информационни кампании сред обществото, бизнеса и др.;
- Политики на стимулиране на енергийноефективни технологии и сгради (по-ниски данъци, държавно субсидиране и т.н.) и на ограничаване на енергийно неефективни (по-високи данъци, глоби и др.);

С напредване на информационните технологии вече е възможно интегрирането на „умни“ електроуреди с приложения към смартфони. По този начин се създава „умен“ дом (офис), в който се пести енергия – дистанционно се включват и изключват електроуреди; датчици следят електроуредите да работят, само когато са необходими; настройват се аларми, които сигнализируют за технически проблеми и др. Модерните енергоспестяващи технологии са съюзник в борбата за по-малко енергийно потребление, по-голяма енергийна ефективност, ограничаване на климатичните промени и извоюване на енергийна независимост.

Заключение

Засилващият се парников ефект, интензифициращото се глобално затопляне и динамичните климатични промени са изследователски доказана действителност, която малцина учени поставят под въпрос. Експертните анализи вещаят различни прогнозни сценарии, които се отличава преди всичко със степента на щети за биосферата, околната и човешката цивилизация. Екстремалната ситуация е предпоставка за активизиране на научноизследователския потенциал на развитите държави, голяма част от които са в Европа (и ЕС конкретно). Европейският бизнес е институционално стимулиран да се обърне към внедряването на нови енергийно ефективно технологични решения и разработването на нови (местни за ЕС) енергийни източници, които са неутрални по отношение на въглеродния отпечатък в атмосферата. В опита да се справят с предизвикателствата на глобалното затопляне и климатичните промени, европейските държави ще стимулират и процеса за постигане на енергийна независимост от азиатските държави. Постигането на европейските цели по отношение на климатичните промени ще бъде изключително важен успех за глобалната борба за опазване на околната среда, но и ключов геополитически успех на Съюза, изправен пред редица други предизвикателства като демографско застаряване на местното население, миграционни кризи, хибридни атаки и икономически борби.

Благодарности

Настоящата публикация отразява резултати, постигнати в хода на работата по проекта „Европейска политика по изменение на климата – за въвеждане на климатичните действия в образователната програма на българските училища“ на Национален доверителен екофонд (НДЕФ), финансиран от Министерството на околната среда, опазване на природата и ядрената безопасност на Федерална република Германия. Таблиците и фигурите отразяват виждането на автора по разгледаната в статията проблематика.

Литература

- [1] **Велчев, А.** (2020). Плейстоценските залежавания и съвременните алпийски и субалпийски ландшафти в България.
- [2] Закон за енергийна ефективност, изменен и допълнен в Държавен вестник бр. 38 на 8 май 2018 г.
- [3] Закон за енергията от възобновяеми източници, изменен и допълнен в Държавен вестник бр. 91 на 2 ноември 2018 г.
- [4] Закон за ограничаване изменението на климата, изменен и допълнен в Държавен вестник бр. 85 от 24 октомври 2017 г.
- [5] **Klebsberg R.v.**, (1948). Handbuch der Gletscherkunde und Glazialgeologie.

СОБСТВЕНИТЕ ИМЕНА НА ОРОГРАФСКИТЕ ОБЕКТИ

Мария Петрова

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

e-mail: petrova.mariq@gmail.com

*„Как да ви разкажа какво е това Сихоте Алин? ...
... Ето това е Сихоте Алин, където няма остри върхове,
увенчани с шапки от вечен сняг. Планините по-скоро приличат на
високи заоблени хълмове, почти изцяло облечени със зелената дреха
на горите. Височината им е съвсем малко над 2000 m над морското
ниво. Това е почти 1000 m по-малко, отколкото Рила и Пирин. Тук
няма и ледници, те са се разтопили преди много хиляди години.“*

Г. А. Исаченко – „В планините Сихоте Алин“

Статията представлява географски поглед върху собствените имена на орографските обекти и тяхното членуване и е вдъхновена от едно изследване на проф. Ст. Буров от 1996 г. на тема „Собствените имена в граматико-прагматически аспект“. Както отбелязва авторът, някои от собствените имена са плуралия тантум, като съгласно българските граматика това са предимно собствени имена на планини, планински вериги и масиви.

Тези думи са потвърждение на написаното от Ст. Стоянов: *„Индивидуалните названия на много планински масиви и вериги са в множествено число и винаги са членувани освен когато са обръщения или са написани върху географски карти, например: Андите, Апенините, Алпите, Карпатите, Кордилерите, Пиренеите, Родопите, Хималаите и др.“* (Стоянов, 1980, 28 – 29). Според автора определеността по начало е изразена в лексикалното значение на съществителното собствено, поради което не се явява необходимост чрез изменение формата на съществителните собствени имена да се внася допълнително значение към това, което те означават с представителната (обикновената) си форма, т.е. да им се придава граматическо значение „определеност“. Затова съществителните собствени имена по начало не се членуват. От това положение обаче има редица изключения, едно от които са **индивидуалните названия на географските обекти**, респективно на орографските.

Както посочва Ст. Буров (по повод думите на Ст. Стоянов от 1980 г.) *„тук възникват два въпроса: (1) Наистина ли членуваната форма на тези съществителни е представителна тяхна форма, или е свързана само с употребата им в реч; (2) Защо за разлика от собствените съществителни сингулария тантум, които по принцип не се членуват, имената плуралия тантум от този тип се употребяват членувани.“*

Членуваната форма на тези имена не може да бъде тяхна представителна форма, защото, както се знае, категорията определеност/неопределеност се отнася не до съществителното име, а до именната фраза, до синтактичната група, в която то функционира, срв. Алпите, но снежните Алпи; Родопите, но българските Родопи. Като вземем

предвид и точното наблюдение на Ст. Стоянов, че в обръщение тези съществителни не се членуват, можем да заключим, че основна е неопределената им форма, но в речта те функционират като членувани или в членувана именна група.

Проблемът тук е, че формата за множествено число влиза в противоречие с отнасянето ѝ към единичен обект, към определен референт. Формата се нуждае от определителния член, за да се ограничи отъждествяването ѝ до един обект, т.е. определителният член сигнализира единичност на референта, за разлика от неопределената форма за множествено число, която без члена би означавала количествена неопределеност.“ (Буров, 1996, с. 11)

Следващите редове представляват опит да се даде географски израз на изведените от лингвистите граматически правила, като се проследят в различни географски източници наименованията, същността и геолого-геоморфоложките особености на по-големите орографски обекти. За целта е направен преглед на планинските и платовидните територии във всеки от континентите – по физикогеографски части (мегаландшафти) и физикогеографски страни (макроландшафти).

Някои понятия, отнасящи се до орографските обекти

От първостепенно значение е изясняването на дефинициите на ключови за разглеждания проблем понятия, като тук са посочени някои от тях, формулирани в терминологичния речник Физическа география и ландшафтна екология (2007):

– „**планини** – части от земната повърхност, издигнати над прилежащите равнинни територии. В зависимост от размерите, строежа и възрастта се отделят планински пояси, планински системи, планински страни, планински хребети. Поделенията от по-нисък ранг се дължат на вътрешноплатинските долини, котловини, понижения и др.“ (Пенин, 2007, с. 235);

– „**планински пояс** – най-голямата геоморфоложка и орографска единица в класификациите за планински тип релеф. Обединява пространствено няколко планински страни, разположени последователно и характеризиращи се с обща история на развитие. Дължината на планинския пояс може да достигне до няколко десетки хиляди километра, а широчината – до няколко хиляди – напр. Алпо-Хималайският планински пояс, планинският пояс на Кордилерите и Андите в Америка.“ (Пенин, 2007, с. 236);

– „**планинска страна** – сложно планинско образувание, състоящо се от няколко планински системи, образувани в резултат на един и същи или близък по време тектонски орогенен цикъл. Планинските системи, които съставляват планинската страна, се отличават по структура и външен облик. Напр. в състава на Кавказ се включват Голям и Малък Кавказ, Закавказието и Арменското вулканично плато. Терминът се използва и при районирането на планинските територии на планетата. Напр. Тяншано-Памирска планинска страна, Тибетска планинска страна, Атласка планинска страна и др.“ (Пенин, 2007, с. 236);

– „**планинска система** – част от планински пояс, формиран в течение на една геотектонска епоха и имащ пространствено и морфологично единство. Състои се от планински хребети, вериги, плата и междупланински долини. Напр. Алпо-Хималайската планинска система, Южносибирската планинска система, планинската система на Кордилерите и др.“ (Пенин, 2007, с. 236);

– „**планински хребет** – линейно простряна планинска структура със значителна височина и дължина и със склонове, наклонени в противоположни страни. Добре изразена ос на простиране, която в повечето случаи представлява вододел, и по която са разположени най-високите върхове.“ (Пенин, 2007, с. 237);

– „**планинска верига** – редица от планински хребети и масиви, простиращи се една след друга в една посока, често с връзки помежду си. Обикновено са с голяма дължина и следват посоката на общото простиране на нагънатата зона. Отделена от съседните паралелни вериги с тектонски или ерозионно обусловени долини.“ (Пенин, 2007, с. 235)

– „**планински масив** – относително слабо разчленен участък от планинска страна, разположен сравнително изолирано и имащ приблизително еднаква дължина и широчина. Например масивът Татри в Карпатите, Монблан в Алпите, Елбрус в Кавказ, Хан Тенгри в Тяньшан, Рила у нас и др.“ (Пенин, 2007, с. 236).

Орографски имена в Африка

Северна Африка

Атласки планини. Простират се в северозападната част на континента и формират отделна физикогеографска страна в Северна Африка. М. Гловня и Е. Благоева (1989) определят тази страна като младонагънат планински пояс, наричан Атласки планини. „Атласките планини са близо пет пъти по-дълги от Стара планина и много по-високи от нея. По височина те се доближават до Алпите, от които са почти два пъти по-дълги“ (Гловня, Благоева, 1989, с. 351). Н. Рашев и М. Гловня (1987) пишат за планинска система Атлас, а впоследствие и Св. Кираджиев (2001) определя Атлас (Атласки планини) като планинска система.

Мощни планински масиви се издигат в средните части на физикогеографската страна на Сахара, разгледани подробно от М. Гловня и Е. Благоева (1989) – такива са **масивът Ахагар, или Хогар**, с връх Тахат има 3005 м височина и **Тибести** с връх Еми Куси достига 3415 m. Последният е най-високият връх в Сахара, който представлява вулкански конус с кратер 12 km в диаметър. Изразителни са обширните **плата Тадемаит и Аур**. Като плато от Св. Кираджиев (2001) е определено Тибести, както и **Дарфур**.

Атласки планини (Мароко). Автор: calflrier001 (Източник: [Wikipedia](#))

Средна Африка

Горногвинейски планини. Те са част от едноименна физикогеографска страна. Както посочват М. Гловня и Е. Благоева (1989), в геоложко и тектонско отношение Горногвинейските планини са силно издигната част от Африканската платформа. Състоят се от изразителни и силно разчленени планински дялове. Най-високите места на Горногвинейските планини не надминават 2000 m.

В Заирската котловина, като физикогеографска страна, се издигат билата на **масива Рувензори, групата вулкани Вирунга** и др. Вирунга е определяна в енциклопедичните източници като планинска верига, с дължина 58 km, състояща се от 8 вулкана. М. Гловня и Е. Благоева (1989) описват Вирунга като група действащи вулкани във вулканската област между езерото Уганда и Киву.

Източна Африка

Етиопска планинска земя. Заема част от Североизточната физикогеографска страна. Както посочват М. Гловня и Е. Благоева (1989), Етиопската планинска земя е силно разчленена както от дизюнктивните тектонски движения, така и от продължителните денудационни периоди. Отделните платовидни върхове са известни с името амба и са изградени от хоризонтално разположени лавови покривки. Те имат различна височина и се издигат над 3000 m. Св. Кираджиев (2001) я определя като обширно и високо плато в средната част на Етиопия.

В Езерната физикогеографска страна се издига **планината Килиманджаро**, определяна като вулканичен масив (по Рашев и Гловня, 1987; Гловня и Благоева, 1989; Кираджиев, 2001) – най-високият на континента. „Килиманджаро е огромен вулкански масив, широк от

Национален парк „Килиманджаро“ (Танзания). Автор: Evergreen
(Източник: UNESCO World Heritage List <https://whc.unesco.org/en/list/>)

север на юг 60 km и от запад на изток 90 km. Той се състои от три затихнали вулкана – Кибо, най-младият и най-високият от тях, Мавензи и Шира с останки от кратер. ... Името на Килиманджаро е на езика суахили: „калима“ означава планина, нджаро – „божество на студа“, а според друго тълкуване – сияещата планина.“ (Рашев, Гловня, 1987, 115 – 116).

Южна Африка

В Континенталната физикогеографска страна на Южна Африка се простират **Драконовите планини**, разположени в югоизточната част на континента. „Най-високата планинска област на Южна Африка представляват Драконовите планини с вр. Табата Нтленяна (3482 m), образувани чрез мощно издигане през терциера.“ (Гловня, Благоева, 1989, с. 375)

Стари гънкови структури, образувани в края на палеозоя и началото на мезозоя, изграждат **Кейпските планини** в крайната южна част на континента, които са силно денудирани, със загладени била и някои от гънките са превърнати в плата – такава е т.нар. **Плочеста (Столова) планина (Тейбъл маунтин)**, в чието подножие е Кейптаун.

Орографски имена в Южна Америка

Западна Южна Америка

Анди е име на планинската система Кордилери в Южна Америка (по Кираджиев, 2001); М. Гловня и Е. Благоева (1989) определят Андите като огромна младонагъната планинска верига. „Предполага се, че Анди е дошло от думата „анти“, т.е. „изток“ (на езика на индианците, говорещи езика кечуа). Има и друго предположение – „анта“, т.е. „мед“ (пак на езика на същото племе индианци), което е и по-приемливо, поради големите находища на този метал в Андите“ (Рашев, Гловня, 1989, с. 162).

Планински пейзаж от Перуанските Анди. Автор: Велислава Симеонова
(Източник: [Географ.бг](https://geograf.bg) – Рубрика: Снимка на деня <https://geograf.bg/bg/daily-picture>)

Източна Южна Америка

Гвианската (Гианската) планинска земя формира самостоятелна физикогеографска страна. Н. Рашев и М. Гловня (1987) я определят като плато. М. Гловня и Е. Благоева (1989) посочват, че в геоморфоложко отношение Гианската планинска земя представлява силно денудирана и денивелирана от запад на изток заравненост. Както описва Св. Кираджиев (2001), тя заема обширно пространство, в което преобладава платовиден релеф и само в средната част има високи дялове.

Бразилската планинска земя формира друга самостоятелна физикогеографска страна в Източна Южна Америка. Както посочват Н. Рашев и М. Гловня (1987), в геоложко отношение удивително наподобява Гвианската планинска земя и е най-старата част от сушата на Южна Америка. Авторите я определят като плато и като най-обширната планинска земя, а Св. Кираджиев (2001) – като обширно пространство в източната и средната част на Бразилия.

Орографски имена в Северна Америка

Западна Северна Америка

Кордилери. Заемат цялата физикогеографска част. Н. Рашев и М. Гловня (1987) ги определят като система от хребети и плата, като започват тяхното разглеждане по следния начин: *„Кордилерите, името им е дошло от испанското кордила, т.е. „корда“ (връв, струна), са дълга планинска верига или по-точно система от планински вериги в западната част на Северна Америка“* (Рашев, Гловня, 1987, с. 144). Както посочва Св. Кираджиев (2001), това е планинска система, която в Южна Америка носи името Анди.

Долината на р. Кокора в департамента Киндио, Централни Кордилери, Колумбия.

Автор: Димитър Желев (Източник: [Географ.бг](https://geograf.bg/bg/daily-picture) – Рубрика: Снимка на деня <https://geograf.bg/bg/daily-picture>)

Източна Северна Америка

Апалачи. Изграждат самостоятелна физикогеографска страна. Според Н. Рашев и М. Гловня: *„Апалачите са скалистият гръбнак на северноамериканския Изток ... Приема се, че името е дошло от индианците апалачи, които някога обитавали тази част на Северна Америка“* (Рашев, Гловня, 1987, с. 141). Авторите ги определят като една от основните планински системи в Северна Америка и едни от най-старите планини на нашата планета. Назовават ги още старонагъната планинска система.

Орографски имена в Австралия

Източна Австралия

Голяма вододелна планина. Определяна от Св. Кираджиев (2001) като планинска система, която се простира в източната част на Австралия в съседство в Тихи океан. Както описват Н. Рашев и М. Гловня, „много често планинската верига, разположена в най-източната част на континента е била наричана ту Голям вододел, ту Източни планини, ту Източни Кордилери. На практика Голямата вододелна планина се състои от редица плата и планински вериги, които започват от Торесовия проток на север, преминават през Басовия проток и завършват в остров Тасмания на юг. Те са почти успоредни на бреговете, които се мият от водите на Тасманово и Коралово море и имат дължина от около 3700 km.“ (Рашев, Гловня. 1987, с. 190).

Западна Австралия

Останалата западна част на континента е заета от по-ниски планини и плата, които М. Гловня и Е. Благоева (1989) описват подробно. Югозападната част на Западноавстралийската платформа е заета от ниски, силно денудирани **възвишения Стрилинг** (1109 m) и **Дарлинг** (582 m). На северозапад Западноавстралийската платформа обхваща широките силно денудирани **възвишения Хъмързли** с вр. Бръз (1226 m), **плато Кимбърли** (670 m). На изток, близо до границата с централните равнини в средните части на Западна Австралия се издигат голите **хорстови планини Мъзгрейв и Мъкдонъл**. В югоизточната част много изразителни в релефа са **хорстовите планини Флиндърз и Лофти**, а между тях са разположени грабени.

Орографските имена в Азия

Азия е един от двата континента, чиято регионална подялба включва пет лексикографски части.

Северна Азия заема 1/3 част от площта на континента. По-голямата част е известна още с името Сибир, а крайните ѝ източни части се наричат Далечен изток. В Северна Азия се простират **Средносибирско плато** (1701 m); редица плата като **Янско, Оймяконско, Юкагирско и Анадирско**, които са обградени от веригите на **Колимските, Чукотските и Корякските планини**. Тук се простира и **планинската система Алтай** (Алтайска планинска система), както и **Кузнецки Алатау и Салаир** (2178 m) – силно денудирани и разчленени планини, **Саяни** (3491 m) – силно извита верига с изпъкнала на север дъга, **Прибайкалски и Забайкалски планини**.

Източна Азия обхваща източната периферна част на континента заедно с прилежащите полуострови и острови. Според М. Гловня и Е. Благоева (1989) главната планинска верига е представена от заобленото било на **Сихоте Алин**. Тя се състои от няколко успоредни гънки с посока север-североизток – юг-югозапад. Св. Кираджиев (2001) описва Сихоте Алин като планинска система, а Г. Исаченко (2001) – като планински вериги с дължина почти 1300 km.

Голям Хинган и Малък Хинган М. Гловня и Е. Благоева (1989) определят като силно денудирани планини от Яншанската планинска система, а **Голям Хинган** описват като огромна планинска система с меридионална посока на простиране от големия завой на р. Амур до р. Луайхъ на юг с около 1400 km дължина. Подобно е и описанието от Св. Кираджиев (2001).

Цинлиншан представлява силно разчленена, но много характерна планинска система с херцинска структура.

Река Бикин – биосферен резерват
„Сихоте Алин“.
Автор: V. Kantor
(Източник: UNESCO World Heritage List
<https://whc.unesco.org/en/list/>)

Средна Азия обхваща следните физикогеографски страни: Казахска, Туранска низина, Тяншанско-Памирска страна, Монголска страна, Джунгарска котловина и Тибетска планинска земя. Във връзка със собствените имена на орографските обекти ще бъдат разгледани три от тях:

– **Тяншанско-Памирската страна, включваща Тяншан и Памир**

Според М. Гловня и Е. Благоева (1989) **Тяншан** означава на китайски „Небесни планини“ и представлява огромна планинска система. Същото описание дава и Св. Кираджиев (2001).

Според Св. Кираджиев (2001) **Памир** е обширна планинска система в Средна Азия. М. Гловня и Е. Благоева (1989) определят Памир като характерна планинска виргация в Алпо-Хималайската система. Н. Рашев и М. Гловня (1987) наричат Памир „покривът на света“. Според авторите „вероятно Памир произхожда от староиранското Па и-Михър, което ще рече подножието на Митра, богът на Слънцето. Вероятно е и друго – думата Памир да идва от иранското „бам“ – покрив и тюркското „яр“ – земя. Памир, наричан още планински възел, е високотопанска област в Средна Азия“ (Рашев, Гловня, 1987, с. 76).

Хребет в Източен Тяншан, Китай. Автор: Румен Пенин
(Източник: [Географ.бг](https://geograf.bg) – Рубрика: Снимка на деня <https://geograf.bg/bg/daily-picture>)

– **Монголска страна.** М. Гловня и Е. Благоева (1989) посочват, че алпийски релеф и съвременно заледряване има Монголски Алтай, поради което е наречен Актаг (Бяла планина). Св. Кираджиев (2001) определя Монголски Алтай като планинска система в западната част на Монголия.

– **Тибетска планинска земя** – определяна от М. Гловня и Е. Благоева (1989) като най-високата и най-обширната планинска земя на земното кълбо. В геоморфоложко отношение Тибетската планинска земя се отличава с високите си планински вериги, с изразителните следи от плейстоценското и съвременното заледряване. Главната планинска система в Тибетската планинска земя е **Кунлуншан** с дължина 2500 km.

Западна Азия

Според описанието от М. Гловня и Е. Благоева (1989) на територията на полуостров Мала Азия на север са разположени високите дълги крайбрежни планински вериги на **Понтийските планини** и на юг **Тороските (Тавърските) планини**. Двете планински вериги са части от Алпо-Хималайския ороген. Между тях е разположено Малоазиатското плато, наречено още **Анадолско плато**.

Арменската планинска земя е тясно свързана с Арменския тектонски възел от Алпо-Хималайската планинска система. Според описанието на М. Гловня и Е. Благоева (1989) от Арменския планински възел се отделят планински разклонения, чиито била достигат 3000 m, а на места и 4000 m височина. Те имат алпийски релеф, останал от плейстоценското заледряване. На север са разклоненията на *Малък Кавказ* и *Талъш*, на запад – Понтийските планини, на изток – *Загрос* и *Алборз (Елбурс)* – планинска верига в северната част на Иран (по Св. Кираджиев, 2001).

Както посочват М. Гловня и Е. Благоева (1989), **Иранската планинска земя** (определяна още като Иранско плато от Св. Кираджиев, 2001) заема източната част на Западна Азия на границата между Средна и Южна Азия и Индийския океан. В източна посока се редуват **веригите Копетдаг, Паропамиз и Хиндукуш** (определян от Св. Кираджиев (2001) като обширна планинска система). Южният планински клон – от Арменската планинска земя до Ормузкия проток, обхваща няколко силно разчленени **планински вериги, наричани Загрос** (определяни от Св. Кираджиев (2001) като планинска система, западна ограда на Иранското плато). Източната ограда на Иранската планинска земя е образувана от **Сулеймановите планини**. Те също са съставени от няколко вериги, които очертават характерна извивка под влияние на тектонския натиск на Индостанския щит.

Южна Азия

Хималаи е най-високата планина на младонагънатата Алпо-Хималайска система. Както посочват М. Гловня и Е. Благоева (1989), въз основа на морфоструктурни различия и геоморфоложки особености Хималаите се разделят на три главни части, които са успоредно разположени помежду си, а името на планината означава „жилище на снега“. Сходно мнение за името на планината може да се открие и в книгата на Н. Рашев и М. Гловня (1987), според

които обширните снежни полета, сред които се извисяват островърхите осемхилядници, са дали санскритското име Хималая, от хима „сняг“ и тлая „къща“, „място за пребиваване“.

Орографски имена в Европа

Европа е другият континент, който се разделя на пет физикогеографски части.

Северна Европа

Гръбнакът на Скандинавския полуостров е образуван от Скандинавските планини, разположени по посока на каледонските структурни линии между нос Линес на югозапад и Норкин на североизток с дължина около 1600 km.

Източна Европа

Физикогеографската страна Уралски планини обхваща цялата планинска система Урал и островите Нова земя и Вайгач, разположени отвъд полярната окръжност, както и нископланинската област Мугоджари на юг. В литературните източници **Урал** се определя като планинска система или средномощна планинска верига (по Рашев и Гловня, 1987; Гловня и Благоева, 1989; Кираджиев, 2001). Според описанието на Св. Кираджиев (2001) планинската система Урал се състои от Уралски планини, Предуралие, Задуралие. Според Н. Рашев и М. Гловня (1987), от XI век русите наричали северната част на Урал – Камък, по-рядко – Пояс. В средата на XVI – началото на XVII век станало популярно башкирското название Урал, отначало използвано само за южните райони. Възможно е то да е произлязло от тюркското „арал“ – остров. Така тюрките наричат всяка територия, отличаваща се с нещо от околната. Сред башкирците съществува легенда от XIII век за Урал. В чест на богатира, който заради щастieto на своя народ пожертвал живота си, хората насипали върху неговия гроб могила, от която израснали планините Урал. В края на XVII век русите разпространили башкирското название Урал за цялата планинска система.

Отделна физикогеографска страна е Кавказката. Н. Рашев и М. Гловня (1987) определят **Кавказ** като планинска страна – младонагънати планини, изградени от гранити и шисти, а **Голям Кавказ** – като планинска верига. Св. Кираджиев (2001) описва Кавказ като природогеографска област, която се състои от Предкавказие (Северен Кавказ), Голям Кавказ и Задкавказие, а Голям Кавказ определя като планинска система. М. Гловня и Е. Благоева (1989) описват Голям Кавказ като съставен от сложна система планински вериги. Според Н. Рашев и М. Гловня (1987), древните гърци нарекли планинската преграда, която отделя басейна на Черно и Каспийско море, Кавказ. По всяка вероятност името ѝ дошло от хетското наименование на племената, населяващи южния бряг на Черно море. За първи път името Кавказ се среща в трагедията на Есхил „Прикованият Прометей“.

Кавказ. Автор: Murad Ahmadzade
(Източник: [Wikipedia](#))

Величествените Алпи в района на Монблан. Автор: Стефан Стоянов
(Източник: [Географ.бг](https://geograf.bg/bg/daily-picture) – Рубрика: Снимка на деня <https://geograf.bg/bg/daily-picture>)

Средна Европа

Част от Алпийската физикогеографска страна са Алпите и Юра планина.

Алпи, определяни в литературните източници като планинска система, са наричани от Н. Рашев и М. Гловня (1987) „най-населената планина на Земята“ и „най-внушителната планина на Европа“. Според авторите името на планината е дадено в дълбока древност от келтите и имало значението на „висок“ – отличителна черта на планинската система.

Юра планина е описана от М. Гловня и Е. Благоева (1989) като младонагънатата планинска система, а Св. Кираджиев (2001) я определя като планинска верига. Името ѝ е свързано с юрския геоложки период.

Карпатите заемат част от Карпатската физикогеографска страна. Представяват голяма планинска система в Средната част на Европа (по Кираджиев, 2001). Съставени са от отделни планински блокове, разделени от долини (по Рашев, Гловня, 1987). Както посочват М. Гловня и Е. Благоева, в геотектонско отношение Карпатите, подобно на Алпите, представляват пликативна планинска система; простира се във вид на огромна планинска дъга с дължина 1300 km. По отношение на името се е утвърдило индоевропейското „карпата“, което има значение на скалист.

Западна Европа

От физикогеографската страна Британски острови, най-висока и с най-подчертан планински релеф е областта Шотландия, която заема северните части на о. Великобритания. Северношотландските планини се разделят на две системи: **Северозападни плани-**

ни и Грампиънски планини. Последните са описани от Св. Кираджиев (2001) като много стари планини, със силно заравнени билни части.

От Западноевропейската физикогеографска страна най-високо издигнат е **Централният масив**, който М. Гловня и Е. Благоева наподобяват на нашия Рило-Родопски масив. Вулканските надстройки образуват най-високите части на Централния масив в областта Оверн с върховете Пюи дьо Санси (1886 m) и Плон дю Кантал (1850 m).

Южна Европа

Най-западната и най-слабо разчленена физикогеографска страна е Пиренейският полуостров. Както описват М. Гловня и Е. Благоева (1989), средната му част с посока запад-югозапад – изток-североизток са разположени няколко хорстови планини, обединени в името **Кордилера Сентрал**. На португалска територия те обхващат планината **Сера да Ищрела** (1991 m), а на испанска територия – планините **Сиера де Гата** (1367 m), **Сиера де Гредос** (2592 m), **Сиера де Гуадарама** (2469 m).

В североизточната част на Пиренейския полуостров са разположени **Пиренеите**, които, според описанието на М. Гловня и Е. Благоева (1989), се състоят от няколко успоредни и високо издигнати вериги. Св. Кираджиев (2001) ги определя като планинска система.

Като самостоятелна физикогеографска страна, Апенинският полуостров е най-малкият от трите южноевропейски полуострова и както става ясно от учебника на М. Гловня и Е. Благоева, той дължи името си на дългата **планинска верига Апенини**, които образуват гръбнака на полуострова.

Пиренеи (Испания). Автор: Miguel303хт
(Източник: [Wikipedia](#))

Гръбнакът на Балкана – Калоферска планина – поглед към връх Ботев от връх Голям Купен.
Автор: Борислав Сапунджиев

Третата, най-източна, най-разчленена физикогеографска страна – Балканският полуостров, получава името си във връзка с планинския облик на релефа, свързан с турското име на Стара планина – Балкан. Н. Рашев и М. Гловня (1987) определят Стара планина като „кръстникът на нашия полуостров“ и като планинска верига. В древността планината била позната като Хемус или Хем. Името **Стара планина** се появява за първи път в началото на XVI век. През XVI и XVII век планината е наричана Каменица. Дотогава се е появявало името Маторни гори, което вероятно има славянски произход. Турското робство слага отпечатък върху името, то става Балкан, т.е. гориста планинска верига, и започва често да се среща в различни литературни източници. Името се запазило и пренесло върху целия Балкански полуостров. Простира се като „широко отворена на север и североизток дъга с преобладаваща посока запад-изток“ (Георгиев, 1978, с. 361).

Интерес представляват планините от Рило-Родопския масив – определян като най-големия планински масив на Балканския полуостров.

За **Рила** Ж. Чанков пише: „Отвън тя изглежда като цялостен масив, стръмен към всички страни, обаче вътре тя е много разпокъсана и разчленена от р. р. Искър, Рилска и притоците им.“ (Чанков, 1918, 251 – 252). Авторът допълва за **Пирин**: „Пирин е дял от Рило-Родопския масив, откъснат като хорст от него чрез хлътнатини. ... Прилича напълно на Рила“ (Чанков, 1918, с. 230). Предполага се, че едно от първите имена на Рила е било Доунакс, което по-късно станало Донука. И двете имена били дадени от траките. Пак те по-късно преименували планината на Рила. Името означава многоводна планина. За името Пирин се предполага, че названието е дошло от тракийското Орбелус или от славянското божество Перун (по Рашев, Гловня, 1987). За разлика то Рила и Пирин, името **Родопи**, според Ж. Чанков (1918) характеризира „лабиринт от сложни клонове“ (с. 254). В учебниците и книгите по природна география на България масивите на Рила и Пирин се определят също като хорст (Георгиев, 1979; Пенин, 2007 и др.), а за Родопите може да се прочете: „най-старият и обширен масив в страната. ... Планината е част от Рило-Родопския масив и представлява сложна система от ридове, котловини и дълбоко всечени речни долини“ (Пенин, 2007, с. 212)

Високи планински масиви на Балканския полуостров са също **Олимп и Шар**. На запад Балканският полуостров е ограничен от Динарската планинска система, известна под името **Динариди**. Както посочва Св. Кираджиев (2001), състои се от многобройни простиращи се хребети – Велебит, Динара, Гърмеч, Шатор, Белашница, Дурмитор, Копаоник, Проклетие и др. Южно от Динарските планини се простира обширната **планинска верига Пинд**, определяна от Св. Кираджиев (2001) като гръбнак на Средна Гърция.

Изводи

При направения кратък преглед на орографските обекти в различните континенти проличава формата за множествено число при собствените имена на повечето орографски обекти в света, което до голяма степен кореспондира с написаното от Ст. Стоянов (1980), че *в множествено число са названията на много планински масиви и вериги* (с. 28).

Впечатление прави обаче, че имената на *планински масиви, хребети и хорстови планини* всъщност са в единствено число – като Килиманджаро, Мъзгрейв, Македонял, Олимп, Шар, Рила, Пирин, и др. Тяхната употреба в речта е аналогична на изписването им на карта и съществителното собствено име не се членува. В единствено число са и имената на платата и денудиранията възвишения.

Същевременно могат да се открият *планински системи*, чиито имена са в единствено число. Така например: Голяма вододелна планина (Австралия); Тяньшан, Памир, Хиндукуш (Азия) – обширни планински системи, чиито собствени имена са в ед. ч.; Вирунга – планинска верига и т.н. При употребата им в речта се чува: ГолямаТА вододелна планина (Гловня, 1987), НО: планинаТА Памир, или: планинскаТА система Хиндукуш, а не: ПамиръТ, ХиндукушЪТ и т.н.

Има някои планински системи, чиито имена се употребяват както в множествено, така и в единствено число. Такива примери са планинските системи Урал и Кавказ. Както вече стана ясно, Урал се състои от Уралски планини, Предуралие, Задуралие, а в състава на Кавказ се включват Голям и Малък Кавказ, Закавказието и Арменското вулканично плато. На картите тези планински системи се изписват в ед. ч. – Урал, Кавказ (Голям Кавказ). В текстовете, обаче, те се изписват в мн. ч., както се вижда при проследяването на границата между Европа и Азия: „... *Оттам минава по подножието на източния склон на Уралските планини и тяхното южно продължение Мугоджари. ... следи морфоструктурната граница между Кавказките планини и Арменския планински масив от Каспийско до Черно море.*“ (Гловня, Благоева, 1989, 13 – 14).

Неизменна е ролята на **топонимията** (и по-конкретно оронимията), благодарение на която планинската система Памир получава име, което означава „покрив на света“; планинската система Тяньшан получава име, означаващо „небесни планини“; планинската система Урал получава име, вероятно произлязло от тюркското „арал“ – остров; планинската система Кавказ получава своето име от местните племена и т.н. Или: **планински системи получават собствени имена с форма за единствено число.**

Същевременно планинската система Карпати получава име, означаващо „скалист“; планинската система Алпи получава име със значение на „висок“; планинската система Хималаи получава име със смисъл „жилище на снега“; планинската система Кордилери получават името, дошло от испанското кордила, т.е. „корда“ (върв, струна); една от теориите за произхода на името Анди е свързана с думата „анти“, т.е. „изток“ на езика на индианците, говорещи езика кечуа и т.н. Или: в крайна сметка, преплитането между топонимите

и геолого-геоморфоложките особености на планините довежда до закономерността, че **собствените имена в множествено число** са най-вече на планински системи (*състоящи се от планински хребети, вериги, плата и междупланински долини*) или планински вериги (*редица от отделни планински хребети и масиви*) – Анди, Кордилери, Карпати, Апалачи, Апенини, Атласки планини и др, които, за разлика от изписването им на картите, в речта се употребяват членувани – АндиТЕ, КордилериТЕ, КарпатиТЕ и т.н. Вероятно с това е свързана възможността, или по-скоро необходимостта, за членуване на собствените имена в мн. ч., като целта е максимално кратко конкретизиране на обект, съдържащ в себе си няколко съставни части. Т.е., много често вместо „планинскаТА верига Анди“, се употребява по-краткото АндиТЕ като събирателно наименование на цялата тази планинска система, състояща се от отделни планински вериги и хребети и спомага за отнасянето на съществителното собствено име към определен обект.

Може да се обобщи, че образуваната от етимологията на думите форма за множествено число при собствените имена на географските обекти, и по-конкретно на орографските, обуславя необходимостта от тяхното членуване в речта, което се дължи най-вече на стремежа към „компенсиране“ (изглаждане) на породеното от геолого-геоморфоложките им особености несъответствие между граматическото и онтологичното число.

Един бъдещ и по-обстоен географски поглед върху сътрудничеството между българския език и географията вероятно би могъл да изведе и други закономерности, подсказващи взаимовръзката между науки като геология, геоморфология и лингвистика.

***В памет на моята баба Евгения,
която много обичаше географията!***

Литература

- [1] **Буров, Ст.** (1996). Собствените имена в граматико-прагматически аспект. – Български език, № 4, 7 – 15.
- [2] **Георгиев, М.** (1979). Физическа география на България. София: Издателство „Наука и изкуство“. 536 с.
- [3] **Гловня, М., Е. Благоева** (1989). Физическа география на континентите. Трето стереотипно издание. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 563 с.
- [4] **Киладжиев, Св.** (2001). Енциклопедия География на света. София: ИК „Петър Берон“. 544 с.
- [5] Открийте чудесата на света. Пътешествие из природните забележителности. (2005). Лондон-Прага-Будапеща-Варшава-София: Рийдър Дайджест. 456 с.
- [6] **Пенин, Р.** (2001). География на континентите и океаните. София: Булвест 2000. 199 с.
- [7] **Пенин, Р.** (2007). Природна география на България. София: Булвест 2000. 279 с.
- [8] **Пенин, Р.** (2007) Физическа география и ландшафтна екология. Терминологичен речник. София: Булвест 2000. 376 с.
- [9] **Рашев, Н., М. Гловня.** (1987). Какво знаем за континентите. София: Издателство „Отечество“. 224 с.
- [10] **Стоянов, Ст.** (1980). Граматическата категория определеност в българския език. София: Държавно издателство „Народна просвета“. 208 с.
- [11] **Чанков, Ж.** (1918). Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия. София: Държавна печатница. 334 с.

ПРОСТРАНСТВЕНО-ГРАДОУСТРОЙСТВЕНО РАЗВИТИЕ НА СОФИЯ ОТ КРАЯ НА XIX В. ДО НАШИ ДНИ (ПРЕЗ „ПОГЛЕДА“ НА РАЙОН ЛОЗЕНЕЦ)

Калоян Цветков¹, Мирослав Кръстев²

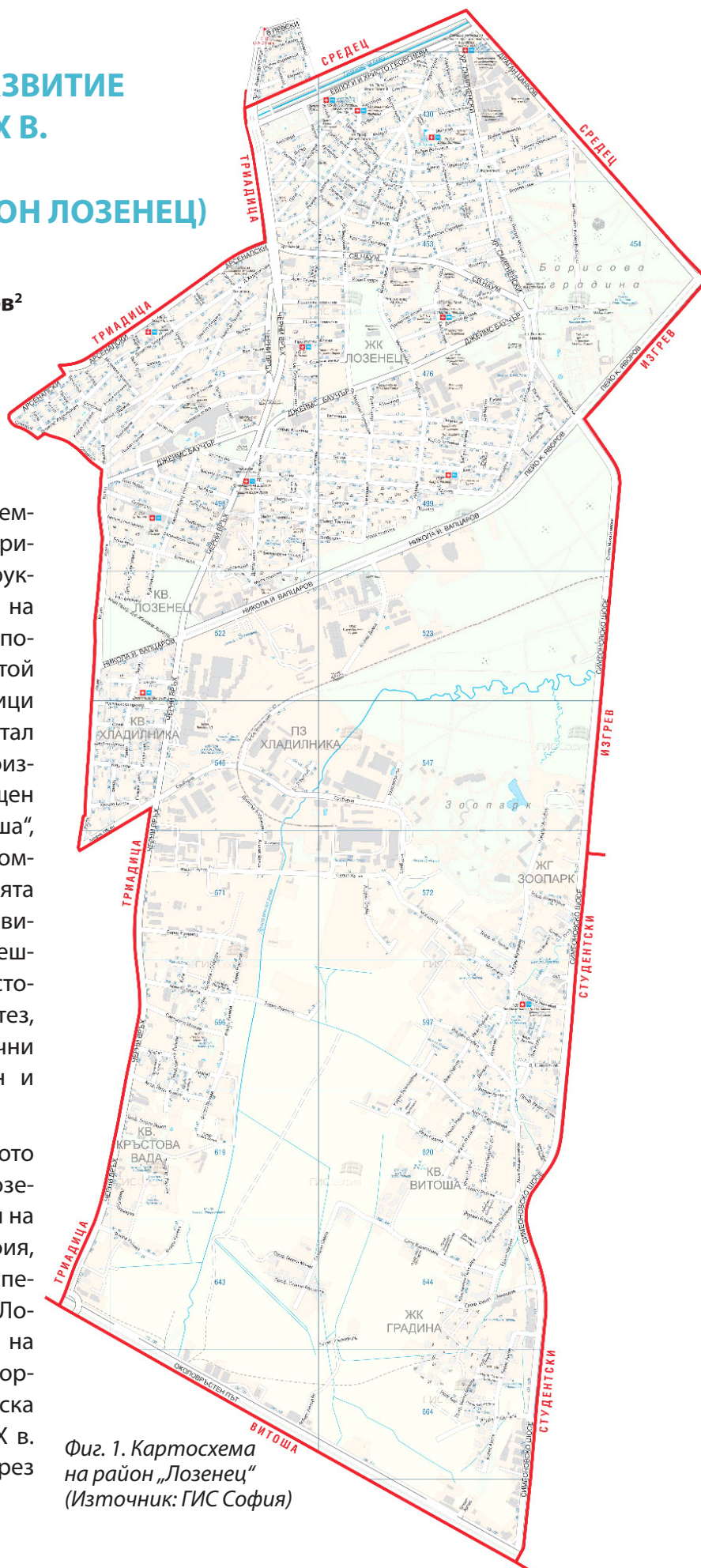
Софийски университет

„Св. Климент Охридски“¹, УАСГ²,

e-mail: ktsvetkov@gea.uni-sofia.bg,
mirokrustev@abv.bg

Район „Лозенец“ е един от най-емблематичните по отношение на историческото, пространственото, инфраструктурното и функционалното развитие на София. С нетипичната си форма (разположена в направление север – юг) той включва няколко териториални единици – жилищен комплекс „Лозенец“, квартал „Лозенец“, квартал „Хладилника“, производствена зона „Хладилника“, жилищен комплекс „Зоопарк“, квартал „Витоша“, квартал „Кръстова вада“ и жилищен комплекс „Градина“ (фиг. 1). Целта на статията е да представи пространственото развитие на района от края на XIX в. до днешни дни. Използваните методи в настоящата статия са научен анализ и синтез, преглед и систематизация на първични литературни източници, описателен и сравнителен метод.

Според данните от последното преброяване през 2011 г. в район „Лозенец“ живеят малко над 53 хил. жители на площ от 9,24 km² (Енциклопедия София, 2017). Територията на района, и по-специално неговата северна част (жк Лозенец), носи целия дух и атмосфера на столицата. Тази територия се трансформира напълно от земеделска и горска крайградска територия в края на XIX в. до част от елитния център на града през XXI в.

Фиг. 1. Картосхема на район „Лозенец“
(Източник: ГИС София)

По време на Османската империя територията на днешния район „Лозенец“ е известна като Корубаглар („лозя в гори“) или Курубаглар („сухи лозя“). От пътеписите на Евлия Челеби разбираме, че в средата на XVII в. това е много красива местност край града, покрита с лозя и овощни градини. Силно впечатление още тогава правят вишневите гори (Челеби, 2014). На базата на топографските условия, можем условно да разделим района на Горни и Долни Лозенец. Долната част е по-старата. В нея се намира т.нар. „Римска стена“ (стар зид и пазар), която неправилно е наричана така (Бранкова, 2012). Реално стената представлява останки от средновековен зид – мюсюлманско тюрбе (надгробна постройка), изградена преди XVI в. сред гробища. В миналото там са изпращани с молитва хората, заминаващи на хаджилък.

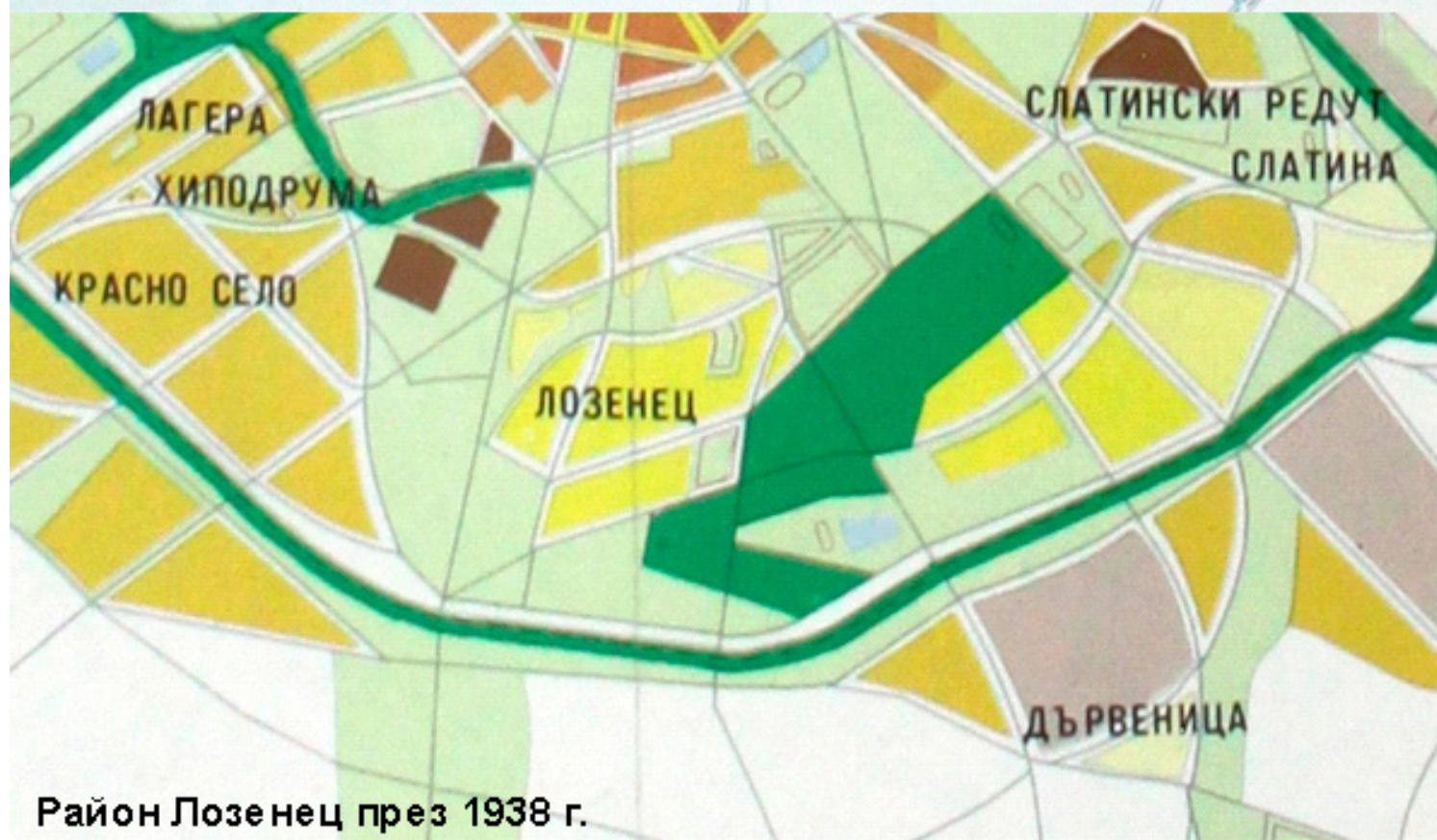
Малко преди края на XIX в. единственият антропогенен елемент в района е построен през 1898 г. в чест на Освобождението на София голям каменен кръст. Днес той се съхранява в двора на църквата „Преображение Господне“ в Долни Лозенец.

Постепенно територията на квартала започва да се увеличава с новоусвоени земеделски земи. На фиг. 2 е показано застрояването на най-южните части на столицата в периода 1914 г. и 1938 г. От нея е видно, че през 1914 г. територията на жилищния комплекс е извън рамките на града, но през 1938 г. вече е част от застроеното градско пространство на София.

Според градоустройствения план на София от 1914 г. „Лозенец“ попада в зона 4 с парцели, които са с размери минимум 1200 m², което показва че той все още е незастроен, с много свободни площи, краен квартал на София. Територията му се застроява интензивно след войните 1918 – 1919 г., когато общинската земя е била раздадена на офицери от Българската армия и видни български интелектуалци. Официално кварталът се разделя на две части – „Горни Лозенец“ и „Долни Лозенец“ през 1921 г., когато започва парцелирането му заедно с кварталите „Банишора“, „Крива река“, „Иван Вазов“ и „Кюлюците“ (Кираджиев, 2006).

В този начален етап на развитие на района ролята му е предимно периферна. Кварталът получава и нова роля в градското пространство на София след появата на Духовната семинария „Св. Йоан Рилски“. Тя се появява като наследник на първото богословско училище от 1874 г. в България (в Лясковския манастир „Св. Св. Петър и Павел“). В началото на XX в. Столична община заделя място за училището и то е преместено в горските терени на „Горен Лозенец“. Основният камък е положен от княз Фердинанд и митрополит Симеон. Проектът е разработен от арх. Фридрих Грюнангер. Църквата в двора на Семинарията е кръстокуполна с три абсиди и кула. В нея се съхранява частица от мощите на св. Йоан Рилски. Библиотеката ѝ разполага с ценни ръкописи, богослужебна и светска литература. От 1930 г. Семинарията е оградена със заграждение в стил Неовизантика с редуване на тъмни и светли пояси. В следващите десетилетия предназначението на сградата е променяно неколккратно. От военна болница по време на Балканската и Първата световна войни, през седалище на Агрономическия факултет на Софийския университет, щаб на Съветската армия и Дворец на пионерите през социалистическия период на развитие.

Редутът, на който е разположен „Горни Лозенец“, е използван и като възможност за водоснабдяване на разрастващото се население на София. През 1929 г. е построена водонапорна кула, която по гравитачен път да снабдява с вода немалка част от софийското население.

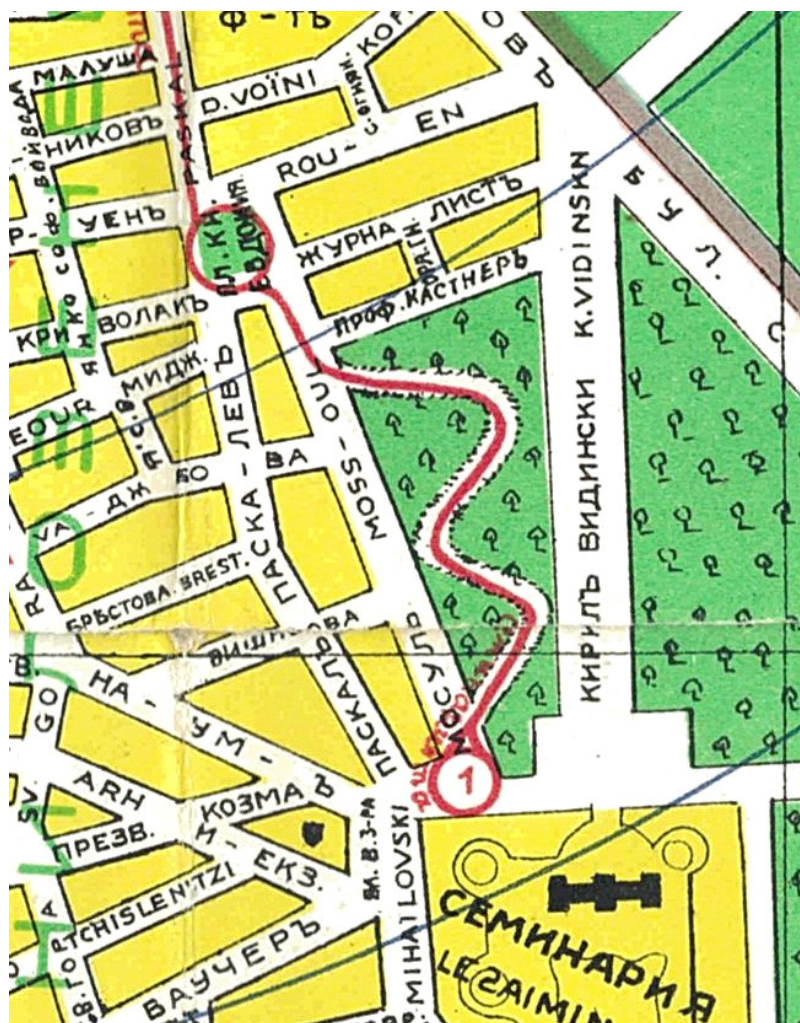

Фиг. 2. Пространствена експанзия на район Лозенец през периода 1914 – 1938 г. (Източник: Атлас София и Софийска агломерация, 1993)

Фиг. 3. Изграждане на трамвайното трасе, септември 1933 г. (Източник: www.stara-sofia.com)

Благоустрояването на квартала продължава през същата година с изграждане на трамвайна отсечка от ул. „Граф Игнатиев“ по бул. „Паскал Паскалев“ (сега „Христо Смирненски“) до площад „Журналист“. Четири години по-късно – през 1933 г., площадът е свързан чрез трамвайно трасе в южна посока с духовната Семинария (фиг. 3 и фиг. 4). Макар изграждането му да струва близо 3 млн. лева и експлоатацията на трасето да предизвиква трудности, тази линия допринася още повече за свързаността на квартала с централните градски части на София.

Фиг. 4. Изграждане на трамвайното трасе, септември 1933 г.

Място на културни дейци

Квартал Лозенец е емблематичен и с това, че приютява голяма част от българския културен и духовен елит на XX в. След Първата световна война парцелите около пл. Журналист (фиг. 5) са раздадени на военнослужещи, писатели, журналисти, интелектуалци, печатари, преподаватели. В квартала се заселват и немалко бежанци от Вардарска Македония и Царибродско в резултат на последиците от подписания Ньойски договор.

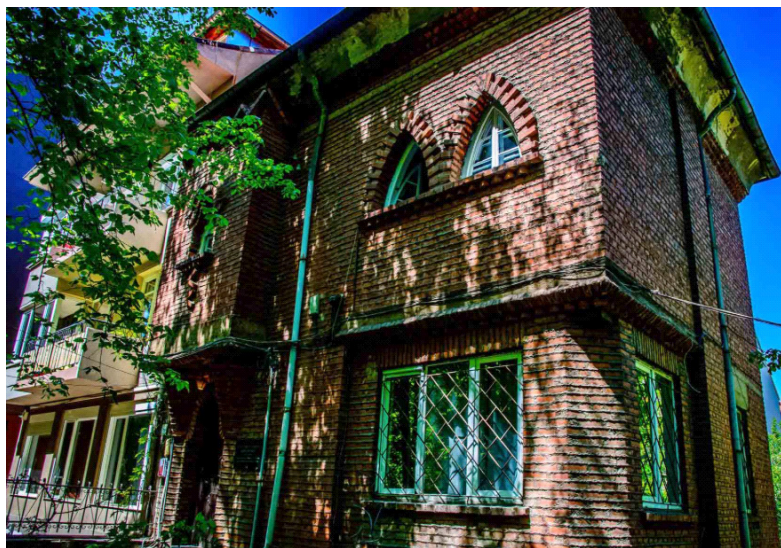
През годините в квартала живеят известни личности от българския културен елит. Една от най-интересните къщи (построена през 1926 г. и запазена до днес) е на писателя и художник Панайот Тодоров Христов, по-известен като Сирак Скитник (фиг. 6). Роден през 1883 г. в град Сливен, той се установява в квартала през 1922 г. (Кираджиев, 2006). Къщата се намира на ул. Борова гора № 28 в близост до площад „Журналист“. Проектирана е от арх. Георги Овчаров с неоготически мотиви – арковидни прозорци и червени тухли.

В близост до нея (на ул. „Журналист“ № 12) от 1922 г. живее писателят Димитър Стоянов (Елин Пелин). Впоследствие улицата е преименувана в негова чест на ул. „Елин Пелин“. На същата улица през различни години живеят още Кръстьо Сарафов, Домна Ганева, Николай Бинев, Дора Габе. Други големи български творци, като Богомил Райнов, Любомир Андрейчин, Димитър Талев, Александър Райчев и Александър Миленков, също прекарват немалка част от живота си в „Лозенец“. Корубаглар е сред любимите места, от което черпи вдъхновение в своите очерци и Иван Вазов (Кираджиев, 2001).

През 1937 г. е изработен нов градоустройствен план на София от дрезденския архитект Адолф Мусман, който така и не започва да се прилага и изпълнява в резултат на политико-идеологически причини. Мусмановият план е заменен с нов, разработен от арх. Любен Тонев през 1945 г., когато е заложено тази територия да придобие качествено ново функционално предназначение. В „Лозенец“ започва засилено жилищно строителство, като наред с него се построяват редица промишлени сгради, обекти на образованието, хотели и други импозантни сгради.

Фиг. 5. Площад „Журналист“ с паметника на Георги Марков

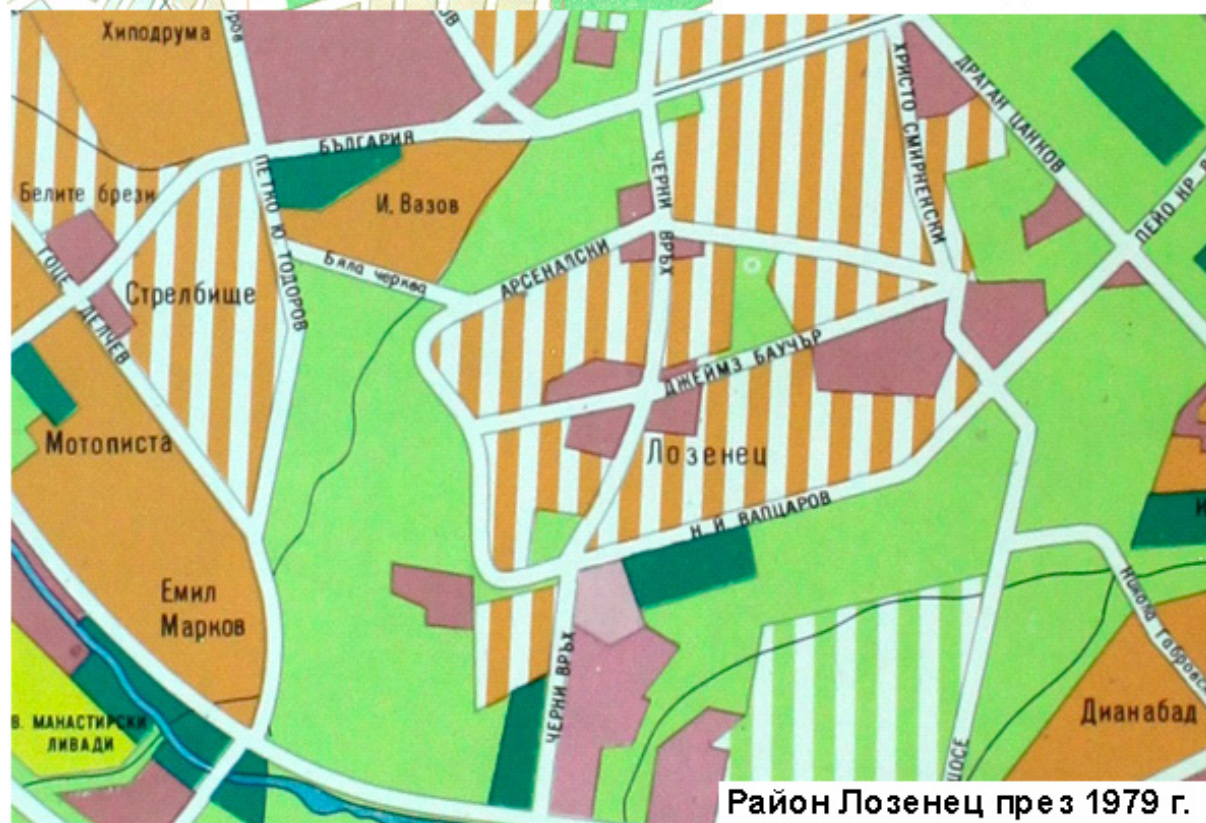
Фиг. 6. Къщата на Сирак Скитник
(Източник: <https://www.thetraveler.bg>)

Пространствено развитие след 1945 г.

През първите години на социалистическия периода на развитие район „Лозенец“ се разраства със сравнително бавни темпове (фиг. 7).

Район Лозенец през 1947 г.

Район Лозенец през 1979 г.

Фиг. 7. Пространствена експанзия на район Лозенец през периода 1947 – 1979 г. (Източник: Атлас София и Софийска агломерация, 1993)

Причината за това е, че голяма част от парцелите от „Горен Лозенец“ са дадени на видни АБПФК (Активни борци против фашизма и капитализма) за изграждане на къщи. Като елитен квартал за важни членове на Българската комунистическа партия, кварталът се озеленява, строителството се залага на сравнително ниски нива, а цялостната квартална атмосфера е сравнително спокойна. В годините на социализма кварталът е известен с тихите си и спокойни едноръчни улици, за да се избягва шумен трафик. В първия етап на социализма районът остава без големи промишлени и търговски обекти. Кварталът „помещава“ едни от най-култовите за тези години заведения и ресторанти, посещавани предимно от „градската бохема“.

През 1955 г. е построен домът на Евстати Христов (Мистър Сенко). Къщата е проектирана от арх. Димитър Цолов и е уникална за района (фиг. 8). През 2014 г. къщата печели специална награда за сграда със запазена културна инфраструктура в конкурса „Сграда на годината“.

В унисон с цялостната държавна политика на индустриализация, и по плана на арх. Тонев, в район „Лозенец“ е отредено място и за строителство на промишлени обекти. През 1957 г. е построен заводът за конфекция „Витоша“. По-късно, през 1969 и 1973 г., са построени и нови сгради на завода, който постепенно разширява производствените си мощности.

Фиг. 8. Домът на Евстати Христов (Мистър Сенко) (Източник: <https://stroinfo.com/wp-content/uploads/2018/06/2-2.jpg>)

Фиг. 9. Сградата на Химическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ (Източник: https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/istoriya/simvoli_na_universiteta/arhitektura/sgradite_na_novite_fakulteti/himicheski_fakultet)

През 60-те години започва интензивно заселване в района, което неминуемо довежда до необходимостта от строителство на обекти на образователната инфраструктура. През 1961 г. е открито 122. основно училище „Николай Лилиев“, а през 1968 г. Националната природо-математическа гимназия, кръстена на видния български математик и академик – Любомир Чакалов. През 1960 г. е построена една от сградите на Химическия факултет, която за времето си е една от най-внушителните в София (фиг. 9).

Друга импозантна сграда в квартала е построеният през 1969 г. хотел „Хемус“. На мястото на ресторант „Балкански“ арх. Пецо Златев и арх. С. Рангелов проектират съществуващият и до днес хотел „Хемус“.

Постепенно населението в района се увеличава, което води до благоустрояване на квартала и строителството на нови обекти на техническата инфраструктура. През 70-те години на XX в. трамвайното трасе от площад „Велчова завера“ (до Семинарията) е разширено до кв. „Хладилника“. Постепенно пространствената експанзия на района продължава в посока към Околовръстния път. В този период е построена сградата на Института по електропромишленост „Никола Белопитов“.

В периода на „зрелия социализъм“ районът се застроява на юг от днешния бул. „Никола Вапцаров“. Според плана от 1979 г. незастроената територия на изток от бул. „Черни връх“ се планира да бъде индустриална зона. Днес това е научно-производствената зона (НПЗ) „Хладилника – Витоша“ и един от най-новите софийски квартали „Кръстова вада“ (фиг. 10).

Фиг. 10. Кръстовището на бул. „Черни връх“ и ул. „Сребърна“ с НПЗ „Хладилника-Витоша“ и мол Paradise (Източник: www.gradat.bg)

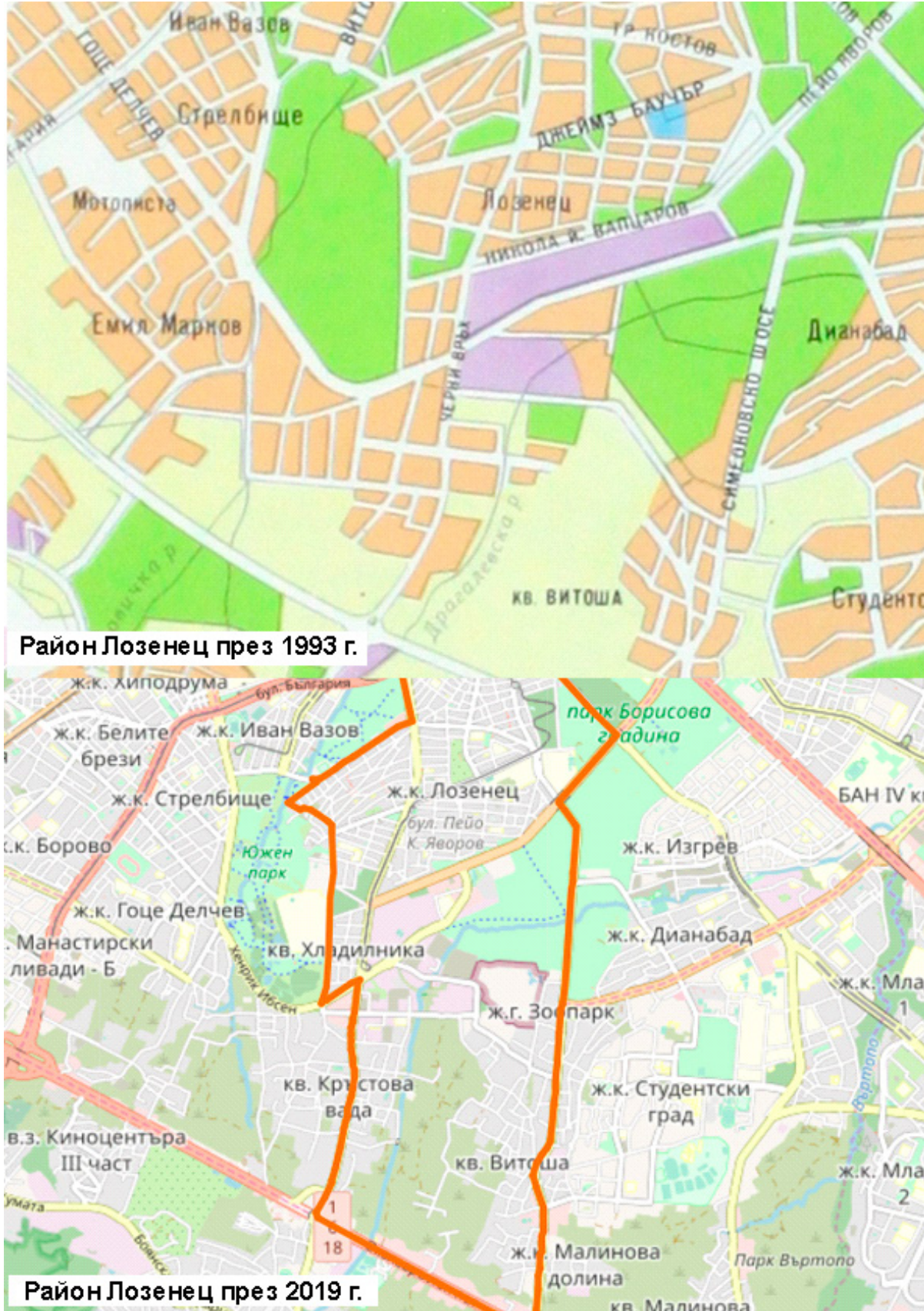
През 1987 г. е построен РУМ „Черни връх“, който става любимо място за пазаруване на жителите на квартал Лозенец.

Район „Лозенец“ и зелените площи

Една от отличителните черти на района са неговите зелени площи. Елементите на зелената система включват части от Южния парк, Ловния парк, парк „Кошарите“ и няколко по-малки паркове и градини, изградени в периода 1945 – 1989 г. Парк „Славейкови дъбове“ е един от малкото, които остават незасегнати през годините от мащабното строителство. В него са съхранени вековни дъбови гори. Между бул. „Джеймс Баучер“ и улиците „Йоан Екзарх“, „Милин камък“ и „Св. Теодосий Търновски“ е разположен още един парк – Резиденция „Лозенец“. Последната е построена през 1954 г. за комунистическия елит, но днес е с променено предназначение – почивна база на Министерството на отбраната.

През 2002 г. е открит първият развлекателен парк-комплекс в града – „София ленд“, по южната страна на бул. Никола Вапцаров. По различни причини той преустановява функционирането си след по-малко от десетилетие.

В най-ново време „Лозенец“ има славата на престижен и модерен Столичен район с три силно презастроени квартали: „Лозенец“ на север, „Хладилника“ в централната част и „Кръстова вада“ – в южната. През 2014 г. на пл. „Журналист“ е издигнат паметник на писателя, публицист и дисидент Георги Марков (фиг. 5). Идейният проект е на скулптора

Фиг. 11. Пространствена експанзия на район „Лозенец“ през периода 1993 – 2003 г. (Източник: Атлас София и Софийска агломерация, 1993 и Google maps)

Данко Данков, а финансирането му идва от американска фондация. В пространствено отношение районът остава притиснат между парковете на изток и запад, а уплътняването на празните територии продължава към околновръстното шосе (фиг. 11). Днес там са разположени части от новопостроените квартали „Кръстова вада“, „Витоша“ и „Градина“. Промишлените предприятия от социалистическия период на развитие са превърнати в офиси или складови помещения на различни компании – „Лев инс“, „Кока кола“, „Овергаз“ и др.

Градското пространство се доминира от два големи търговски центъра: „Paradise“ и „Park center“, големи офис сгради, като „Business center silver“, нови жилищни комплекси – „Sofia land residence“, големи хотели – „Маринела“ и „Хемус“. Социалната инфраструктура включва факултети на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, сградата на Университета по архитектура, строителство и геодезия, три големи софийски болници, няколко училища. Районът е място, в което са разположени посолства, резиденции, Софийският зоопарк, голям тенис комплекс. Всички те допълват пъстротата на района.

В бъдеще се очаква районът да продължи да се разраства – особено в частите му на юг от Зоопарка и ул. „Филип Кутев“. Много от свободните парцели в квартал „Лозенец“ и жк „Лозенец“ ще продължат да се застрояват, което още повече ще натоварва антропогенно територията. В последните три десетилетия район „Лозенец“ е добра илюстрация на градоустройствения хаос и презастрояването на централните градски части. Моментната „снимка“ с настоящото изследване показва странно съчетание между ниски двуетжни и триетжани къщи и кооперации, наследство от годините преди 1945 г., десетки високи многофамилни жилищни блокове от социалистическия период, множество вмъкнати, като крѝпки, между тях нови кооперации, разнообразни търговски обекти и модерни молове. Източно от бул. „Никола Вапцаров“ първоначално е изграден атракционният парк „София ленд“ (върху площ от 35 дка, с 22 атракциона и 2 кина), но след разрушаването му днес там се намират тенис клуб „Малееви“, „Аджибадем Сити Клиник“ – болница „Токуда“ и няколко луксозни нови хотела. Кварталът все още обаче запазва сравнително зеления си вид на фона на цялостното презастрояване в София.

Литература

- [1] Атлас София и Софийска агломерация. (1993). София: Картография ЕООД.
- [2] **Бранкова, Д.** (2012). Софийският квартал Лозенец – между миналото и настоящето. Градската динамика. София: УИ „Св. Климент Охридски“
- [3] Демографски и социално-икономически анализ на териториални нива: гр. София, Столична община и зоната на активно влияние на София. (2016). София: ОП „Софпроект“.
- [4] Енциклопедия София. (2017). София: Труд.
- [5] Интегриран план за градско възстановяване и развитие на гр. София, 2014-2020. (2013).
- [6] **Желева-Мартинс, Д.** (2006). Биография на София Исторически студии. София: Пространство и форма.
- [7] **Киладжиев, С.** (2008). Българските градове. София: Гутенберг.
- [8] **Киладжиев, С.** (2001). София каквато е била 1878-1943. София: Свят 2011.
- [9] **Киладжиев, С.** (2006). София 125 години столица. София: Гутенберг.
- [10] София – 120 години столица. (2000). София: АИ проф. Марин Дринов.
- [11] София през вековете. (1991). София: Издателство на БАН.
- [12] София – Публични пространства и обществен живот. (2017). Gehl. (достъпено на 12.04.2018 г.)
- [13] **Станоева, Е.** (2016). София: идеология, градоустройство и живот през социализма. София: Просвета.
- [14] **Стойчева, Ж.** (2013). Историческо развитие на урбанистичното планиране на гр. София през последните 20 години. Автореферат за присъждане на образователна и научна степен „доктор“.
- [15] **Тонев, Л.** (1945). София днес и утре – в. Сердика, №1-2.
- [16] **Цветков, К.** (2017). Развитие на устойчив транспорт и транспортна система в София. Устойчиво регионално развитие в България. София.
- [17] **Челеби, Ев.** (2014). Пътепис. София. Изток – Запад.
- [18] <https://lozenets.eu/za-rayona/>
- [19] <http://stara-sofia.blogspot.com/2019/02/blog-post.html>
- [20] <https://stroiiinfo.com/замък-в-града/>

МУЛТИКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЯ: КРАТКО ВЪВЕДЕНИЕ ЗА ЛЮБИТЕЛИТЕ НА ПЪТЕШЕСТВИЯ

Донка Петрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

e-mail: d.petrova@phls.uni-sofia.bg

Пътешественикът, опознаващ нови и вълнуващи географски локации, е в изключително благоприятната позиция и да опознава в дълбочина чужди култури – нещо, което не може истински да се постигне от книги и учебници. Той има шанс за развиването на така наречената „глобална компетентност“ – способността да се признават, уважават, толерират и интегрират културните различия (Chen, 2005). Това предполага преди всичко любопитство, искрен интерес към другия, желание да се разбере и чуждата перспектива. Успешните комуникатори в мултикултурен контекст се отличават с културна сензитивност, отвореност към опита на другите, познания (за другите култури), критично и холистично мислене, гъвкавост на мисълта и поведението (пак там). „Културата твори взаимното съгласие и интегрира мрежата от традиции, споделени ценности и убеждения, които обществото развива, за да се справи с предизвикателствата на външната и вътрешната среда“ (Карабелъова, 2011: 58). Различията в хода на развитие на дадено общество, в предизвикателствата, с които се сблъсква и начините, по които се опитва да ги преодолее, съответно, обуславят и широкото множество от межкултурни различия. Разбира се, трудно би било да се направи дори опит за описание на всички тези различия, ето защо от полза в стремежа за разбиране на другите култури идват някои културни патерни и категории на анализ, които могат да ни помогнат да мислим систематично за тях. Сред най-ключовите от тях са индивидуализъм срещу колективизъм, ниско- и високонтекстуални култури, времева ориентация и невербална комуникация.

Индивидуалистични и колективистични култури

Едно от основните различия между културите е доколко те са индивидуалистично или колективистично ориентирани – тази дименсия според редица изследователи е водещата културна променлива, която може да обясни различията в поведението. В културите, които могат да се опишат като индивидуалистични обикновено няма толкова тесни връзки между отделните индивиди, очаква се те сами да се грижат за себе си и най-близките си, докато при колективистично ориентирани култури индивидът е приеман по-скоро като част от групата, която има грижата за своите членове, но те следва да отговорят с преданост и лоялност (вж. Хофстеде, 2001). Деловите отношения в колективистичните култури се третират повече като семейни. Колективистичните култури придават основна ценност на принадлежността към група и лоялността към нея – общността, семейството, организацията. Индивидът има задължения към групата/колектива и те са от първостепенно значение. Постигането на личните цели е обвързано с постигането на общите цели. Индивидуалистичните култури разглеждат индивида като отделен от гру-

пата, докато колективистичните приемат, че индивидът е тясно обвързан с определена група и в голяма степен дефиниран от нея. Според различни проучвания всъщност повечето хора на земята са част от по-скоро колективистични култури (вж. Samovar, Porter and MacDaniel, 2010). Страни като САЩ и Австралия са на челните места по индивидуализъм, докато такива като Япония, Хонконг (от 1997 г. свободен административен район в Китай) и Сингапур са нареждат сред водещите по колективизъм. Това са традиции, градени векове и дори хилядолетия. Например в японската митология има ситуации като съвещания и групови решения на различни божества. В колективистичните култури се ценят неща като хармония, зачитане и сдържаност в общуването. Съответно членовете на такива култури ще реагират по-добре, когато в комуникацията се адресират групови постижения, групови цели. В индивидуалистичните култури хората по-скоро са възприемчиви към послания, които акцентират върху индивидуалните постижения, разкази за силни фигури, преодоляване на трудности от индивида. Принадлежността към индивидуалистична или към колективистична култура води до разлики в начина, по който хората интерпретират нещата, както и в социалното им поведение, очакванията им към другите, дори начина им на реагиране на визуални послания, например образи, реклами и др. Майк Маркел отбелязва в свое проучване разликата между две аудитории – в САЩ и в Индия – по отношение на снимков материал, който цели да покаже приятно работно място (офис): за да се постигне същия ефект за индийската аудитория служителите на снимката трябва да бъдат много по-близо един до друг, отколкото би се приело за нормално в индивидуалистична култура като САЩ (Markel, 2012: 128).

Нискоконтекстуални и висококонтекстуални култури

Според Едуард Хол различни комуникационни патерни са свързани с количеството информация, която се предава от контекста на комуникацията, независимо от конкретните изречени думи (Hall, 1976). Нискоконтекстуалните култури залагат повече на послания, кодирани в думите, на вербалните изразни средства, не толкова на контекста. И обратното – във висококонтекстуалните се предпочитат послания, при които голяма част от смисъла се предава имплицитно чрез физическата обстановка и други форми на невербална комуникация. В първия случай хората предпочитат послания, които са по-директни, думите имат определящо значение, контекстът не толкова. При висококонтекстуалните култури самите думи не са толкова важни, голяма част от смисъла може да се предава имплицитно чрез контекста, в който те са изречени. Изграждането на определени взаимоотношения е на първо място, постигането на конкретни договорености идва след това. Невербалната част от комуникацията придобива още по-голямо значение. Неслучайно в международните компании се налага идеята за ползата от локализация на комуникацията – посланията да не бъдат просто превеждани, а адаптирани към различния културен контекст. Макар ползите от това да са значителни, все още често локализирането не се прилага поради допълнителните разходи, които предполага. В резултат обаче различни международни кампании или стратегически документи на организации не се приемат по еднакъв начин на различни места по света и дори могат да бъдат отхвърлени.

В нискоконтекстуалните култури се цени директен, по-скоро буквален стил на комуникация, краткост и яснота в изразяването. Основният смисъл на посланията се предава по-скоро експлицитно, разчита се основно на денотативното значение на думите, особено в деловото общуване. Примери за такива култури са САЩ, Канада, Израел, Австралия и страните от северозападна Европа (McKay, Davis and Fanning, 1995).

Във висококонтекстуалните култури се допуска, че знанието и разбирането са в голяма степен в самите индивиди и много по-малко се търси директно и експлицитно изразяване. Интеракцията следва предимно индиректен стил, смисълът се комуникира по-скоро имплицитно, разчита се на взаимно разпознаване на определени социални и културни кодове, които са свързани с обстановката, невербалната комуникация, взаимоотношенията между общуващите и др. „Висококонтекстуалните култури ценят хармонията, субтилноста, чувствителността и такта повече от яснотата“ (пак там, с. 108). Примери за подобни култури са Япония, Корея и Китай, Арабските държави, големи части от Африка. В корейската култура например се цени формалното общуване, от особена значимост са статусни и класови различия, в самия език (както и в японския) има различни начини на изразяване когато се говори с хора с по-висок или по-нисък статус, приема се също така, че по-възрастните имат по-висок статус. „Китайският комуникатор най-вероятно очаква другият да открие смисъла в послание, което ползва индиректност и метафори (...) Серия от изказвания, които изглежда, че казват едно на повърхността може да казват доста различно нещо под нея“ (Bovée and Thill, 2000: 69). Всичко това може да направи общуването по-трудно за някой, който не е отрасъл в Китай или не е изучавал културата му. Запазването на добрата репутация и доброто име са от особено голямо значение в тези култури. Директният подход, например при отправяне на критики, оплаквания, може да бъде обиден за техните представители, да се приеме като атака срещу тяхната репутация. Всички тези условности могат да бъдат объркващи за представител на нискоконтекстуална култура, докато неговият директен подход може да изглежда груб и настъпателен на представителите на висококонтекстуалните. Някои култури попадат между тези два типа и може да се опишат като средноконтекстуални (Южна Америка, части от Европа и Азия).

Предпочитаният начин на структуриране на информацията също е различен между културите. Така нискоконтекстуалните са повече ориентирани към ясно и линейно подредена информация, докато висококонтекстуалните предпочитат по-слабо структурирана такава, те имат нуждата от повече контекст и по-малко конкретни детайли.

Времева ориентация

Това е степента, в която хората се фокусират върху миналото, настоящето или бъдещето. Силен фокус върху миналото, например, ще направи членовете на тази култура по-податливи на послания, насочени към великото миналото и неговото потенциално възраждане. Едуард Хол разграничава монохронични култури – при тях времето се схваща като линейно, движещо се само в една посока – и полихронични – времето се възприема като циклично. Линейно възприеманото време може да бъде

пестено или изгубено; в тези култури хората се фокусират по-скоро върху едно нещо и срокове и крайни дати са важни. В полихроничните култури на нещата се гледа като циклични и повтарящи се, времевите граници не се приемат като толкова строги, едновременно може да се вършат няколко неща, като по-важни са взаимоотношенията с другите хора, а не сроковете и точността, тя не се приема за такава ценност.

Невербална комуникация

Между културите съществуват значими различия и на нивото на невербалната комуникация във всички нейни форми. Да разгледаме например вокализацията или начина, по който се казват нещата: съществуват межкултурни разлики по отношение на темпа на говорене, доколко е прието да се говори бързо или по-бавно, колко дълго е прието да се говори, доколко са приети по-дълги или по-кратки паузи при говоренето. Американските индианци са например култура, в която е прието говоренето да е по-бавно и с по-продължителни паузи. За представители на други култури те могат да изглеждат бавни, дори мудни (McKay, Davis and Fanning, 1995). В много от испаноезичните култури се говори бързо. Значими разлики се откриват и в кинесиката (или езика на тялото, невербалната комуникация чрез телесно движение – поза, жестове, мимики, поглед), особено по отношение на ползването на жестове и показването на емоции чрез лицеви изражения.

Жестовите са присъщи на всички хора, но те са много културно специфични – определен жест, широко познат и ползван в нашата култура, може да не значи нищо в някоя друга или да значи нещо обидно и неприлично. Очният контакт е важна част от директното общуване, но колко продължителен очен контакт се приема за нормален и желан варира спрямо културата. Основните лицеви изражения могат да се приемат за универсално разпознаваеми, но не е универсална степента, в която се допуска и насърчава показването

Италианците са пример за култура с изразително емоционално общуване.

на определени емоции. Някои култури са по-сдържани и техните членове са възпитани от ранна възраст да потискат изрази на емоции, особено на негативни емоции. Други култури са много по-директни и изразителни. Италианци и гърци например ползват изобилна жестикулация, влизат в шумни дискусии, много по-експресивни са в общуването като цяло от представители на северноевропейски култури или на южноазиатски такива, в които се придава голямо значение на сдържаността.

Норвежците са пример за култура с по-сдържано поведение.

В този контекст може да се разграничат и високо- и нискоконтактни култури. Във висококонтактните дистанцията се скъсява много по-бързо – техните членове буквално скъсяват по-бързо физическата такава, разбирането за лично пространство е различно, дори хора, които не са толкова близки (колеги например), може да се прегръщат и целуват, когато се срещат или разделят. Такова поведение би изглеждало интрузивно и невъзпитано на представители на нискоконтактни култури – при тях скъсяването на дистанцията, буквално и в психологически план, се случва много по-бавно и с по-ограничен брой хора. Северноевропейските култури, тези на САЩ и Канада, както и източноазиатските се приемат за нискоконтактни, а типични висококонтактни са южноевропейските (Испания, Италия), латиноамериканските, тези от Близкия изток. Останалите заемат междинни позиции.

Рисковете на етноцентризма и защо понякога междукултурната комуникация се проваля

Етноцентризмът може да се опише като тенденцията на хората да възприемат своята култура и етнос като изначално превъзхождащи останалите, да вярват, че начинът на живот и норми на поведение, приети в тяхната култура, са „правилните“. В голяма степен етноцентризмът е неизбежен и в по-леките си проявления не е нещо непременно негативно: той може да подкрепя усещането за принадлежност към собствената държава и нация, да подхранва патриотизъм по положителен начин, да „подпомага сплотяването на групата и появата на национално самосъзнание“ (Димитров, 2017: 17). Когато обаче той не се изразява толкова или само като гордост от собствения народ/етническа група, а се превръща в отхвърляне или принизяване и обезценяване на други етноси, тогава става значителна бариера в общуването. Негативните стереотипи на база етнос са обаче широко разпространени, включително в нашата страна. Така например в проучване на Людмила Андреева и Соня Карабельова относно съдържателните аспекти на етнически стереотипи сред младите българи някои от изводите, до които те стигат, са: „българите се възприемат в еднаква степен като компетентни и топли, българските турци и арабите, живеещи в България, получават средни стойности по компетентност, но по отношение на топлотата стойностите на турците са по-високи от тези на арабите. Арменците се възприемат като компетентни, но не толкова топли, колкото са българите. Евреите се възприемат за най-компетентни от изследваните етнически групи, но в същото време с не толкова високи стойности по топлота. Най-ниски стойности и по двете дименсии получават ромите“ (Андреева и Карабельова, 2011: 40).

В по-ново време изследователи, антрополози, философи, а все повече и по-широката общественост, проявяват засилено внимание към езика, който се ползва спрямо други култури – език, който много често е натоварен със значителни негативни конотации, отразяващи отношение на превъзходство и пренебрежение (вж. Dascal, 2004). Вниманието към езика несъмнено е оправдано, но недостатъчно само по себе си да промени или изкорени вътрешни убеждения и нагласи, много от които съществуват на границата на съзнаваното – или дори отвъд нея. Все пак това е една отправна точка – езикът, показващ зачитане към другите култури, престава да подкрепя възпроизвеждането на определени негативни стереотипи, например. Отвъд чисто езиковото равнище, реалното опознаване и контекстуално мислене за другия човек – и за другата култура – е подход, който може да доведе до промени във вътрешен план. Дори началният фокус върху начина, по който говорим за другите, е подтик за повече самонаблюдения и самоанализ на собствените ментални модели и ограничения. Негативните форми на етноцентризма могат да бъдат

преодолени при реално желание да бъдат разбрани другите култури и етноси, отделяне на време за тяхното опознаване, общуване с техни представители (контактът с реални хора, не със стереотипни репрезентации води до намаляване на предразсъдъците) и оценяване на различията като нещо, което би могло да обогатява и развива всички нас.

Литература

[1] **Андреева, Л., Карабелъова, С.** (2011). Полово-ролеви, етнически и социално-групови стереотипи в ранна зряла възраст. – Годишник на СУ „Св. Кл. Охридски“, кн. „Психология“, т. 101. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, <<http://hdl.handle.net/10506/476>>, последно посещение на 15.08.2020.

[2] **Димитров, Н.** (2017). Социалните анклавни на съвременността. Автосегрегация и маргинализация при ромите в България. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

[3] **Хофстеде, Х.** (2001). Култури и организации. София: Класика и стил.

[4] **Bovée, C.L., J.V. Thill.** (2000). Business Communication Today. Upper Saddle River: Prentice Hall.

[5] **Chen, G.M.** (2005). A Model of Global Communication Competence. China Media Research, 1 (1), < https://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=com_facpubs >, последно посещение на 03.10.2020.

[6] **Dascal, M.** (2004). Interpretation and Understanding. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

[7] **Hall, E. T.** (1976). Beyond Culture. Garden City, NY: Anchor Books.

[8] **Markel, M.** (2012). Analyzing Your Audience and Purpose. Technical Communication (10th Ed.). Bedford: St. Martins.

[9] **McKay, M., Davis, M., Fanning, P.** (1995). Messages. The Communication Skills Book. (2nd Ed). Oakland, CA: New Harbinger Publications, Inc.

[10] **Samovar, L., Porter, R., MacDaniel, E.** (2010). Intercultural Communication. (13th. ed.). Boston: Wadsworth, Cengage Learning.

СВЕТЪТ Е НЕМИСЛИМ БЕЗ ГЕОГРАФИЯТА ИЛИ КАК ГЕОГРАФИЯТА ПРОМЕНЯ СВЕТА

Симеон Тодоров

Студент в Софийския университет „Св. Климент Охридски“

e-mail: simort1203@gmail.com

Съвременният свят, в който живеем, става все по-космополитен и все по-познат на човечеството, а връзките между хората в обществото, успоредно с тези между човека и природата, все повече се засилват. Всички сме свидетели на един географски феномен, а именно глобализацията – процес, свързан с нарастването на взаимовръзките между отделните страни и народи в икономически, социален, научно-технически и културен аспект. С напредъка в икономическото развитие и международната търговия, взаимоотношенията между хората стават все по-сложни и локалните процеси придобиват глобален мащаб. Ключът към по-доброто осмисляне на това явление, както и разбирането на причинно-следствените връзки, свързани с него, се крие в една от най-всеобхватните и светогледни науки – географията.

Мотивите за създаването на настоящата статия се коренят в засиления интерес, който проявявам към географската наука, към нейната същност, обект и предмет на изследване. Статията има за цел да разкрие практико-приложната роля на географията за решаването на съвременните проблеми и да подбуди читателя към размисли относно фундаменталността на географското познание и за неговото значение в обществения живот.

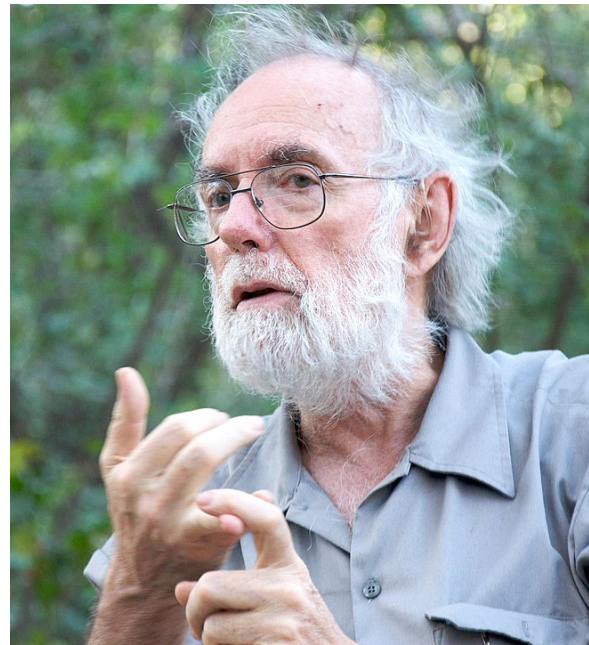
Като хетерогенна наука, географията обхваща множество дисциплини и създава т.нар. *единство в многообразието*. Взаимовръзката и взаимодействието между човека и природата стават все по-интензивни, а географията е единствената наука, в която това отношение като централна сфера е заменено с множество приложения от социален и природен вид. Единствено в географската наука хорологичните концепции и методи са най-добре систематизирани и разработени, като географията за разлика от останалите науки търси отговори и на въпросите: *Къде?*, *Какво?* и *Защо е там?* и *Защо е такава?*, което дава основание да твърдим, че уникално за науката е изучаването на пространствено-времевите връзки между обектите и явленията, закономерностите и отношенията между тях. Съществуват редица други науки, които са се зародили от географията и макар днес те крайно да се еманципират от нея, все още запазват в своята методология този хорологичен подход, съществен за географските изследвания. От своето зараждане в Древна Гърция до днес географията винаги поставя акцент върху взаимоотношенията човек – природна среда и се стреми да създаде една цялостна картина на света и процесите, случващи се в него. Географията е природно-обществена наука, която изследва природно-териториалните и обществените системи на много нива. Географията е „наука на трите „Х“-та“: тя е Холистична, Хорологична и Хронологична (фиг. 1) – опознава света като цяло, отношенията между обектите в пространствен аспект и тяхното изменение във времето (Дерменджиева, 2011).

Фиг. 1. Географията и триаспектността ѝ (Източник: Дерменджиева, 2011)

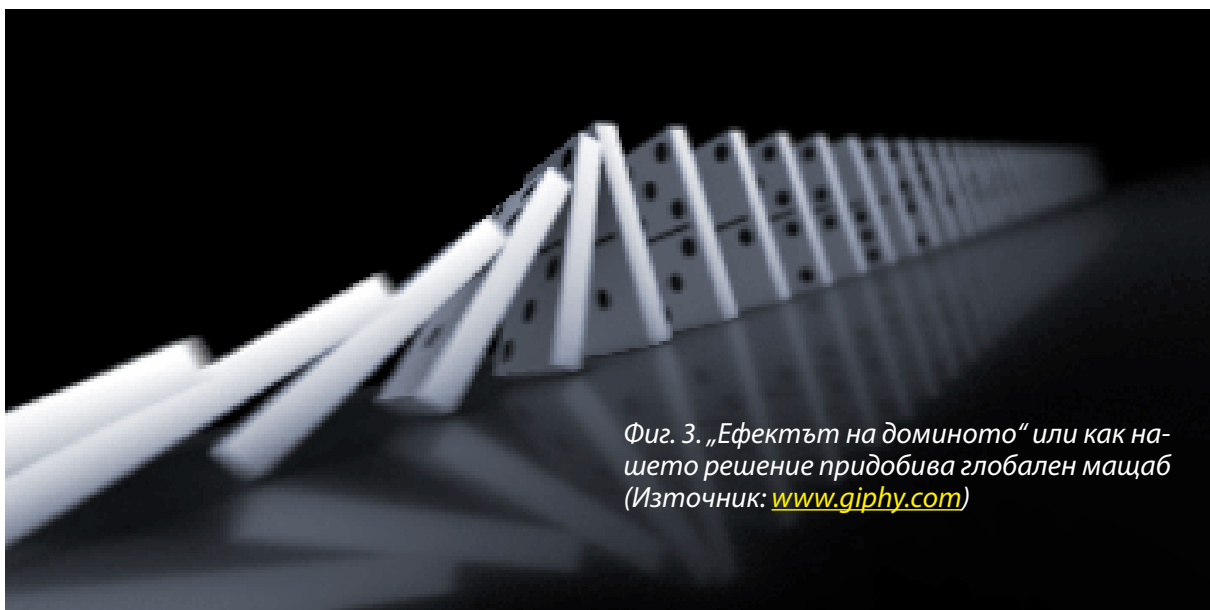
Чрез досега си с географията ние придобиваме географска грамотност или т.нар. гео-грамотност, както и географска култура. В началото на ХХІ в. биологът Дан Джанзен (фиг. 2) повдига въпроса за функционалната неграмотност и неразбирането на биосферата като пречка за осмисляне на биологията.

Този паралел е напълно приложим и в географията. Като гео-неграмотност се определя неразбирането на света и връзките между съставлящите го елементи. Националното географско дружество съответно интерпретира гео-грамотността като успешно разбиране и осмисляне на обществените и природните системи и географско вземане на решения, наличието на добра теоретична база за осмисляне на сложността на света и последиците от нашите решения.

Фиг. 2. Дан Джанзен
(Източник: <https://upload.wikimedia.org>)

Разбирането на взаимовръзките между хората е от особена важност. Ние като хора видоизменяме света с всяко наше решение, което взимаме ежедневно. Макар да изглежда малко по размери, когато се погледне глобално на това наше индивидуално решение, то се превръща в действие и на още милиони души, а така последиците от него приемат глобален мащаб. Това са т.нар. кумулативни въздействия или ефект на доминото (фиг. 3). Географията е пътят към осмисляне на тези взаимовръзки, към опознаване на регионите, природата, обществото, как ние взаимно си влияем.

Фиг. 3. „Ефектът на доминото“ или как нашето решение придобива глобален мащаб
(Източник: www.giphy.com)

Географската култура, от своя страна, е съвкупност от географско мислене, географска картина на света, методи и език на географията (Максаковский, 1998). Когато придобием географска култура, ние оценяваме и прогнозираме развитието на географската среда, създаваме в себе си екологично съзнание и се стремим да опазваме околната среда, изграждаме умение да използваме географските си знания в ежедневието и да разкриваме географските проблеми около нас. Придобиваме знания за заобикалящия ни свят, развиваме географско мислене, с което разкриваме причинно-следствените връзки, формираме пространствени представи за света и преди всичко владеем езика на географската наука, с който научно възприемаме света около нас. Без географията ние сме неспособни да осмислим стохастичността и динамиката на процесите и явленията по света.

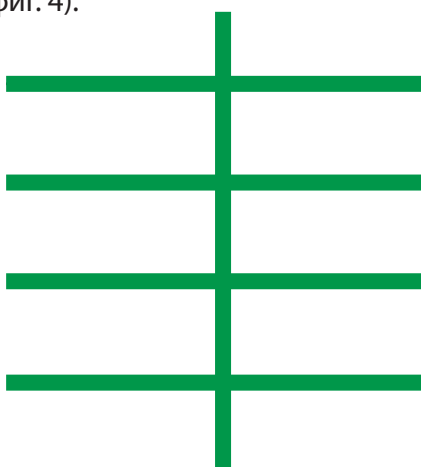
Географията с главно „Г“ е обществено значима наука с прерогатив пред останалите науки. Тя загатва своята внушителност и необятност още чрез етимологията на думата. Тя разкрива обекта на изследване в географията, а именно географската обвивка, и по-конкретно зоната на контакт между обществото и природната среда. Географията е пространствено-времева наука, даваща познания за миналото, настоящето и формираща прогнози за бъдещето. Тя се явява „мост“ между нас „днес“ и предците ни „вчера“ и ни позволява да разберем причинно-следствените връзки в развитието на света и обществото. Географията е всеобхватна и широкоспектърна наука. Тя разкрива една широкоъгълна картина на света, разглеждана под различен ракурс, която ни позволява да вникнем в същността на природните и обществените процеси и системи. Географските изследвания имат природен и социално-икономически аспект, като така се създава един социокултурен контекст на осмисляне на съвременния свят и неговата динамика. Отличителна черта за географията е дуализмът на различни нива (Стоянов, 2019). Сформира се т.нар. четворен кръст на географията (фиг. 4).

География

**Обща
география**

**Фундаментална
география**

**Академична
география**

Антропогеография

**Регионална
география**

**Приложна
география**

**Училищна
география**

Фиг. 4. „Четворен кръст на географията“ и място на антропогеографията
(Източник: Стоянов, 2019)

Тенденцията в науката днес обаче е свързана със стесняване на връзките между съставлящите географията науки и вече започва да се говори за сливане между природната и социално-икономическата география, пряко следствие от глобализацията. Географските познания са от съществено значение и в живота на хората. Доброто познаване на природните явления, техните характеристики и особености ще ни помогне да прогнозираме бъдещи опасности и да се предпазим навременно от тях. Например, разчитайки признаците на идващо цунами (отдръпването на водата, специфичното поклащане на лодките по брега и др.), ние успяваме да реагираме навреме на бедствието. Аналогично подхождаме и във връзка със социално-икономическите явления. Разбирайки и осмисляйки тяхната същност, ние сме способни да изменим тенденцията при тях в наша полза.

Географията не е просто факти и запаметяване на места по картата, напротив, географската наука ни предлага детайлно разбиране на света като комплекс, на природно-обществените процеси и културни различия между хората по света. С всички тези познания ние сме способни да се консолидираме като общество.

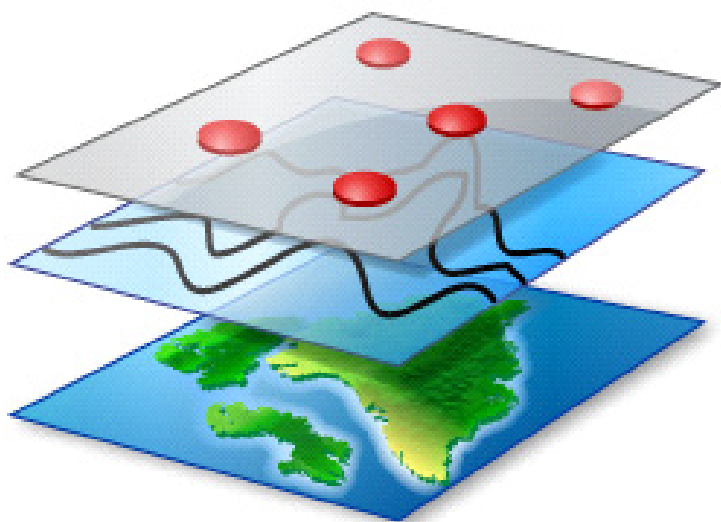
Географията като наука ни помага да осмислим нашата планета като система – с нейната динамика, промени, системи и подсистеми. Съвременните процеси, свързани с измененията в климата, в състава на водите и океаните и други могат да бъдат разбрани и анализирани предимно от географите. Тези процеси обаче засягат в голяма степен населението, което извежда географията като съществено важна дисциплина, която заслужава нужното внимание.

Един от най-големите прерогативи на географията пред останалите науки е възможността да опознаем и изучим конкретен регион, страна или народ, без дори да сме физически там. Регионите са една от петте теми в географията (Natoli, 1994). Географията ни предлага тази възможност като резултат от многобройните в историята и съвременното географски изследвания, подкрепени от емпиричния метод, методите на анализ и синтез и систематизация на данните за всеки един народ, за всяка една страна, за всеки един регион и всеки един континент. Географията в един момент се явява инструмент за въображаемо пътешествие и опознаване на света в рамките на една книга, енциклопедия или статия, която сме хванали в ръце, удобно полегнали у дома. Изучавайки географията, ние се сблъскваме с различни култури (фиг. 5), чието оформяне е провокирано от различните условия на живот в отделните части на Земята, различното историческо минало, колониализъм и т.н. Така ние успяваме да придобием представа относно причините за съществуващите различия между народите от гледна точка на расовите им признаци, поведението им, техните традиции и др. Следователно географията е и ключът към успешната демографска и културна интеграция в света.

Фиг. 5. Южноазиатски деца (Източник: <https://www.bmj.com>)

На пръв поглед обикновено, но изключително важно умение, което изграждаме при срещата си с географията е това да се ориентираме успешно в заобикалящия ни свят. Ние живеем в „ерата“ на ГИС технологиите (фиг. 6), навигациите, картите и комуникациите, и е редно да отбележим, че тези „екстри“ на нашето ежедневие са „деца“ на географската наука и в частност картографията – географски клон с дълга история и минало. Ако не съществуваше географията, нямаше да съществуват и всички нейни „продукти“, което още веднъж потвърждава значимостта на географското познание за света и хората.

Фиг. 6. Слоеста концепция на ГИС (Източник: <https://www.pngwing.com/>)

Географията, подобно на всяка една наука, приема разностранчиви мнения. Някои са нейни любители, а други не проявяват никакъв интерес към нея. Проблем за образователната система в САЩ и други страни по света, вкл. и България, е подценяването на науката и неразбирането на нейната същност от обществото. Характерна за образователната ни система е елементаризацията на географията в средното образование, като така се създава погрешна представа за нейната дълбочина по отношение на изследваните проблеми и важността ѝ преди всичко като хуманитарна (обществена) наука. Като такава, географията заслужава по-голям обществен интерес и нейната световна значимост следва да се разкрие сред обществото. Географията не е просто заучаване на факти, столици на държави, рекорди, коя река от къде извира и къде се влива, колко е населението на Китай, колко е голяма Антарктида, колко е висок връх Еверест и т.н. Географията се интерпретира и като познание и себепознание.

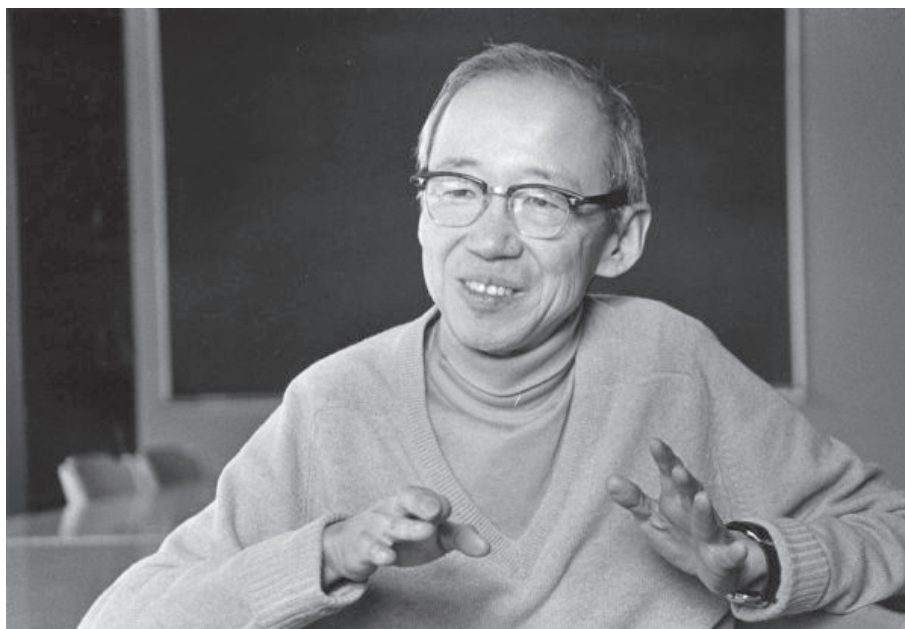
Фиг. 7. Проф. Жеко Радев (Източник: <https://upload.wikimedia.org>)

Професор Жеко Радев (фиг. 7) – виден български географ и един от основателите на Българско географско дружество, споделя за географията:

„...Никоя наука не дава да се разбере културната висота на дадена страна, както това прави географията... дълг е на държавата да даде на географското обучение такава организация и тъй да разшири размерите му, щото чрез училищата народът да се научи и да опознае не само другите страни и народи, но и самия себе си...”

Географията като наука ни предоставя и една уникална перспектива на света. Придобивайки добри географски познания, ние всъщност развиваме специфично географско мислене, което ни прави различни от останалите. Изучавайки влиянието на антропогенната дейност върху околната среда и ландшафта, географите успяват да открият причините за съществуващите проблеми, да направят анализ на факторите, да съставят прогноза за развитието на процесите и да предложат начини за решаване на глобални проблеми от екологичен, демографски, етнически и продоволствен характер.

От съществена важност за географската наука от гледна точка на методологията е хорологичният подход. От това следва да интерпретираме географията и като едно оптимално разбиране за мястото/територията. Географията осигурява множество полета за материализиране на теорията в практиката и прилагане на наученото в нашия живот. Географията ни помага да осмислим нашето място в света и да разберем природните, икономическите, обществените, екологичните и политическите явления около нас. Според Туан (фиг. 8) географията е науката за планетата Земя, интерпретирана като дома на хората (Tuàn, 1977).

Фиг. 8. И Фу Туан,
(Източник: [https://
www.wisconsinhistory.
org/Records/Image/
IM122539](https://www.wisconsinhistory.org/Records/Image/IM122539))

Светът около нас е изключително динамичен, пъстър и космополитен. Във време на глобализация и силно влияние на антропогенната дейност върху природната среда се зараждат множество екологични, биологични, климатични и други проблеми. За съжаление не съществува „рецепта“ за тяхното решаване, но пък съществуват методи, средства, подходи към тяхното редуциране. Географията е този „ключ“ към тяхното решаване.

Географията представлява една уникална научна комбинация между физика, химия, биология, геология, социология, икономика, политология и т.н., която осигурява този капацитет, този интелектуален ресурс, който е необходим при разкриване на същността, разпространението и произхода на всички процеси и явления, и е пътят към намиране на оптимума за преодоляване на всички глобални проблеми, касаещи както природата, така и човека.

Географията е древна и съвременна наука. Тя представлява едно отражение на многовековните търсения, изследвания и анализи на земите, общества, културата и природно-обществените процеси. Успоредно с развитието на географията се развива и кул-

турата на човека, защото срещайки се с географията, ние се обогатяваме с нови знания за света, народите и техните традиции и поведение. Придобиваме една пъстра палитра от познания и богат арсенал от методи и средства за осмисляне на света и за създаване на индивидуална перспектива за него. Географията е динамична и адаптивна наука, успяваща да се приспособи към променящия се свят. От описателна наука, задоволяваща нуждите на търсещите и опознаващите света около себе си древни гърци, днес тя се превръща в един „наръчник“ за справяне с различни природни, демографски, икономически и екологични проблеми. Географията анализира, тълкува и прогнозира процесите и явленията, а успоредно с това и открива непознати на човека кътчета на Земята с всеки изминал ден. Съвременният облик на планетата дължим на нестихващия интерес на човека към откриване и изследване на новото и непознатото. Той обаче е нужно да бъде допълнен от гео-грамотността и инструментариума на географията, които дават тласък на обществото за развитие. Географията е пътешествие и приключение към нови знания. Тя е наука, която ни подканва да изследваме, да търсим и да намираме. Географията е съвършената комбинация, съчетаваща най-интересното от всяка една наука, което я прави толкова глобална, магична и всеобхватна. Географията е „суперсила“, с която сме способни да трансформираме света в едно по-добро място за живеене. Чрез досега си с географията ние разкриваме същността, функционирането и причинно-следствените връзки за наличието на географски различия, съществуващи на Земята в различни аспекти – в природата, населението, икономиката, културата, религията, езика и т.н. Географията е вечна наука, която винаги ще е актуална и ще съхранява спомена за миналото, съчетан с поглед над настоящето и мисъл за бъдещето.

БЛАГОДАРНОСТИ: Изказвам специални благодарности на доц. д-р Калина Милкова, всичките ми преподаватели в Софийски университет, които помогнаха тази статия да достигне до широката аудитория и до всички, чието сърце се разтуптява, щом се заговори за география.

Литература

- [1] **Дерменджиева, Ст.** 2011. Географската култура като основна цел на обучението по география и икономика в средното училище. Сб. от четвърта научна конференция „България, българите и Европа – мит, история, съвремие“, Велико Търново, 29-31 октомври 2009 г. Ред. Н. Кънев. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, т. IV, с. 741-753. ISBN 978-954-524-776-7 ISSN: 978-619-208-125-6 (Print).
- [2] **Максаковский, В. П.** 1998. Географическая культура: учебник для вузов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС.
- [3] **Милкова, К., Желев, Д.** 2020. Регионални географски сценарии в България. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- [4] **Радев, Ж.** 1925. „Повече география“, сп. „Училищен преглед“.
- [5] **Съвременен развите на Антропогеографията, Пространство-общество-икономика.** 2019. Под общата редакция на Петър Стоянов, Ивайло Стаменков, Калоян Цветков. С., Изд. Атласи, том 1.
- [6] **De Blij, H.** 2012. Why geography matters more than ever, Oxford University Press.
- [7] **Natoli, S. J.** 1994. Guidelines for Geographic Education and the Fundamental Themes in Geography. Journal of Geography. 93 (1): 2–6.
- [8] **Tuan, Y.** 1977. Space and Place: The Perspective of Experience. Minneapolis: University of Minnesota Press.

ПРИКЛЮЧИ ПРОЕКТЪТ НА ГЕОГРАФ БГ „НАУКА, АРТ И ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИЕТО“

Димитър Желев, Теодора Димитрова

Географ БГ

e-mail: hello@geograf.bg

„Има два вида учители – такива, които те заливат с толкова много информация, че оставаш скован, и такива, които само с един малък подтик, ти вдъхват сила, с която можеш да скочиш чак до небето.“

Робърт Фрос

Географ БГ и обучението на учителите

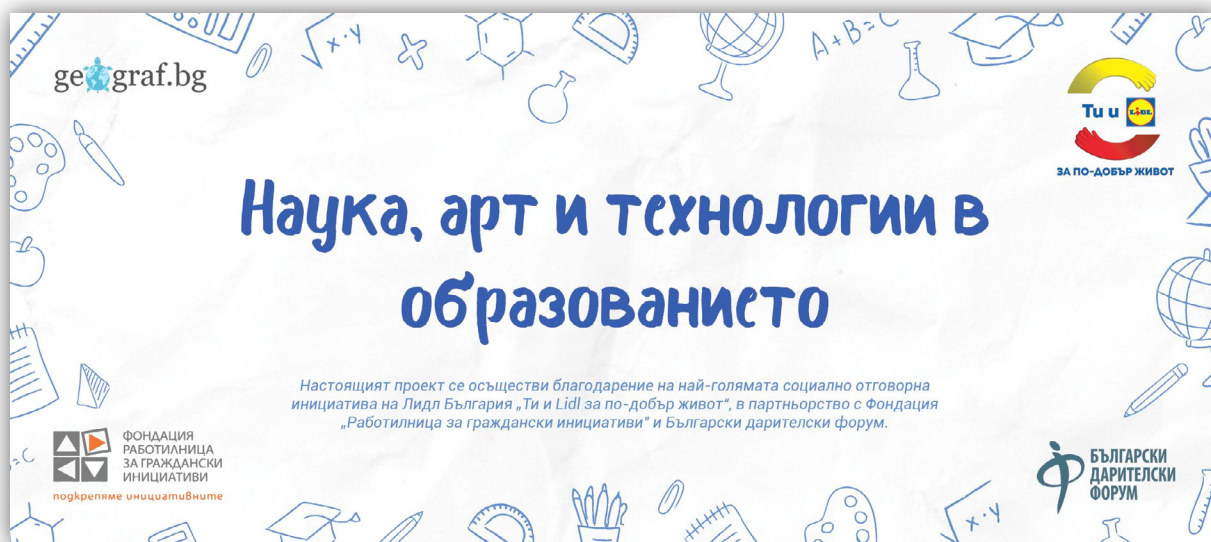
Основна цел на организацията, основана през 2014 г., е популяризирането на науката сред деца и младежи. Един от каналите за осъществяването на целта е работата с техните учители. През изминалите години сред дейностите на Географ БГ е организирането на обучения за професионална квалификация на учители. Преподавателите са първостепенен ресурс (човешки капитал) за всяка нация и инвестирането в тяхното професионално развитие е ключов процес. Безспорна е максимата, че учителската професия е първоизточникът на всички останали професии в света.

Социалният ефект от професионалната квалификация на всеки един учител е изключително голям, тъй като въздействието се мултиплицира върху броя на учениците. Ето защо през годините Географ БГ търси различни възможности, за да достигне до учителската аудитория. Като част от програмата на ежегодния Български географски фестивал се включват сесии с професионална насоченост за учители. През 2020 г. съвместно с Българското географско дружество бе организирана и онлайн кръгла маса под надслов „Визия за географското образование в България“ – събитие, в което се включиха и десетки учители. В периода на онлайн обучение през периода 2020 – 2021 г. сайтът на Географ БГ се превърна във важен „помощник“ на учителите, предоставяйки огромно по обем и разнообразие качествено онлайн съдържание в помощ на дистанционния учебен процес.

Географ БГ и инициативата „Ти и Lidl за по-добър живот“

През 2018 г. с изключителен интерес от страна на учителите по география и икономика се осъществи обучението, свързано със съвременните географски технологии. С проекта на Географ БГ „Поколение на иновациите“ в най-голямата социално отговорна инициатива на Лидл България – „Ти и Lidl за по-добър живот“ д-р Евгения Сарафова и д-р Атанас Китев успяха да обучат голям брой учители (над 80) да ползват тези възможности и да преподават по съвременен начин уроците в училище.

Основна цел на проекта „Наука, арт и технологии в образованието“, финансиран от програмата „Ти и Lidl за по-добър живот“ в партньорство с Фондация „Работилница за граждански инициативи“ и Български дарителски форум, бе разширяването на кръга на познанието и успешното (интердисциплинарно) интегриране на иновативни образователни методи в учебните часове (фиг. 1). Самото име на проекта носи послание, свързано със съчетаването на науката и съвременните технологии, креативността и творческото мислене. Всичко това се постигна чрез безплатно обучение за учителите. Самите участници бяха учители от цялата страна, които доброволно се записаха за обучение в резултат на информационната ни кампания в интернет и социалните мрежи.

Фиг. 1. Официален постер на проекта

Наука, арт и технологии в образованието

В дейността ни по проекта освен задължителните организационни моменти (цялостна организация, планиране и осъществяване на различни събития) се включи и едно глобално предизвикателство – да се направи обучение за десетки учители в условията на пандемия. Успяхме да съберем на едно място учители по география, история, природни науки, и дори начални учители, и да споделим опита си с тях в серия от обучителни семинари в реална (февруари – март 2020 г.) и онлайн среда (ноември 2020 г.).

Важен момент от подготвителния етап на обучението бе проучването на предварителните нагласи и отношението към проблематиката на обучението. Това се осъществи чрез провеждането на анкета сред учители, студенти и ученици. Първоначалното анализиране е важно, за да се проследят нагласите на учителите и необходимостта им от обучението. От отговорите на анкетираните изпъкна силното им желание обучението да бъде с практическа насоченост с научни демонстрации – 92,5%. Близко 80% от учителите смятат, че използването на технологиите в час е задължително. В анкетата преди старта на обучението 20,8% от анкетираните се регистрират като „рядко прилагащи практически дейности в час“. Тези обстоятелства послужиха за мотивация при изготвянето и оформянето на обучителните панели – основно с практически задачи и иновативни идеи, които учителите успешно и лесно да интегрират в учебния процес. В отговорите на анкетираните студенти имаме изключително положителен резултат – 90% от тях възнамеряват да станат учители след като се дипломират. Радващо е, че в последните една – две години се наблюдава тенденция на повишен интерес към педагогическите специалности. 70% от студентите смя-

тат, че иновациите в час са абсолютно задължителни. След обобщаване на резултатите от анкетите преди старта на обучението затвърдихме идеята си, че нашата основна цел е да предоставим качествено професионално обучение, както на учители, така и на студенти.

Любезен домакин на двете ни образователни сесии преди началото на пандемията бе столичното 119 СУ „Акад. Михаил Арнаудов“. Останалите обучителни сесии се проведоха през есента на 2020 г. в онлайн среда посредством онлайн платформата на [Google Meet](#). [Една от обучителните ни сесии бе записана и качена онлайн в сайта на Географ БГ](#). По този начин тя е достъпна до всички учители, които не са успели да присъстват лично на обучението.

В обучението „Наука, арт и технологии в образованието“ се осъществи чрез три панела. Първият теоретичен, а останалите два – с практическа насоченост. Първият панел на обучението бе насочен към методическа подкрепа на педагогическите специалисти. Чрез дискусия всички заинтересовани страни в обучението преминаха през различни теми. Подобни срещи са изключително ползотворни, тъй като на тях се дискутират наболеели теми, като например „Големите проблеми на българското образование“. Основен акцент в този панел, воден от д-р Димитър Желев – преподавател с опит в основното, средното и висшето образование, бе дефинирането на мечтания учебен час (фиг. 2).

geograf.bg Наука, арт и технологии в образованието

Мечтаният час...

- стимулира мисловната и творческата дейност на учениците;
- удовлетворява професионално учителя;
- провежда се в атмосфера, стимулираща креативност;
- прави учениците и учителя щастливи;
- включва положителни емоции.

ФОНДАЦИЯ РАБОТИЛНИЦА ЗА ГРАЖДАНСКИ ИНИЦИАТИВИ подкрепяме инициативите

Настоящият проект се осъществи благодарение на най-голямата социално отговорна инициатива на Лидл България „Ти и Lidl за по-добър живот“, в партньорство с Фондация „Работилница за граждански инициативи“ и Български дарителски форум.

БЪЛГАРСКИ ДАРИТЕЛСКИ ФОРУМ

Фиг. 2. Съдържание на мечтания учебен час

Озаглавен „Как да превърнем науката в шедьовър – иновативните подходи в образованието“, вторият раздел съчета много и различни подходи за мотивация на учениците, запалването и поддържането на интереса им към науката. Теодора Димитрова – преподавател с опит в основното и средното образование, и докторант в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, представи разнообразни практически прийоми в тази насока. Един от тях бе легомоделването – изключително атрактивен подход, с който учителите могат да увлекат своите малки ученици. Легото е не само възможност за игра чрез конструиране, а е цял един свят от множество възможности за интерпретации на различни теми на образованието (фиг. 3). Учениците трайно се научават на концентрация, пространствено мислене, търпение и постоянство, креативност и импровизация, логическо мислене и вътрешна удовлетвореност от свършеното.

Фиг. 3. Легомоделиране – възможност за увеличаване на децата в учебния процес

Креативността се изразява най-вече в способността да се правят връзки, асоциации, да преобърнеш нещата и да ги представяш по своя си начин в своя си учебен час. В тази насока изключително подходящ е игровият модел в обучението. Играта е вид симулация, изискваща активно участие, което позволява приложение на усвоените знания. Чрез различни симулации на учителите по различни дисциплини бе доказано, че ефективността от игровия метод е четири-пет пъти по-висока в сравнение с традиционните методи на преподаване. Ученето чрез игра спомага за ефективното насърчаване на комуникацията между учителя и учениците или между самите ученици. Игровият метод увеличава интереса към учебния процес. Освен всичко казано дотук, този метод развива самостоятелност у учениците, запознавайки ги с ролевата структура на дейността. Escape room (Стая на загадките) в клас бе едно от предложенията ни към учителите за идея, как да разчупят учебния час, трансформирайки учебното съдържание в игрови модел (фиг. 4). Стая на загадките е физическа игра, в която учениците са поставени пред различни препятствия в класната стая, а основната им цел е да излязат за 40 минути от нея, като отгатват различни загадки.

Фиг. 4. Приложение на Escape room

По време на работата бе заложено и на обучение, базирано на конструктивизма. Конструктивизмът е методическа основа на концепцията за активно учене и неговите варианти: учене чрез опит; проектно ориентирано обучение; учене чрез действие и т.н. На учителите беше предоставена възможност да съберат различни идеи за този тип обучение, които по-късно да внедрят в учебния процес. В рамките на няколко часа педагогическите специалисти имаха възможността да наблюдават резултати от вече осъществени уроци изцяло с практическа насоченост – моделиране на географски обекти; клетъчни органи; исторически крепости и т.н., моделирани чрез пластилин и глина; изобразяване на географски закономерности върху текстил и много други (фиг. 5, 6).

Фиг. 5. Вътрешен строеж на Земята, моделиран чрез пластилин; различни клетки и техните клетъчни органи, също моделирани от пластилин или глина

Фиг. 6. Върху тениски са изрисувани гр. Венеция (Италия) и с. Боженци (България).

На учителите бяха предоставени идеи за практически уроци чрез хранителни продукти, като например фазите на луната чрез бисквити; химични молекули от бонбони; географски глобус от тиква и много други. Последваха и идеи за различна форма на контрол, като например комикс тестовите – авторска идея на Теодора Димитрова.

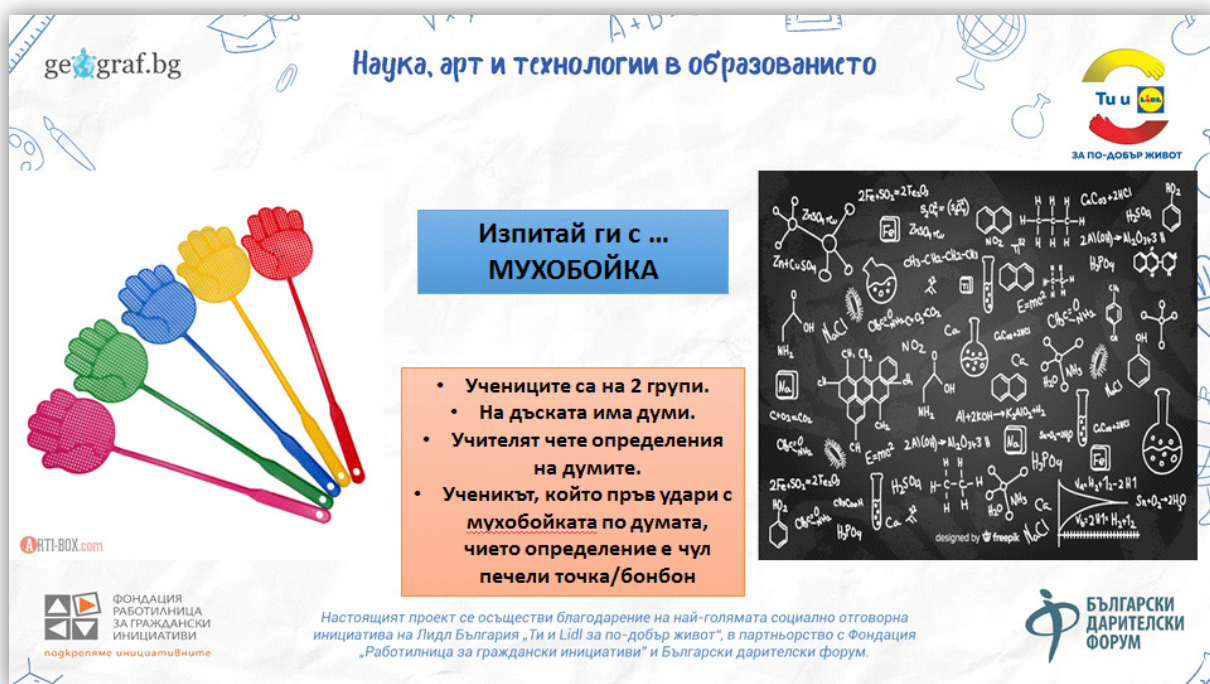

Фиг. 7. Хранителните продукти могат да бъдат използвани и за трупане на знания.

Въпросите „как и по какъв начин да се разшири и направи по-интересно систематизирането на стари знания, обобщението и самите форми на контрол“ намериха отговор по време на обучението „Наука, арт и технологии в образованието“. Предоставена бе възможност на учителите да си изберат от множество идеи нови техники, предназначени за контрола на учениците. Въпросникът, наречен „маргаритка“, е начин да се разнообрази устното изпитване или текущата оценка, като в основата на маргаритката е разделът или темата на изпитването или дискусията, а листенцата (венчелистчетата) са конкретните въпроси към ученика (фиг. 8).

Фиг. 8. Въпросник „маргаритка“

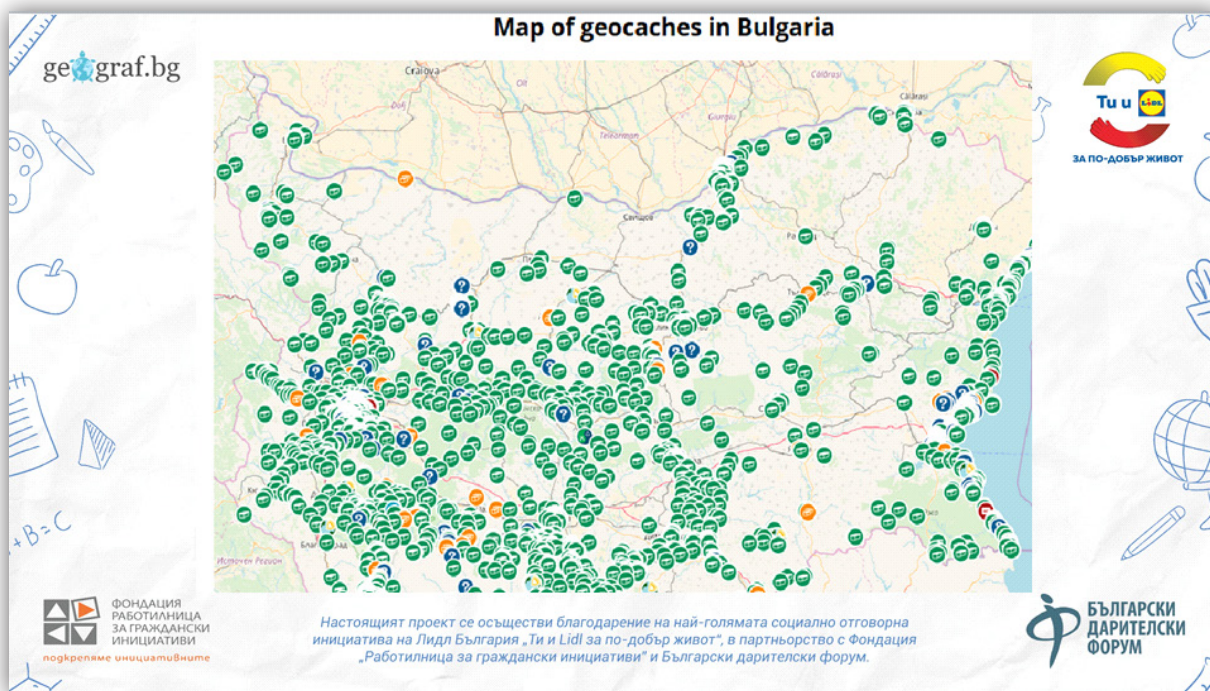
Фиг. 9. Испитване с мухобойка

Един интересен и забавен начин за изпитване със състезателен характер е изпитването с мухобойка. Учениците се на две групи, изправени пред дъската, на която са изписани отговорите на всички въпроси, които учителят е подготвил да зададе. Ученикът, който пръв открие отговора и го удари с т.нар. мухобойка печели точки, а точките след това превръщаме в оценки (фиг. 9).

Видяното от третия панел с наименование „Сблъсък на титани – технологиите и съвременният учител“ влезе в употреба на учителите веднага след обучението, тъй като на всички тях се наложи да преминат в дистанционна форма на обучение. По време на третия панел предоставихме на учителите различни дигитални приложения, които успешно се вписват в часовете по география, история и природни науки. Всички ние сме наясно, че без технологиите учениците няма как да разберат, че обучението е свързано с живота им. Интерактивната дъска, онлайн приложенията и виртуалната реалност не са чужди вече на голяма част от заинтересованите страни в учебния процес – учители, ученици и родители, но ние осъзнаваме необходимостта от знанието да ги управляваш и работиш ефективно с тях. Нашата мисия бе насочена именно към това – да предоставим различни дигитални приложения, но и да разясним тяхното ползване. В реално време демонстрирахме на учителите, как и къде в учебния процес да внедрят определени платформи и приложения. Много от тях дори не са предназначени за образователната система, но успешно се интегрират в нея и дават положителен резултат в отношението на учениците към науката.

Geocaching в буквален превод означава „земен тайник“. Приложение, в което участниците използват GPS познанията си, за да крият и/или откриват различни „съкровища“, реално скрити до интересни природни и исторически обекти с цел тяхното популяризиране (фиг. 10).

По стечение на обстоятелствата с разпространението на COVID-19 останалите две обучения преминаха дистанционно в онлайн среда, чрез което затвърдихме убеждението си, че технологиите имат огромна роля в съвременния свят и тяхното разумно използване води до високи резултати. Това бяха две обучения, на които се присъединиха учители и студенти от цялата страна – над 100 души в рамките на две обучителни сесии.

Фиг. 10. Карта с обекти, скрити чрез Geocaching

Хоризонти в бъдещето

Екипът на Географ БГ знае, че ако изгражда с любов и истина – онова, което изгради, ще трае вечно. Затова за нас е изключително важно да предоставяме на учителите чрез обучения качествено и научно издържано съдържание. В хоризонтите за развитие на нашата организация се очертават нови възможности за разширяване на връзките с учителите и създаване на нови подходи за работа с тях.

Благодарности

Издаваме нашата благодарност към Лидл България, Фондация „Работилница за граждански инициативи“ и Българския дарителски форум за коректното, ползотворно и доброжелателно сътрудничество в рамките на този проект (фиг. 11). Благодарим на екипа на 119 СУ „Акад. Михаил Арнаудов“ за любезното домакинство на двете присъствени обучителни сесии. Нашият обучителен проект получи приятна визия благодарение на графичния дизайн на Любослава Мадин. Благодарни сме и на всички учители и студенти, които се включиха в обучителните сесии – този проект бе реализиран именно в тяхна подкрепа.

Фиг. 11. Благодарствен слайд на финала на всяка обучителна сесия

ОБЩИНА БУРГАС – ОБРАЗОВАТЕЛНИЯТ СТАРТЪП НА БЪЛГАРИЯ

Антонина Атанасова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

e-mail: a.atanasova@gea.uni-sofia.bg

Образователната система е една от най-консервативните системи във всяко едно общество. Промените в сферата на образованието се случват изключително бавно, а положителни резултати се наблюдават с отложен ефект – след 10 – 15 години.

Консерватизмът на образователната система възпрепятства по-бързото въвеждане на новите технологии и методи на преподаване на учебния материал, както и по-динамичното актуализиране на учебните програми, съобразно промените в света, което е също част от проблемите.

Едни от основните проблеми, пред които е изправена съвременната образователна система в България, са свързани с:

- Дефицит на обучения, насочени към интегрирането на знания от различни научни области;
- Пренебрегване в учебния процес на т.нар. гъвкави или меки умения, които са определяни като уменията на XXI в. – екипна работа, социална и емоционална интелигентност, лидерски умения, комуникативни и презентационни умения, които са все по-важни независимо какво професионално направление избират учениците;
- Дефицит в използването на нови, дигитални технологии в образователния процес;
- Учебна среда в училищата, която понижава мотивацията за учене сред учениците и не отговаря на съвременните условия и стандарт на живот.

Изброените проблеми изискват комплексен подход в процеса на промяна на образователната система в страната.

През XXI в., в резултат на бързото развитие на технологиите и иновациите, най-успешни ще бъдат онези общества, които успеят да адаптират образователните си системи спрямо това развитие и дори по възможност да го изпреварят. Според международно изследване на ООН към 2050 г. между 50 и 70% от съществуващите сега професии няма да бъдат актуални на пазара на труда. Това означава, че за да бъдем успешни, ние сме задължени да променим философията на нашата образователна система.

Един такъв позитивен опит е въведеният в община Бургас по идея на кмета на общината – Димитър Николов, образователен модел **„Първокласно начало“**. В същността на този модел стои философията **„Ние подготвяме децата за живота, а не за изпитите“**. Това е мотото на една от най-успешните в света образователни системи – Финландската.

Проект „Първокласно начало“ стартира през учебната 2018/2019 г., като идеята е да се създаде иновативен образователен модел в началното образование. В основата на проекта са обновяването, обзавеждането и оборудването на материалната база по еднакъв начин във всички класни стаи в първи клас от най-малкото училище в общината до тези в центъра на Бургас, което включва антибактериални настилки, лед осветление, нови шкафчета, нови единични чинове (с опция да се конфигурират по различен начин). Но същността на проекта не се простира само дотук. Във всички първи класове от учебната 2020/2021 и втори класове от учебната 2019/2020 г., се използват нови методи на обучение, внедрени са интерактивни панели с включени в тях компютри, безжичен интернет достъп във всяка класна стая, таблети за работа на учениците. За целите на динамичния, гъвкав и иновативен начин на обучение екип от преподаватели от университет „Проф. Асен Златаров“, начело с проф. д-р Румяна Папанчева, е разработил електронни ресурси – <https://itilearning.com/>, както и методика и метрика в процеса на обучение.

Основната цел на проект „Първокласно начало“ е постигането на гъвкав и динамичен модел на обучение, водещ до повишаване на функционалната грамотност на учениците и техните комуникативни, лидерски и аналитични умения. Философията е „учене чрез правене“.

Същността на модела **„Първокласно начало“**, е в три основни елемента:

- Училищна среда;
- Методика на обучение и иновации;
- Равнопоставеност.

Причините да смятаме, че Бургаският образователен модел е успешен, са, че той залага на развиване на критичното и креативно **мислене** в децата, работа в екип, комуникация и сътрудничество, умения за оценка на собствената работа, изграждане на предприемачески умения. Тези умения, които са слабо застъпени в конвенционалните учебни програми и са известни вече като уменията на XXI в., са ни необходими каквато и професия да изберем в живота си. Всичко това се прави чрез иновативна методология и в иновативна учебна среда, а това от своя страна ще доведе до формиране на мислецо, граждански активно и прогресивно поколение.

За да отговорим на въпроса защо този образователен модел е успешен, трябва да си отговорим на трите защо:

1. Защо гъвкава иновативна училищна среда?
2. Защо иновативна методика на обучение?
3. Защо равнопоставеност?

• **Училищна среда** – днес съвременните поколения деца постоянно пребивават в интернет среда, която изобилства от информация – атрактивни инфлуенсъри, модерни технологии, които са естествена и неизменна част от живота на децата, с които трябва да се конкурира консервативната система на нашите училища. Поради тази причина имаме нужда от училищна среда, която е удобна, приятна и максимално динамична за учениците, съвременна с това и атрактивна, за да ги мотивира. Всички ученици от първи клас на учебната 2020/2021 г. и втори клас на учебната 2019/2020 г. се обучават в такава учебна среда.

Училищна среда по проект „Първокласно начало“ (Сн. Антонина Атанасова)

• Поради тази причина имаме нужда и от **иновативна методика на обучение**, която постоянно да провокира мисленето и активността на децата, а не просто **от възпроизвеждащия модел на съществуващата образователна философия**. Всяка класна стая е осигурена с интерактивни панели, софтуер за работа с интерактивния панел, включена в лаптоп, като на всеки клас са предоставени по 8 таблета с клавиатури, с цел осигуряване на екипните задачи. Всеки таблет е настроен специално за работа с електронните ресурси, като към тях съществува бърза връзка за вход в съответната класна стая.

За всяко училище в община Бургас е направен акаунт към платформата [ITI Learning](#). За нуждите на проекта „Първокласно начало“ в платформата е разработено интегрирано образователно съдържание, включващо предметен, екипен, проектен, нормативен и методически модул.

Методологичният модул е обезпечен с указания за работа с електронните ресурси за учителите. Предметният модул включва учебно съдържание по български език, математика, околна среда. В екипния модул са разработени готови задачи за работа, които учителите могат да използват в учебните часове. Проектният модул съдържа учебен проект, който трябва да се изпълни от учениците през втория срок на първи клас.

В процеса на обучение по време на часовете учителите сменят методите си на работа, като около 10 – 12 минути в часовете използват класически метод на работа, в останалото време от часа се поставя акцент върху интерактивните методи (работа с дигитално съдържание, специално разработени електронни ресурси, работа с таблети и интерактивен панел), работа по интерактивни задачи и беседи.

Като част от проекта всички учители преминават специализирано обучение относно работата с електронни ресурси и технологичните нововъведения.

• Защо равнопоставеност? Защото вярваме, че във всяко едно дете живее „геният“, независимо от неговия произход и социален статус, и ролята на съвременната образователна система е да го отключи и изкара на показ, за да бъде максимално полезно както на себе си, така и на обществото.

На основата на внедрения от община Бургас модел „Първокласно начало“ и извършения анализ за оценка на неговата ефективност, могат да се изведат следните девет стъпки на успешния съвременен образователен модел:

- Използване на интерактивни дисплеи;
- Балансираност между модерни технологии и класически методи на преподаване;
- Работа в екип, в която всяко дете да осъзнае, че неговият успех зависи от общия успех на всички;
- Изграждане на умения за решаване на казуси и развиване на предприемаческо мислене за изработване и презентиране на проекти;
- Изграждане на лидерски умения (като всяко дете в различните часове е лидер на екипа, което възпитава от най-ранна детска възраст чувство за отговорност);
- Учене чрез действие – играта е неизменен елемент от учебната методология;
- Развиване на емоционална интелигентност и въображението на децата;
- Усещане за свобода и лекота;
- Умения за оценка на собствената работа чрез атрактивен начин, който не създава стрес и чувство за несправяне в децата.

Проект „Първокласно начало“ в община Бургас

В резултат от изпълнението на проект „Първокласно начало“ и неговия мониторинг, открихме някои основни умения, чрез които проектът повишава функционалната грамотност на учениците.

Придобити умения, чрез които проект „Първокласно начало“ повишава функционалната грамотност на учениците

Проект „Първокласно начало“ положително ще даде добавена стойност в цялостното развитие на община Бургас в близките 10 – 15 г. и постепенно трябва да бъде приложен в цяла България.

България е част от развития свят, а през XXI в. прогрес ще имат онези общества, които си осигурят висок процент образовано и квалифицирано население. През същия този XXI в. се извършва гигантска трансформация в света от индустриална към постиндустриална дигитална икономика и образователната система от предходната епоха изостава сериозно от развитието на технологиите, нуждите и реалностите на пазара на труда.

Не е тайна, че българската образователна система, въпреки сериозните инвестиции в нея, не създава среда, която да мотивира учениците, и да им даде знания и практически умения, с които да се реализират успешно в живота. Това стимулира цели випуски да напускат България и да търсят по-качествено образование извън нея, което рефлектира в тежка демографска криза и остър дефицит на работна ръка. Остарялата методика, изоставаща от развитието на съвременния свят, води до много ниските резултати, които показват българските ученици в класациите на PISA. В същото време български ученици продължават да постигат уникални успехи на международни олимпиади и състезания. Това означава, че средното ниво в българските училища е ниско, но ние притежаваме изключително качествен потенциал в младите си хора. Ако успеем да го реализираме в България, ние имаме перспективата да се превърнем в обозримо бъдеще в демографско и икономическо чудо.

За да се случи това, обаче, е необходимо да се сменят не просто учебните програми и ресурси, а философията на българската образователна система. В нея трябва да залегнат дигиталните умения, меките умения, уменията за анализ и използване на информация, уменията за адаптация към бързо променящата се среда и развиващите се технологии. Именно затова проектът „Първокласно начало“ е първата решителна крачка в тази посока. Този проект трябва да се надгражда и доразвива, защото резултатите от него ще се усетят съвсем скоро и те ще се отразят позитивно във всички сфери в социално-икономическото развитие на община Бургас.

Литература

- [1] **Бърдаров, Г.** (2020). Образованието, глупако! mediacafe.bg/analizi/obrazovaniето-glupako/.
- [2] **Папанчева, Р.** (2020). Проектът „Първокласно начало“ и прилагане на Динамичен модел за ефективно образование в богата на технологии среда.
- [3] **Papancheva, R., Karadimitrova, R., Garov, K.** (2018). Building Digital Skills at Primary School – Sormative Regulation and Pedagogical Practice in Bulgaria, DOI: [10.26883/2010.181.834](https://doi.org/10.26883/2010.181.834).

„ДОКОСНИ НАУКАТА С НАС“

ВЪЗМОЖНОСТ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ПРАКТИЧЕСКИ УМЕНИЯ В ИНТЕГРАЛНОТО ОБУЧЕНИЕТО ПО ПРИРОДНИ НАУКИ И ГЕОГРАФИЯ

Юлия Върбанова, Радка Цингова

Астрономическа обсерватория и планетариум Ямбол

e-mail: juliavar@abv.bg,

radka_tzingova@mail.bg

Идеите за интегрираното обучение се развиват активно през последните години. Интегрираното обучение се интерпретира различно във времето, като същността му се запазва и разширява в резултат на съвременното развитие на науката и технологиите. Използването на интегралния подход в обучението по природни науки и география има изключителен потенциал за мотивиране и приобщаване на децата и учениците към сложния свят на природните закони, и като цяло към на света около нас.

Мотивирани от добрите учебни практики по природни науки и география в някои от училищата, и в същото време поради масовизиране на нежеланието и неразбирането на понятия, експерименти и учебен материал, екипът на Астрономическа обсерватория и планетариум Ямбол организира през 2014 г. за пръв път музикален хепънинг „Докосни науката с нас“, или „Парад на природните науки“.

Това събитие се провеждаше в продължение на шест години и радваше гражданите на града.

Проучен и споделен беше опитът на Софийския фестивал на науката и на фестивала „Наука на сцената“.

Целите, които си поставихме, организирайки това събитие, бяха:

- Да популяризира и представи по интересен, забавен и привлекателен начин уникалния и неповторим свят на природните науки пред широката общественост – ученици от областта, родители, преподаватели, граждани и гости на гр. Ямбол.

- Участниците в проекта да имат възможност да представят добри учебни практики в изследователски стил.

- Да се разработят динамичните сценарии от екипа учител и ученици – експериментални установки, подготовка на материали, информация от интернет и научни източници. Да се демонстрират, изпробват и обсъдят опити и експерименти в изследователската атмосфера извън часовете по физика, химия, биология.

- Да мотивира у децата и учениците постоянен интерес към занимания по природни науки.

- Да се създадат практически и изследователски умения.

Опитът, който натрупахме, ни дава възможност да обобщим някои когнитивни и емоционални характеристики на участниците – ученици от основните и средните училища.

- Изключителна наблюдателност, любознателност и изследователска активност,
- Разнообразно, творческо и оригинално мислене,
- Интереси и желание за презентирание пред публика, артистичност,
- Целенасочено сърфиране в интернет,
- Активна и подкрепяща роля на семейството,
- Умения и опит за работа в екип.

Първият организиран празник – на 21 юни 2014 г., беше посветен на настъпването на астрономическото лято. „Най-дългият ден“ започна с посрещане на изгрева на Слънцето в тракийското скално светилище на „Зайчи връх“. През целия ден в парка имаше забавни игри за малките участници и рисунки на асфалт на тема „Слънце“.

През годините развихме и разширихме както възрастовите граници, така и насочеността на празника към експериментите и опитите по природни науки и география. Така демонстрациите се представяха на открито и по забавен начин, и всеки посетител можеше да бъде експериментатор.

Изключително важно място в демонстрационния празник заема участието на преподаватели и студенти от Пловдивския университет „П. Хилендарски“, Тракийския университет и Академия „Телерик“.

Макети и табла по география бяха изработени от учениците в клуб „Синя планета“ към АОП и ученици от ОУ „Любен Каравелов“, ПМГ „Атанас Радев“, ЕГ „Васил Карагьозов“, ПГ „Васил Левски“, СОУ „Св. Климент Охридски“. В демонстрациите по биология активно се включваше ОУ „Петко Рачов Славеиков“, а по химия – ПГЛПЕХТ, участие взе и факултет „Техника и технологии“, Ямбол, и др.

Ето някои от демонстрациите и опитите :

ФИЗИКА:

1. Получаване на дъга след „дъжд“
2. Прецесия – пумпал
3. Телата потъват или плуват? – закон на Архимед
4. Въртящо колело – жирокоп
5. Водна реактивна ракета – реактивна сила/трите клечки
6. Водно-електрическа централа – преобразуване на енергията
7. Вакуум – балон и залепване на чаши по него
8. Мокреци и немокреци течности – лак и вода
9. Повърхностно напрежение – мляко, бои, течен сапун
10. Воден вулкан – три течности и ефервесцентна таблетка

АСТРОНОМИЯ:

1. Сладолед и скрежина – без фризер
2. Мистерията на вулканите
3. Какво измерват кантарите?
4. Разширяващата се Вселена
5. Космически пъзели
6. Да погледнем през телескоп
7. Оцвети съзвездие
8. Махало на Фуко

ХИМИЯ:

1. Дирижабъл
2. Цветен вулкан
3. „Кървавата Мери“ – химията в киното
4. Тайнствен начин да запалим свещ
5. Как плуват патиците – пачи пера
6. Има ли нишесте в нашите храни?
7. Как да си направим пречиствателна станция
8. Кисели или алкални храни – познай

БИОЛОГИЯ:

1. Цветоусещане – да се определят основните цветове за 30 секунди
2. Домашни опити – покълване и поникване на семената
3. Моят домашен любимец – грижи, храна
4. Зрителна измама – игра с посетителите
5. Икебана – правила за поддръждане на цветята
6. Светът под микроскоп

ПРИРОДНА ГЕОГРАФИЯ:

1. Как се образува релефът? Форми, резултат от вътрешните земни сили
2. Демонстрация на изригване на вулкан, образуване на калдера
3. Разпознаване на форми, образувани от външни земни сили циркуси, карлинги, морски тераси, меандри и др.
4. Разпознаване на скали и минерали
5. Макет на Черно море
6. Табла с интересни природни обекти в Света и България. Геоложки кръговрат. Кръговрат на водата
7. Ориентиране с компас

Постигнати резултати:

1. Формиране на нови умения и практическо приложение на законите на природните науки.
2. Развиване на технически и последователни похвати за интегриране на знания по природни науки.
3. Умения за работа в екип.
4. Целенасочено и мотивирано търсене и сърфиране в интернет.
5. Приобщаване на родителите към експерименталните занимания на децата.
6. Повишаване на интереса към заниманията по природните науки чрез атрактивни и изследователски методи.
7. Научност и атрактивност при представяне пред публика – диалог и комуникация със съученици, граждани, и по-малки деца.
8. Повишаване на интереса и включване на нови училища и екипи към ежегодните празници на природните науки.
9. Устойчивост и надграждане на проекта и създаване на традиции в образователната общност.

В БРАЗИЛСКАТА КААТИНГА

Григорий Исаченко

*Санктпетербургски държавен университет
Институт по науки за Земята*

e-mail: greg.isachenko@gmail.com

Десетки години се занимавам с изучаването на източноевропейската тайга, но никога не съм предполагал, че някой от другата страна на Земяното кълбо – там, където не само, че няма тайга, но и падането на сняг е такова екзотично явление, както падането на метеорит, ще се интересува от моите виждания за класификацията на ландшафтите на тайгата.

Така или иначе, през 2010 г. на учебно-научната станция на Санктпетербургския университет „Кузнецко“ (недалече от най-голямото европейско езеро – Ладожкото) се появи Лукаш Кавалканти – випусник на географския факултет на университета Пернамбуку в гр. Ресифи, Бразилия. Той имаше голямо желание да бъде на стаж по ландшафтно картографиране под мое ръководство. Лукаш остана в нашата станция при почти полеви условия почти месец. През юни 2010 г. времето бе необичайно хладно и дъждовно. Независимо от това Лукаш, който не сваляше шапката си и ден, и нощ, усвои тънкостите на ландшафтно-динамичния подход и започна да прилага наученото в родината си – в съвсем други природни условия и ландшафти.

Минаха 7 години, през които аз продължавах работата си в тайгата, а Лукаш Кавалканти стана професор в университета Пернамбуку и един от основоположниците на новото бразилско ландшафтознание. През 2017 г. той ме покани да участвам в проект, свързан с ландшафтите на един от районите в щата Баия. Така попаднах в Североизточна Бразилия – в район, зает от т.нар. каатинга.

Бразилия е огромна страна, но за повечето европейци тя се асоциира преди всичко с безкрайните екваториални гори на Амазония и красивите плажове на Рио де Жанейро. Далеч не всички си представят, че в тази страна има обширни територии, където в продължение на месеци може да не падне дъжд и ландшафтите там почти през цялата година напомнят пустиня. Това е североизтокът на Южна Америка – един от най-слабо проучените райони на Бразилия, или областта на каатингата (на езика тупи-гуарани означава „бялата гора“), чиято площ е около 800 000 km² (около 10% от площта на Бразилия и около 5% от площта на Южна Америка). Годишните валежи тук достигат до 800 mm, но в отделни ареали и до 300 mm, при висока изпаряемост и резки сезонни различия в овлажняването. Тук няма зима, пролет, лято и есен в европейското разбиране за сезони, а само влажен сезон (приблизително от декември до април) и по-продължителен и сух сезон (от май до ноември). Влажният сезон е по-топъл и горещ (ср. ян. t 26 – 28°C), а сухият сезон е по-прохладен (през юли – 24 – 25°C). В някои години има страшна суша (дори съвсем без валежи), които се сменят от много дъждовни години, когато големи територии се наводняват. Такъв „аномален“ полупустинен климат в тропичния пояс в близост до океана е обусловен от географско-

то положение на този природен регион на Южна Америка в областта на „въздухораздела“ между екваториалните въздушни маси от Амазония, югоизточните пасати и северозападните мусони. Не случайно един изследовател нарича Североизтока „район на бедствия, където човек често е поставен пред дилемата – да си тръгне или да загине“.

До ден днешен не е напълно ясно към коя ландшафтна зона се отнася каатингата. Различни изследователи считат, че тя се отнася към субекваториалната суха савана, опустинената савана или пустинното тропично редколесие. Навярно такива различни мнения са свързани и с това, че обликът на каатингата кардинално се променя през сезоните.

През нощта на 2 срещу 3 юни 2017 г. кацнахме в град Петролина, който е разположен на р. Сан Франсиску в щата Пернамбуку. Нашата неголяма група включваше освен мен и Лукаш, и трима приятели от Ресифи. Всички очаквахме с нетърпение предстоящата експедиция и бързахме да потеглим. След сто километра се озовахме в малкия (около 30 хил. жители) град Кураса, разположен също на р. Сан Франсиску. Пристигнахме около 5 ч. сутринта и станахме свидетели на последните сцени от ежегодния фестивал на каубоите, които тук наричат „вакерос“. Те имат всички каубойски атрибути: коне, говеда (но основно не крави, а кози) и колоритни костюми с впечатляващи кожени шапки, приличащи на каски, украсени с различни висящи детайли. На централния площад на селището веселието продължаваше. От шарени палатки и шатри се носеха нестройни песни. Някои от вакерос все още бяха на конете си, но трудно се намираха трезви хора. След доста усилия успяхме да открием стопаните на хотела („пусада“), където трябваше да се установим, и поспахме няколко часа преди да тръгнем по набелязания маршрут.

Цяла седмица бяхме в каатингата и осъществихме няколко маршрута с кола и пеша, като обходихме около 400 km² южно от р. Сан Франсиску. През юли сухият сезон е в разгара си и действително през целия период на нашия престой не падна капка дъжд. Но и слънце на небето също не се появи, но за мен, като северен човек, времето бе повече от комфортно.

Река Сан Франсиску при гр. Кураса

По време на всеки маршрут носехме не по-малко от 5 литра вода, тъй като никъде нямаше извори. Една от нощите прекарахме под открито небе – без палатки и спални чували. През нощта температурата падна до около 18°C и бразилските колеги стояха до огъня цялата нощ. Аз успях да поспя на постеля от клонки и листа.

Територията, на която работехме, представляваше равнина с надморска височина 380 – 450 m, с отделни хълмове до 700 m. На места на повърхността можеха да се видят разкрития на скалната основа от разнообразни древни (архайски и протерозойски) скали, изграждащи Източнобразилския кристалинен щит: гнайси, шисти, филити, метакарбонати, серпентинити и др.

Бразилският ландшафтовед Лукаш Кавалканти и авторът

Разкрития на серпентинити

Резултатът от изветрянето – скални късове от кварц на повърхността на почвата

Климатът в каатингата способства за развитието на изветрянето, в резултат на което повърхността често е покрита със слой от чакъл и малки късове от коренните скали. Тук се формират латеритни изветрителни кори и почвите са предимно с червеникав отенък.

През влажните периоди, когато по повърхността текат обилни потоци вода, те изнасят ситнозема под по-едриите късове на плътните скали и се образуват т.нар. изветрителни гъби.

„Изветрителни гъби“

Проява на ерозия в каатингата

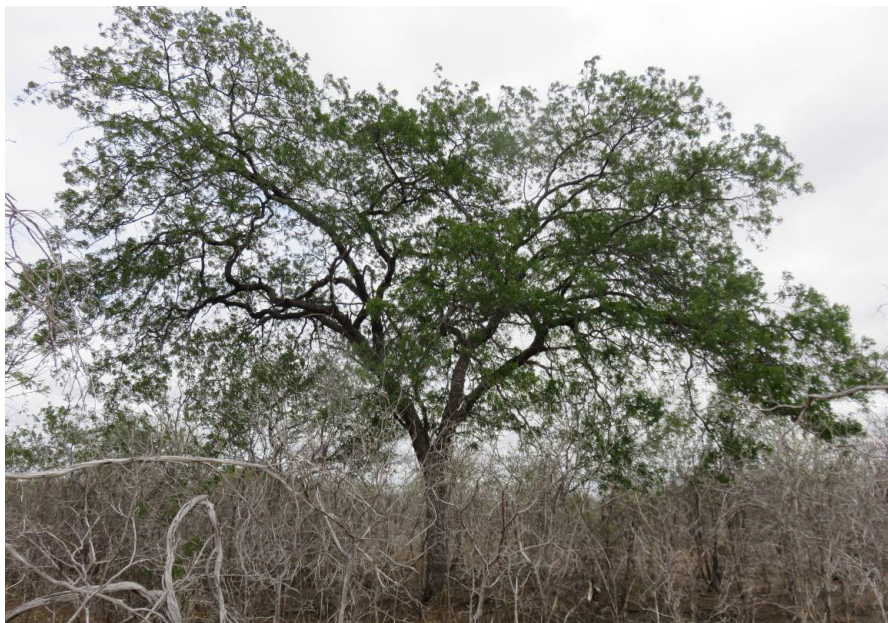
През юли ние видяхме само следите от бурните потоци от влажния период – ровини, долове и други прояви на ерозията.

Пътищата, по които минавахме, през влажния период също се превръщат в неголеми реки, поради което те са вкопани в почвата.

Път през каатингата

В каатингата се срещат много дървесни видове, но те растат на големи разстояния едно от друго и височината им не надминава 12 m, като диаметърът на короните често е по-голям от височината на дърветата. Листата на повечето храсти и дървета окапват през сухия сезон, а само малко видове образуват зелени петна на фона на пожълтелите ландшафти. Най-разпространени видове дървета са ароейра (*Myracrodruon urundeuva*) и браун (*Schinopsis brasiliensis*).

Дърво браун
(*Schinopsis brasiliensis*)

Едно от разпространените дървета има същото име като гетата в латиноамериканските градове – фавела (*Cnidoscolus quercifolius*). То е с яркозелени листа, които се съхраняват по време на сухия период, и както при всички представители на семейство млечкови (*Euphorbiaceae*), и при него се отделя бял сок, стичащ се по клоните и ствола му.

Дървото фавела има тревен родственик – бодлива фавела (*Cnidoscolus urens*) с дълги влакнести шипове, които съдържат отровни вещества и при докосването им жият като коприва.

Друго интересно дърво е умбузейро (*Spondias tuberosa*). То лесно се забелязва сред сухата каатинга със своите нежнозелени цветове и голямата си разклонена голяма корона.

Най-гъстите горички от дървета се срещат в долините на пресъхващите реки и представляват тип „галерийни гори“, както и в пониженията на коренните скали, където се задържа влага. Тук могат да се открият дървета с височина до 18 m, чиито видов състав е по-богат отколкото в редколесията, и те запазват листата си по време и на сухия сезон.

Млечен сок, отделян от ствола на дървото фавела (*Cnidoscolus quercifolius*)

Бодлива фавела (*Cnidoscolus urens*)

Дървото умбузейро (*Spondias tuberosa*)

„Галерийни гори“ в речните долини

В ниските места в серпентинитите растителността е вечно зелена поради наличието на събралата се вода през дъждовния сезон.

В каатингата има и много видове ксерофилни храсти. Те растат под склопа на дърветата или образуват самостоятелни съобщества. Най-разпространените храсти са от семейството на бобовите и са известни с общото название каатингейро (*Cenostigma nordestinum*, *C. mircophyllum*). Попаднахме в момент, в който те цъфтяха. В много случаи те растат направо върху чакълестата изветрителна кора.

Бобов храст каатингейро (*Cenostigma mircophyllum*)

Храстите растат направо в чакъла, образуван в резултат от изветрянето.

Както във всички аридни и семиаридни тропични ландшафти, и в каатингата има много видове кактуси. Те са с различни форми и размери. Някои достигат до 10 m височина и имат стилове дори по-дебели от тези на близките храсти. Най-живописен е кактусът шик-шик (*Pilosocereus gounellei*). Цъфтящите кактуси привличат огромно количество насекоми, включително и диви пчели.

Най-малките кактуси са едва няколко десетки сантиметра. Те са с овална форма и растат без почва направо в кварцовия чакъл. Тези кактуси се събират и продават направо в крайпътни сергии по пътищата на Баия и Пернамбуку.

Ствол на дървовидния кактус фашейру (*Pilosocereus pachycladus pernambucensis*)

Дървовиден кактус мандакару (*Cereus jamacaru*)

Кактус шик-шик (*Pilosocereus gounellei*)

Цвят на кактуса шик-шик с диви пчели

Кактус короа де фраде (*Melocactus zenthneri*) и до него растение от семейство бромелиеви (*Bromeliaceae*)

Крайпътна търговия с кактуси

Заедно с кактусите често растат и представители на друго тропично семейство – бромелиевите, родственици на ананаса. Те, както и кактусите, са сукуленти със сочни листа с много бодли. На места образуват непрекъснати непроходими храсталаци.

Макамбура (*Bromelia laciniosa*) – растение от семейството на бромелиевите

Цъфтящото растение-паразит форадендрон (*Phoradendron* sp.)

Най-слабо представени в каатингата са тревните видове. Появяват се предимно през влажния сезон, а през юли почвата е практически гола и на много малко места могат да се видят полуизсъхнали житни треви или цъфтящи малки тревни видове от по няколко сантиметра. Не мога да не отбележа и растящите по клоните и стволите епифити и паразитни растения. Някои от тях, например форадендрона (*Phoradendron* sp.), цъфтят с ярки красиви цветове.

Каатингата има относително богат животински свят. Най-многочислени животни тук са безгръбначните и насекомите. Често могат да се срещнат термити. Жилищата им (термитниците) са с многообразни форми. Някои имат кълбовидна форма и достигат до един метър в диаметър. Други (микротермитниците) са с размер от няколко сантиметра и напомнят на купчинки, направени от риещи животни. Друг вариант на термитник е конструкция със своеобразни тунели по корите на дърветата.

Термитник

„Микротермитници“

Термитник – „тунел“ на ствола на дървото имбурана

По някои видове дървета и храсти се срещат отровни яркозелени гъсеници, които използват мимикрията, за да се скрият под листата. Мимикрия са развили и някои видове скакалци, които обикалят изветрителната кора в търсене на храна.

Скорпионите, представители на паякообразните, живеещи в тъмни и влажни пукнатини на разцепилите се скали, също използват мимикрия, за да се слоят с цвета на скалите.

От наземните видове гръбначни животни най-вероятна е срещата с влечуги – предимно гущери. Не успяхме да ги видим, но откривахме техни останки.

Гъсеници на клонките на храст

Мимикрия на скорпион

Скакалци, хранещи се с листа от дърветата

Останки от боа удушвач

Колибри

Американски черен гриф – от семейството на лешоядите (*Coragyps atratus*)

Каатингата е дом и на няколкостотин вида птици – от колибри до лешояди, хранещи се с мърша от домашни животни.

Най-едрите животни, които срещаме в каатингата, бяха домашни видове, които свободно пасяха сред дърветата и храстите, и се хранеха само с оскъдните им листа, докато на земята нямаше никаква трева. Това бяха основно кози, но се срещат и крави и магарета. Остава си загадка как преживяваха през сухия сезон. Развъждането на тези животни е довело да негативни процеси в природата – разреждане на и без това оскъдната храстова растителност и засилването на почвената ерозия и процесите на изветряне.

Домашните животни изпасват младите филизи на храстовите видове, както и появяващата се оскъдна трева.

Стопаните на тези животни живеят в единични ферми (фазенди), които са пръснати в каатингата на големи разстояния помежду си. Фазендата обикновено включва квадратен едноетажен дом, редом с който има няколко стопански постройки и непременно цистерна с вода. Няма никакви градини, тъй като няма вода за поливането им. Отглежда се рожков, листата на който се използват за храна на добитъка.

Животът в каатингата не е лек. Може би и затова собствениците на фазендите ги кръщават или на името на растение, което се среща наоколо – Макамбира (от бромелиеви), Шике-Шике (от името на кактуса), или пък в името има романтика и мечти: Бела Жардин (Прекрасна градина), Бела Виста (Хубава гледка) и т.н.

Дните в каатингата се изнизаха неусетно и настъпи денят, в който трябваше да се отправим към Ресифи, а оттам да отпътувам за Санкт Петербург през Лисабон и Москва.

Възможно е тези своеобразни ландшафти да изглеждат твърде неприветливи и нежизнерадостни на много хора, но честно казано, на мен ми се иска отново да се върна там.

Фазенда

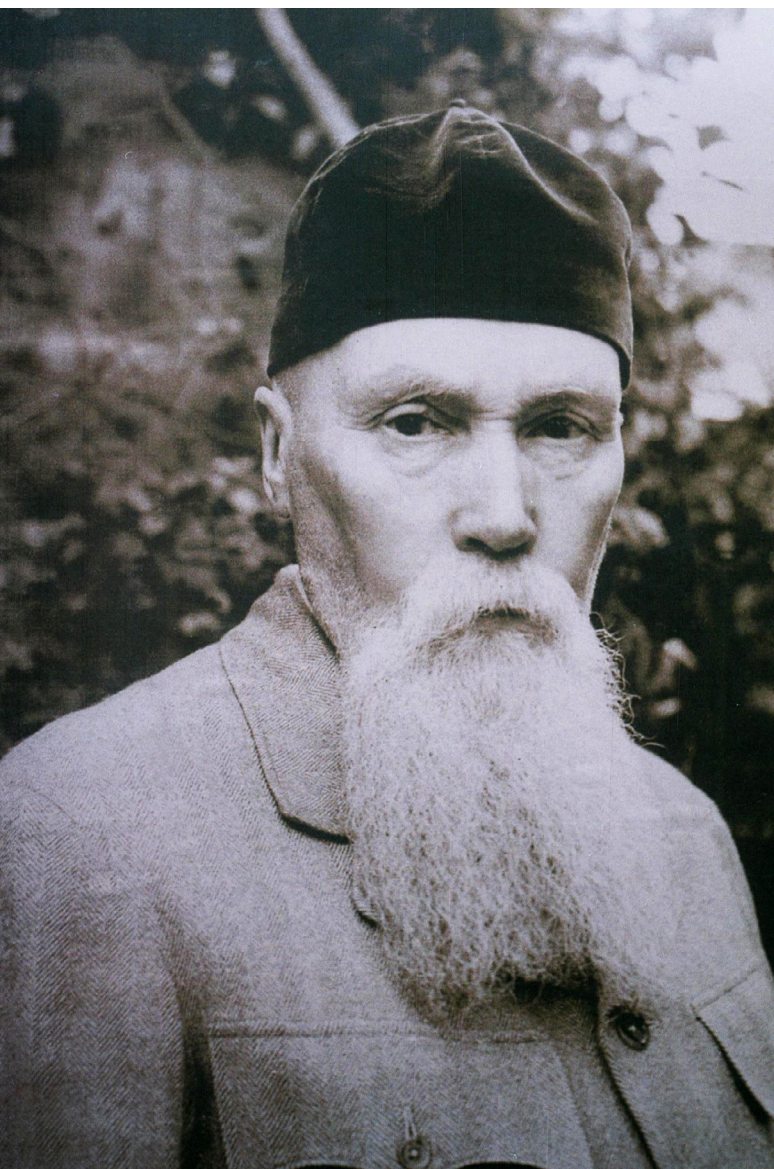

ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ – ПО ПЪТЯ НА СЕМЕЙСТВО РЪОРИХ (ЦЕНТРАЛНОАЗИАТСКАТА ЕКСПЕДИЦИЯ И РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ НЕЯ)

Румен Пенин

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Геолого-географски факултет,
Катедра Ландшафтна екология и опазване на природната среда*

e-mail: penin@gea.uni-sofia.bg

В историята на руските географски открития често се срещат имената на забележителни учени и пътешественици, допринесли за опознаването на малко известни райони на планетата. Сред тях са Афанасий Никитин, Семьон Дежньов, Фьодор и Константин Литке, П. П. Семьонов-Тяншански, Николай Пржевалски, Н. Н. Миклухо-Маклай, адмирал Г. В. Невелски и много други.

През 30-те години на XX в. (1924 – 1928) се провежда една забележителна географска експедиция в сърцето на Азия, за която у нас не се знае много. Тя е осъществена от семейство Ръорих: бащата Николай – световно известен художник, философ, археолог, общественик, писател и пътешественик; съпругата му Елена Ивановна – учен философ и общественик от световна класа, създател на философската и етична система Жива етика, големия син Юрий Николаевич Ръорих – сред най-известните ориенталисти. Не по-малко известен е и малкият син – Светослав, който е художник от висока класа. Той се заема и осигурява финансово тази трудна и продължителна експедицията.

*Николай Константинович Ръорих
(1874 – 1947) „Nicolai_Roerich.orgv“*

Неизброими са заслугите на семейство Ръорих в културното и научното наследство на XX в., високо оценени от световната културна и научна общественост. В настоящото изложение се обръща внимание на онези аспекти от тяхната многостранна дейност, свързани с опознаването на историята, етнографията, археологията, топографията и най-вече на географията на Централна Азия. В резултат на тяхната прочута Централноазиатска експедиция е събран безценен материал за геологията, ботаниката, зоологията, климата, почвите и въобще на природата на тази необятна и слабопроучена за времето си територия. Събрани, описани и обработени са хиляди образци, които впоследствие са в основата на създаването на научния институт „Урусвати“. Тази експедиция залага редица важни цели и задачи за бъдещите изследвания на географията в централните части на континента. Използвани са и за написването на редица трудове в различни направления на науката. Тази експедиция вдъхновява Николай Ръорих и той рисува стотици картини на невероятно красивата природа, през която преминава керванът на експедицията.

Семейство Ръорих в долината Кулу

Идеята за установяване на семейство Ръорих в Индия е съществувала отдавна и след престой в САЩ, където семейството учредява редица обществено-културни и просветни учреждения, в края на 1923 г. то се озовава в тази изключително разнообразна природно и културно азиатска страна. Сред основните цели на семейството е подготвянето на отдавна замислената уникална по цели и задачи експедиция. Основната финансова помощ идва от създадения в Ню Йорк музей „Николай Ръорих“ и от някои други съмишленици на семейството.

Първоначално те установяват своята база в подножието на Източните Хималаи – в района на градчето Дарджилинг. Маршрутът на бъдещата експедиция е избран на основата на доброто познаване на съществуващите тогава географски карти, както и в зависимост от поставените разнообразни по същността си цели.

Маршрутът на експедицията включва хималайския индийски щат Сиким, както и Кашмир, Ладакх, китайски Синцзян (Уйгурия), планината Тяншан, където навлизат в територията на СССР. Поради тежките политически и икономически условия по това време в Русия съпрузите Ръорих отиват до Москва, където провеждат среща с т.нар. народни комисари по външните работи и просвещението, и където не получават необходимата подкрепа и разбиране.

Маршрутът на Централноазиатската експедиция (1924 – 1928)

След завръщането им експедицията продължава на изток към Алтай, посещават Бурятия и навлизат в Монголия, като пресичат нейните огромни степи и пустинята Гоби. Следват сериозни изследвания и подготовка за преминаването на Тибетската планинска земя и Трансхimalаите в посока към Индия с цел да се достигне духовната столица на Тибет – Лхаса.

В района на платото Чантанг в края на 1927 г. експедицията е задържана от военни тибетски части и придвижването ѝ се забавя с около шест месеца. Участниците, които живеят в летни палатки, са подложени на тежки изпитания поради суровия климат през зимата. За този период Н. Ръорих отбелязва в своите записки:

„Свършиха се лекарствата, свърши се и храната. Керванът загиваше пред очите ни. Всяка нощ изнемощелите, гладни животни идваха при палатките и сякаш почукваха преди настъпването на смъртта. А на сутринта ние ги намирахме паднали непосредствено до палатките, и нашите монголци ги изнасяха вън от лагера, където глутници диви кучета и лешояди вече очакваха своята плячка. От сто и две животни ние изгубихме деветдесет и две. В Тибетското плато загубихме петима от нашите спътници. Дори местните жители не издържаха на суровите условия. А нашият керван се помещаваше в летни палатки, които не са подготвени за зимуването в Чантанг, който е смятан за най-суровата част на Азия.“

„Научният керван“ на Централноазиатската експедиция на семейство Ръорих в Алтай (1926)

При това тежко положение, след като са освободени, участниците в експедицията не могат да извършват резултатно задачите си и се отправят бързо към Индия, като отново достигат началната отправна точка – Сиким. По време на цялата експедиция духът на участниците е приповдигнат, те напълно осъзнават своята мисия, и всеки се стреми в своята област да събере и проучи максимално повече обекти и да опише видяното и преживяното. Събраните материали са превозени с големи трудности, но достигат до предназначеният място.

Макар и млад, Юрий Николаевич Ръорих има много важен принос в достиженията на експедицията. Освен че отговаря за охраната ѝ, той е главният преводач по време на срещите с различни народи. По-късно той създава и публикува монографията „Пътища към сърцето на Азия“, което го нарежда сред продължителите на делото на руските изследователи, пътешественици и географи на Азия. Особено колоритни и интересни са географските описания на природните комплекси – ландшафтите, които умело се свързват с истори-

ческите и археологическите аспекти на териториите, през които преминава експедицията. Забележителни са описанията на красивите природни феномени, на живота на номадските племена в Северен Тибет, на почти изчезващите племена в степите, пустинните и полупустинните територии, които съхраняват все още своята култура и традиции и все още са живи преданията за Чингис хан и за Хесар, легендарен герой от централноазиатския епос, и по които може да се съди за древното минало на региона. За някои от проучените и записани извори на местната култура не се е знаело до посещението на тази експедиция.

Особено ценно за картографията е нанасянето на местните наименования на редица географски обекти – долини, реки, езера, проходи, планини, върхове, местности, върху съществуващите карти. Подробно се изучава и се записва тяхното разположение, обхват, характеристики – ценна основа за изготвянето на точни и надеждни карти на тези иначе слабо опознати до този момент райони.

Счита се, че това е първата експедиция, в която европейци проучват откритите през 1907 г. от шведския пътешественик и изследовател на Централна Азия Свен Хедин планини на Трансхimalаите. Участниците проучват и нанасят първите местни наименования на редица географски обекти в Таримската котловина, Тяншан, Алтай, Монголия, Тибет. Събрани и по-късно обработени са редки и представителни образци от флората и фауната, привързани към конкретните райони на изследване. Впоследствие те дават основа за развитие на различни идеи в областта на биогеографията. Правят се проучвания и в областта на местната медицина, което от своя страна е особено полезно за развитието на едно от съвременните направления – медицинската география.

В дневниците и отчетите от експедицията може да бъде открит богат географски материал, свързан с геологията и минералогията на районите, през които преминава научният керван. Впоследствие взетите скални образци са внимателно изследвани и класифицирани.

Днешният вид на уникалния научен институт „Урусвати“ в долината Кулу, Индия

Ценност за различни научни направления на географията, историята, етнографията представляват изследванията и проучванията на събрания богат лингвистичен, етнографски и фолклорен материал, както и изясняването на ключови и важни проблеми за историческото единство на културите на различните народи от региона. Ще отбележим, че са събрани уникални материали в областта на историята, археологията, философията, изкуството на местните народи. По време на експедицията са създадени огромното количество картини (над 500), станали достижения от най-висш порядък за световната култура и изкуство. Ненапразно той се нарежда сред най-големите учени-мислители на XX в. с конкретен принос в развитието на различни клонове на съвременната наука и култура. Изследователите на достиженията на Н. Ръорих твърдят, че тази експедиция изиграва най-важна роля в живота му – първата половина от живота си той се е подготвял за това дълго и трудно пътешествие, а втората половина е преминала под неговия знак

През 1928 г. семейството се установява в долината Кулу в Северозападна Индия – щат Химачал Прадеш, който е част от Западните Хималаи. Тук те основават логическото продължение на Централноазиатската експедиция – Института за хималайски изследвания „Урусвати“ (Светлина на Утринната звезда), ръководен от Ю. Н. Ръорих. В програмата на института влизат изследвания в различни области на науката, вкл. и на географията с нейния комплексен подход при теренните проучвания и научните обобщения.

Известни личности на гости в имението на Николай Ръорих (от ляво надясно – Джавахарвал Неру, Индира Ганди, Мохамад Юнус Кан)

През 1934 г. Светослав Ръорих пристига от САЩ в Индия и оглавява отдела за естествени науки в новия научноизследователски институт. Редица учени от цял свят поддържат преки връзки с института и сътрудничат по различните му направления. На посещение идват известни учени, политици, пътешественици, за да се докоснат до научните достижения и духовния свят на създателите на това рядко по рода си учреждение.

За дейността на института са били характерни постоянни теренни проучвания с цел събиране на нов материал в различни сфери на знанието. Трябва да се отбележи провеждането и на втора голяма и важна за науката и културата експедиция от Николай и Юрий Ръорих в Китай и Манджурия. Проучени са редица особености на флората, геологията и почвите в района, процесите на ерозия и др. Маршрутът обхваща планините Хинган

Част от външната експозиция на музея към института „Урусвати“ в Кулу, Индия

и Баргинското плато, пустинята Гоби, Ордоския масив и пустинята Алашан. Резултатите имат съществено значение за изясняване на проблеми, свързани с фитогеографията на проучения регион, както и причините за образуването на пустините в тази част на Азия.

Редица учени и изследователи посочват, че Централноазиатската експедиция на сем. Рьорих е важен научен и духовен подвиг на семейството. Тя е пример за реално проведена научно-културна експедиция в тежки условия, изискваща себеотдаване и героизъм от страна на участниците. И до ден днешен е вдъхновение за истински търсещите учени и пътешественици.

Директорът на музея „Н. К. Рьорих“ в Москва – Л. В. Шапошникова, е инициатор на провеждането на международна експедиция по стъпките на Централноазиатската експедиция. След успешното приключване на тази съвременна експедиция тя отбелязва: „Сега, когато пътешествието е завършено, мога уверено да кажа: да, по пътя на експедицията на Рьорих си струваше да се тръгне. И бе необходимо да се тръгне. Защото тази експедиция е организиран и водил човек необикновен, и ние, изследователите, още дълго ще вървим по неговите стъпки и следи...“

Скоро ще се навършат 100 години от началото на тази забележителна азиатска експедиция, проведена под ръководството на семейство Рьорих.

По уникалност на маршрута и получените резултати тази експедиция се нарежда сред най-успешните и плодотворни експедиции на XX век, както в историко-културен, така и в географски аспект. Както става ясно, резултатите от Централноазиатската експедиция са използвани и биха могли да бъдат основа на изследвания на редица научни клонове и направления на географията и геологията: ландшафтознание, биогеография и съответно фитогеография и зоогеография, медицинска география, география на езиците, география на религиите, етногеография, културна география, петрография и минералогия и др. Това е само част от възможностите, които разкрива пред изследователите от различни науки постигнатото от тази забележителна експедиция.

Ще отбележим, че за запазване паметта за тази научна експедиция и нейните организатори на техните имена са наречени няколко географски обекта на картата на Централна Азия: връх и ледник Ръорих в Алтай, проход Ръорих в Алтай, проходите Ръорих в планинските хребети Ак Шийрак (4500 m) и Сариджаз (4230 m) в Тяньшан. Музеи с името Ръорих има в Ню Йорк, Москва, Санкт Петербург, Рига, Одеса, Новосибирск, Улан Батор и др. Редица обществени организации също носят името на членовете на семейството.

Ще отбележим и един важен документ, наречен Пактът Ръорих, известен и като пакт на Знамето на Мира, или още Вашингтонски пакт. Свързан е със защитата на художествените, научните учреждения и историческите паметници. Инициатиран е именно от Николай Ръорих и е подписан на 15.04.1935 г. във Вашингтон, в кабинета на американския президент Франклин Рузвелт. В него изрично се подчертава, че защитата на културните ценности трябва да се осъществява както по време на война, така и в мирно време.

В нашето географско образование винаги се е отделяло място на първопроходците при проучването на непознатите райони на Земята. Примерите са хиляди и с пълно основание към тях можем да причислим и научни достижения на семейство Ръорих. Географските открития са част от културното и духовното наследство на съвременната цивилизация и са пример за вдъхновение не само на младото поколение.

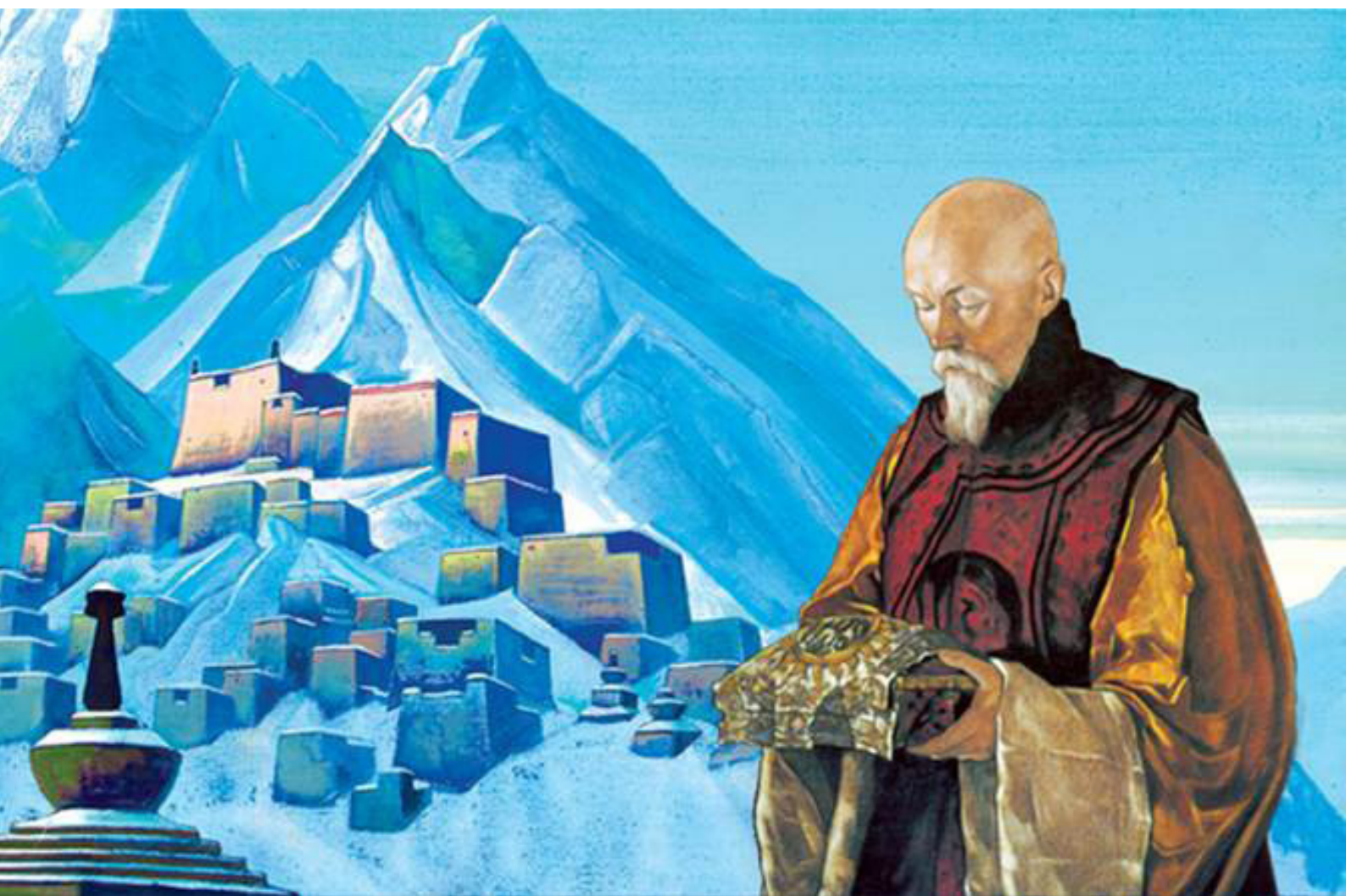
Този отличителен флаг е наречен „Знаме на мира“ и с него се обозначават културни паметници и учреждения, свързани с Пакта Ръорих. Художникът нарича този флаг „Международно знаме на културата за опазване на науката и изкуството“, „Страж на мира“, „Страж на културните съкровища“, „Червен кръст на културата“.

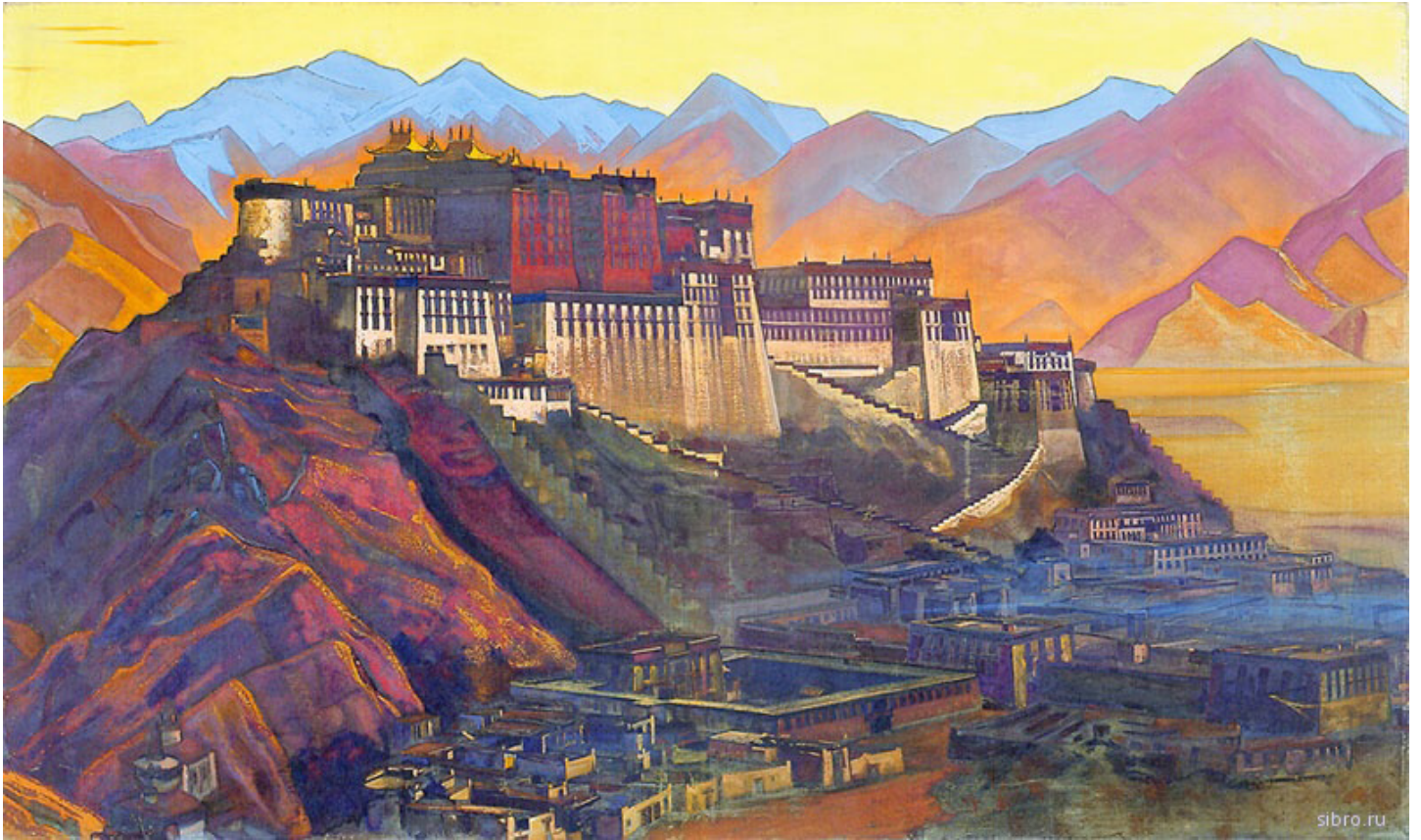
Литература

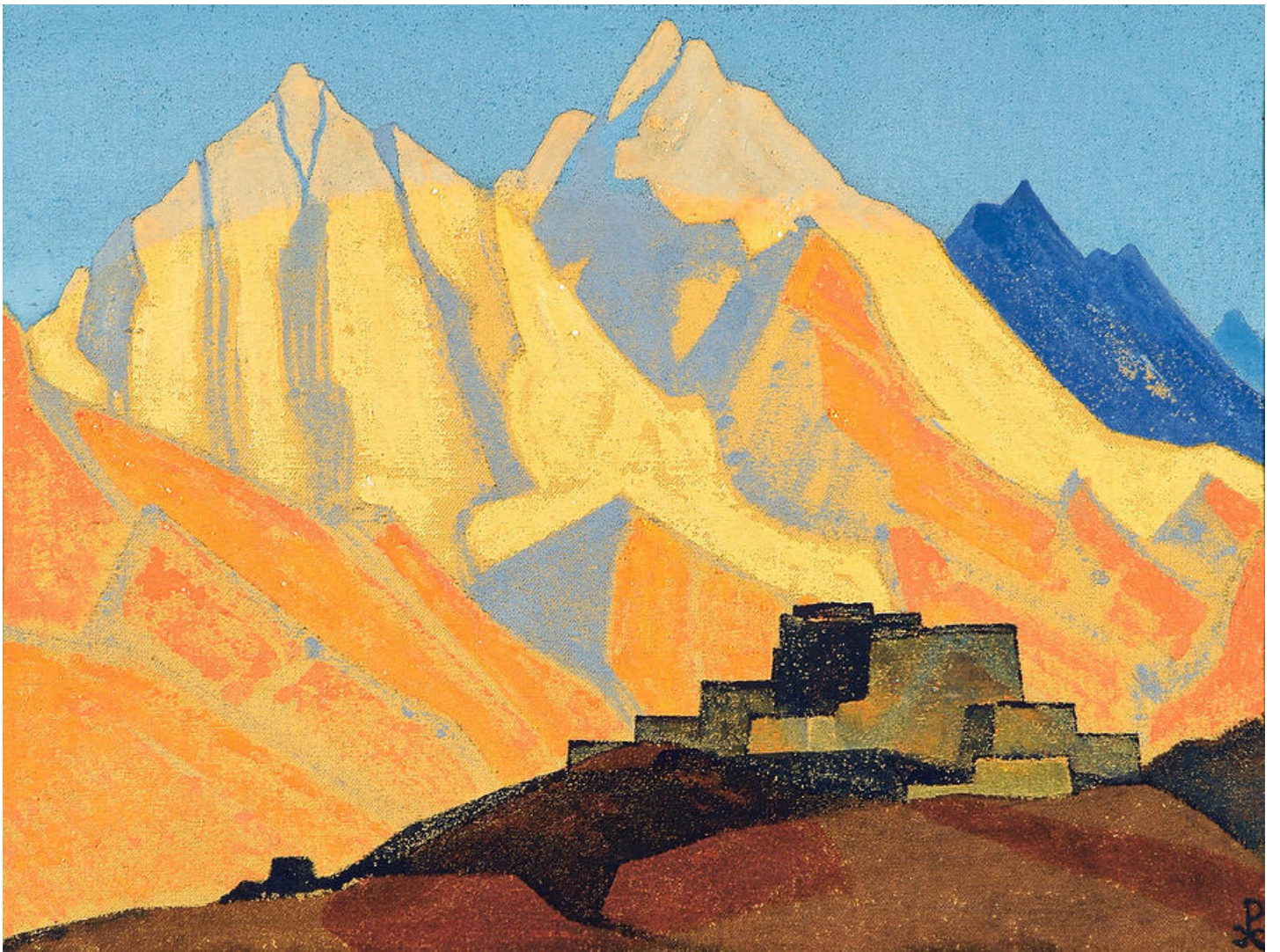
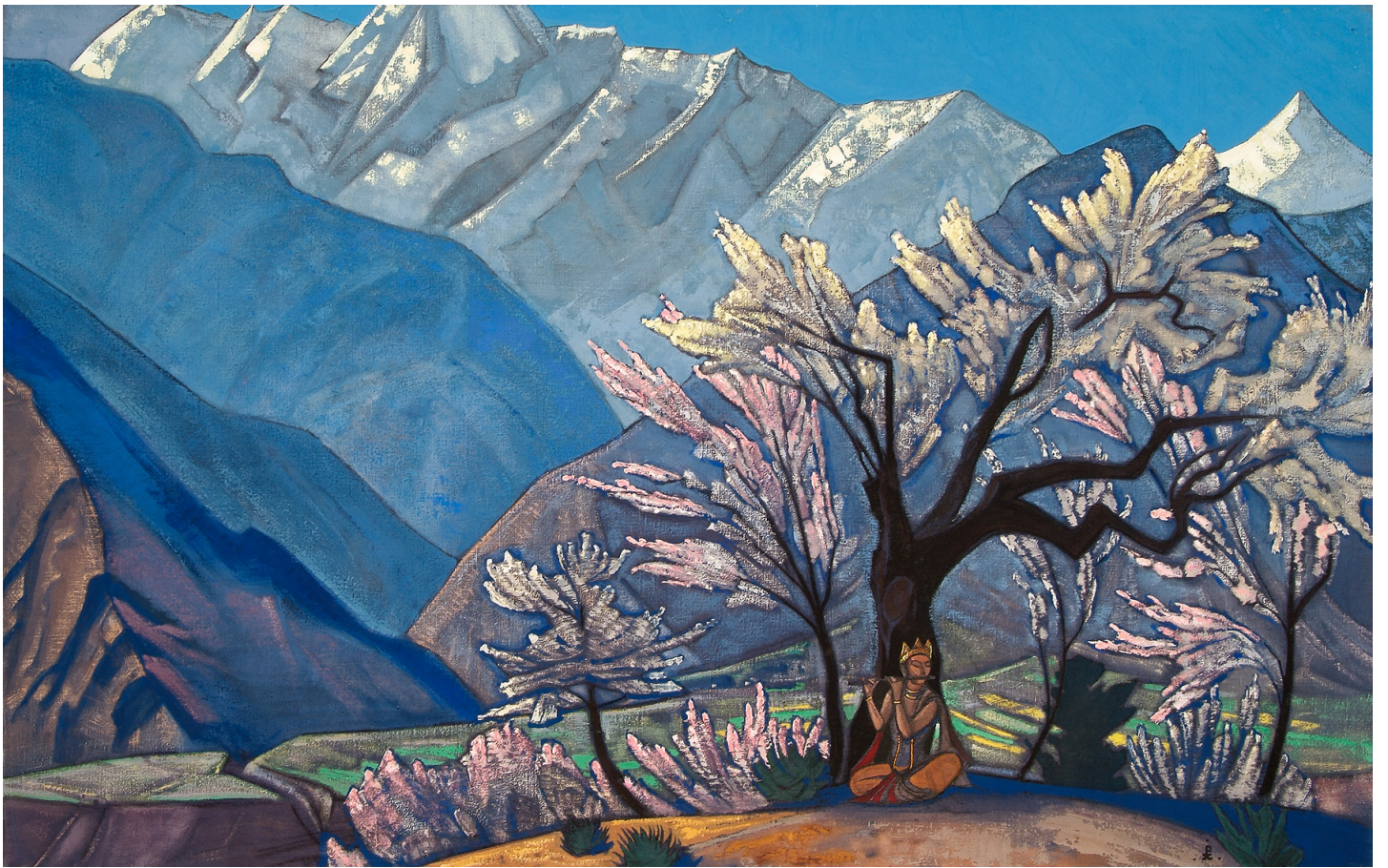
- [1] Большая биографическая энциклопедия. Ръорих Николай Константинович.
- [2] Международная научно-общественная конференция „80 лет Центрально-Азиатской экспедиции Н. К. Ръорих (1924-1928)“, прошедшая в Международном Центре-Музее им. Н. К. Рериха с 9 по 11 октября 2008 г. Материалы конференции
- [3] Объединенный научный центр проблем космического мышления. М., Международный центр Ръорихов, Мастер-Банк, 2005.
https://gufo.me/dict/biography_encyclopedia (достъпно на 30.1.2021 г.)
- [4] **Пенин, Р.** (2009). Централноазиатската експедиция (1923 – 1928) на семейство Ръорих – географски аспекти. – В: Сборник доклади от международна конференция Централноазиатската експедиция на Николай Ръорих (1923 – 1928). С., Камя.
- [5] **Рерих, Елена Ивановна.** (1999). Русская философия: Словарь. Под общ. ред. М. Маслина. М.: ТЕРРА – Книжный клуб; Республика.
- [6] Рериховские чтения. Материалы конференции 1997 г. <http://www.prometeus.nsc.ru/contents/books00/roerich.ssi> (достъпно на 30.01.2020 г.)
- [7] **Ръорих, Н.** (1997). Шамбала. С., Гуторанов и син, Ариадна.
- [8] **Ръорих, Н.** (1998). Алтай. Хималаите. С., Гуторанов и син.
- [9] **Ръорих, Н.** (2008). Седемте велики тайни на космоса/Отворените двери. С., Гуторанов и син.
- [10] **Ръорих, Н.** (2017). Притчи, сказания, стихове. С., Изд. Изток-Запад.
- [11] **Шапошникова, Л. В.** (1998). От Алтая до Гималаев: По маршруту Центрально-Азиатской экспедиции Н. К. Рериха. – М.: МЦР; Мастер-Банк.

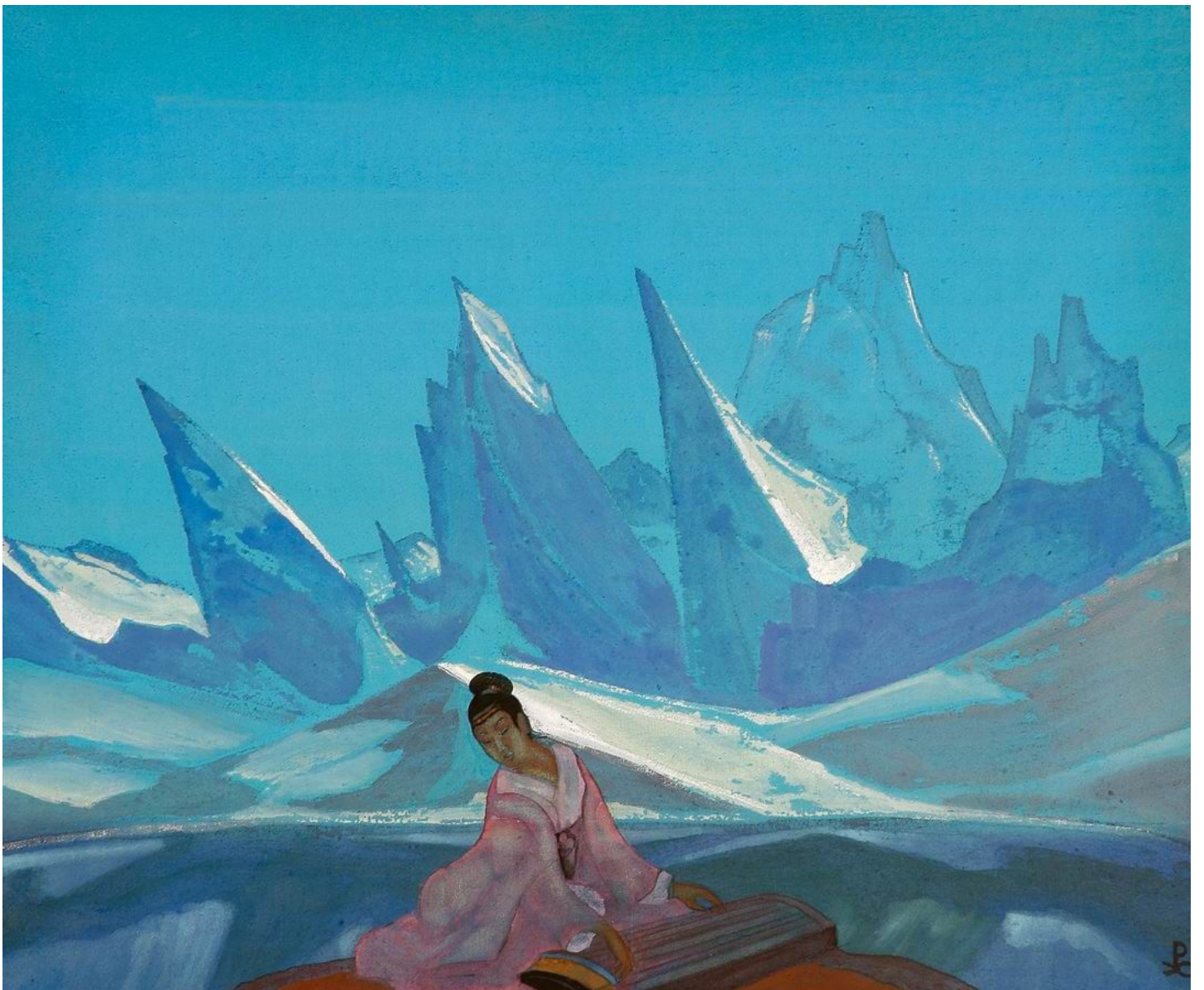
Художественото наследство на Николай Ръорих е огромно. Творчеството му е свързано както с родната Русия, така и с необятните простори на Хималаите, Тибет и други райони на Централна Азия. Неговият син, художникът Светослав Ръорих, посещава няколко пъти страната ни и ни подарява около 400 картини – на Николай Ръорих и свои, които се съхраняват в Националния музей за чуждестранно изкуство.

В предложената „Галерия Ръорих“ е представена много малка част от художественото наследство на художника.

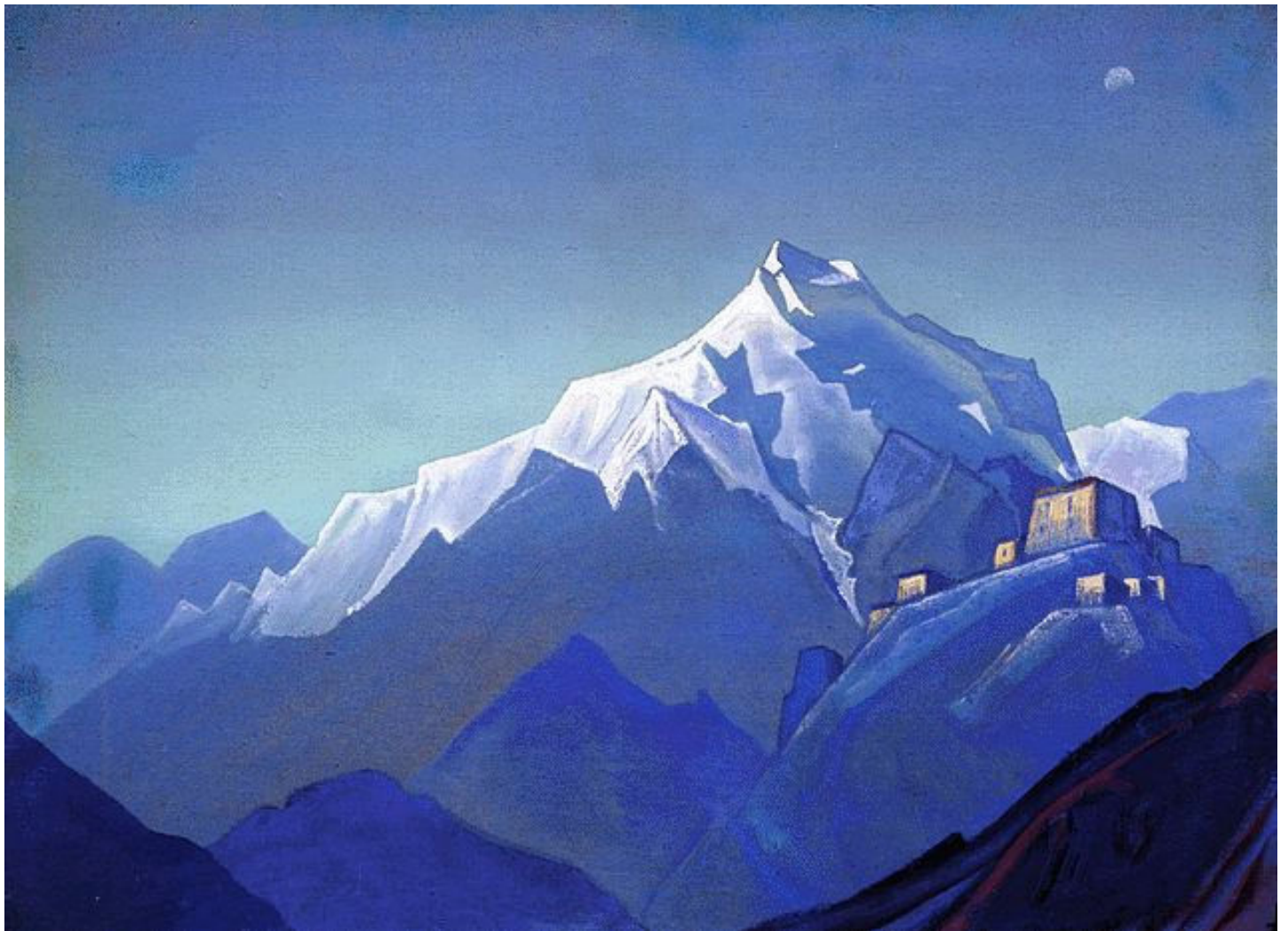

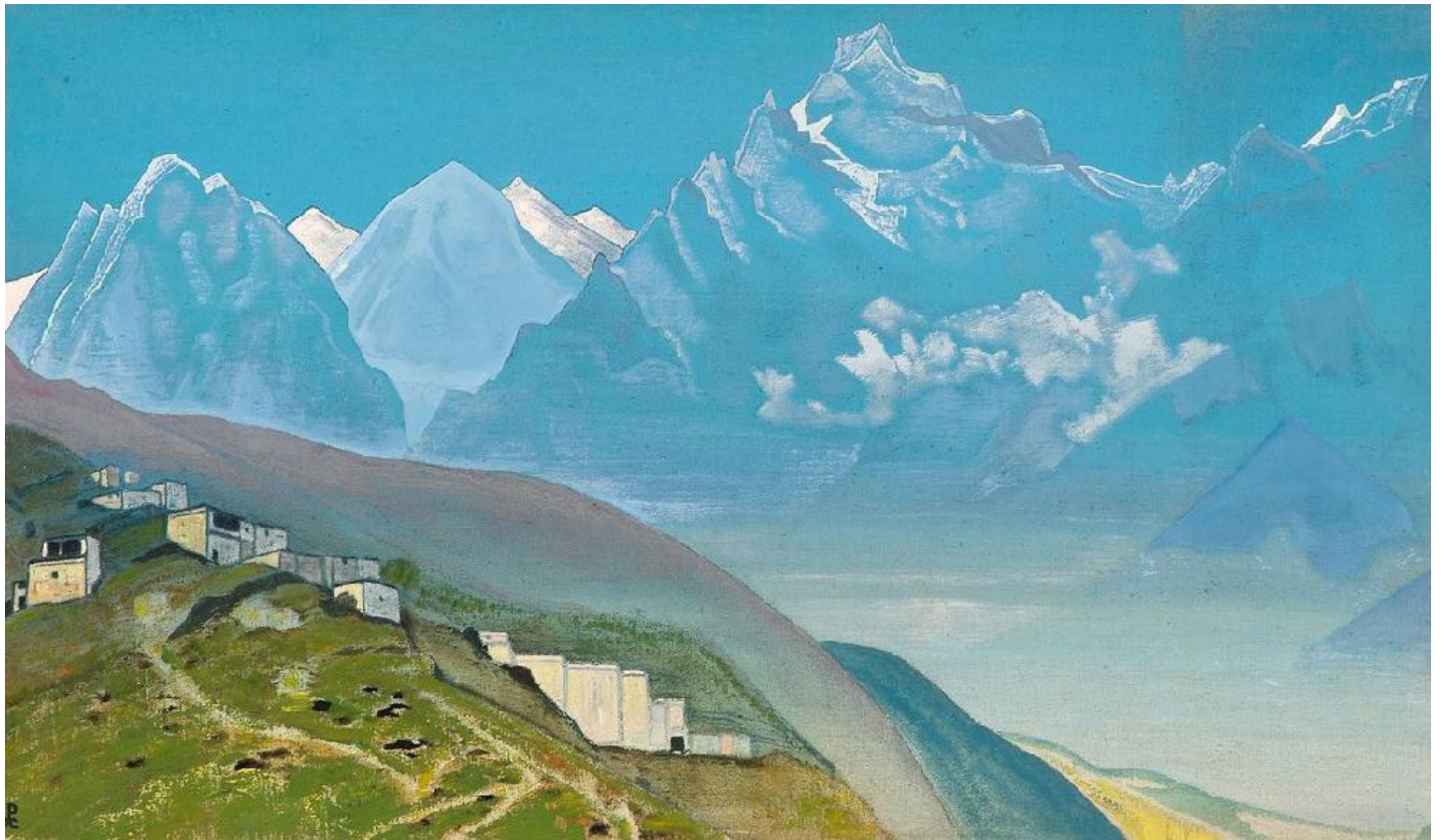

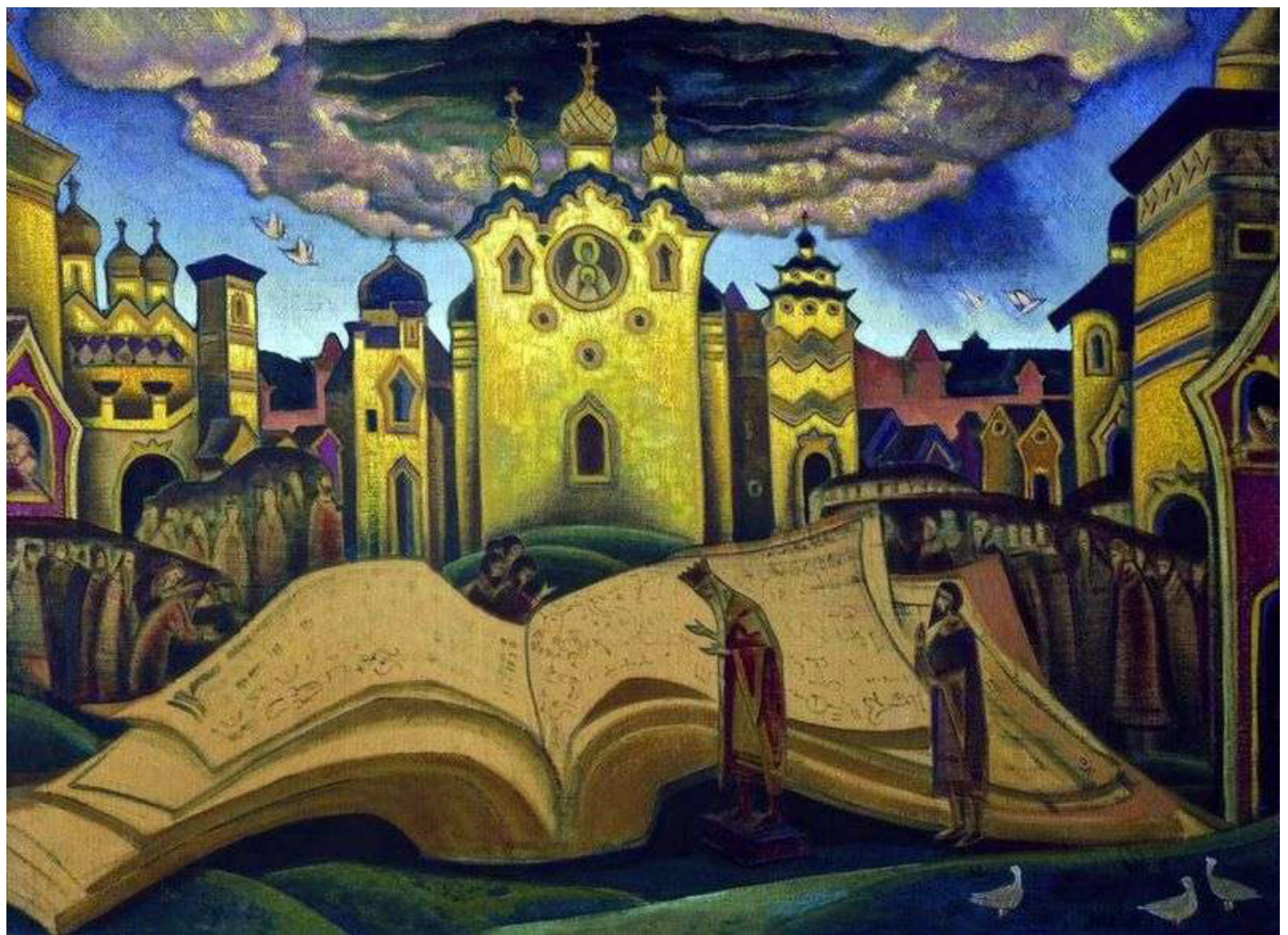
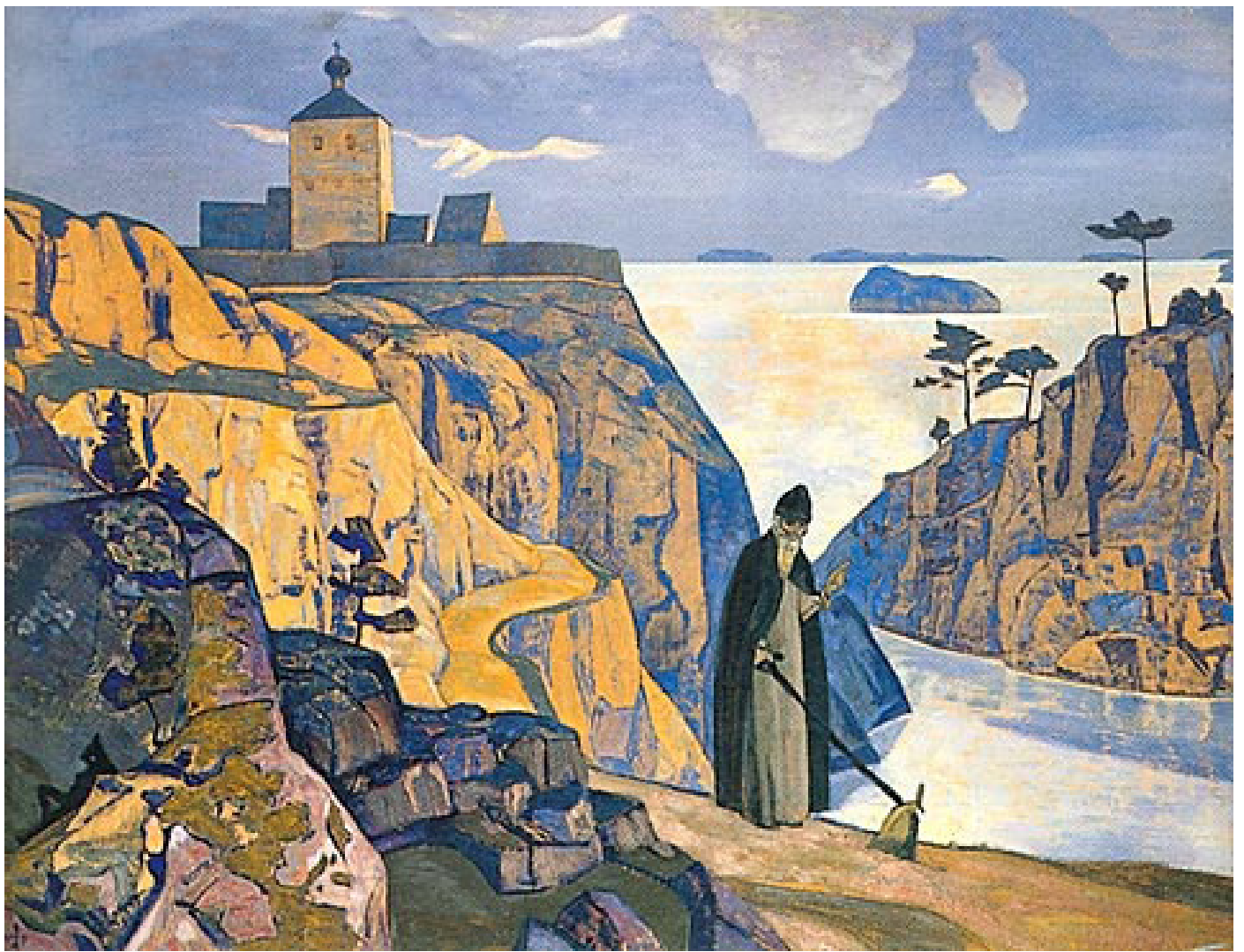

КАК „КЪЩАТА НА ЕЗИЦИТЕ“ ПРИЮТИ 180 НАЦИОНАЛНОСТИ

Димитър Русков

Столична библиотека на Амстердам

e-mail: ruskonty@gmail.com

Само до преди десет, петнадесет години културното и етническо разнообразие в големите западноевропейски и други градове по света се възприемаше предимно като богатство. Поради бурните имигрантски процеси и заселването предимно на имигранти в големите градове на Европа и останалите континенти, се стигна до супер културно разнообразие, което превърна местното население в малцинство и го накара да се почувства нежелан гост в собствената си държава. В края на двадесетото столетие мултикултурализмът бе обявен за неуспешен обществен модел¹, и започна да се търси друг, граничещ с асимилационния. Някои привърженици на конспиративните теории даже започнаха да предричат скорошен апокалипсис на Европа! Страхът от „варварите“, които не стояха пред портите на Европа, а вече бяха влезли като троянски кон в нея, и се саморазправяха в името на исляма като отмъщаваха на хора, които дръзваха да критикуват техният пророк, тяхната религия, непрекъснато нарастваше. Други автори пък описваха бъдещия апокалипсис, който сравняваха с този на Рим, станал жертва на собствения си успех. Дали ще станем свидетели на смъртта на собствената си европейско-християнско-еврейска цивилизация, или ще съумеем да овладеем бурните и опасни обществени процеси, предизвикани от „новите варвари“, които, превърнали се в мнозинство, се опитват да създават своите малки турски, марокански, сирийски или сомалийски „царства“, далеч от истинските такива. Какво трябва да се случи, за да не ни сполети съдбата на Римската империя? Но до каква степен „новите варвари“ могат и да се слоят с нашата европейска цивилизация, за да я обогатят?

Преди да отговоря на тези сериозни въпроси, искам да подчертая, че не съм песимист за бъдещето на нашия общ дом Европа, но съм умерен оптимист, който търси решения по тези проблеми от позицията си на библиотечен специалист в Столична библиотека Амстердам, и който се опитва с дейността си поне малко да допринесе за мултикултурното спокойствие в столичния град на Нидерландия. В продължение на 15 години се занимавам предимно със създаването и реализацията на мероприятия и проекти за интеграцията на имигранти в холандското общество.

Най-големият ми професионален успех е несъмнено **Клуб за култура Втора Родина**², създаден специално за културни контакти между имигрантите в Амстердам и местните холандци, които са отворени за културата на други народи. От 2014 до 2018 г. организирах 25 вечери, посветени на различни страни (България, Босна и Херцеговина, Македония, Норвегия, Чили, Аржентина, Танзания, Суринам, Мексико и мн. др.), гостуваха ми и големите писатели от имигрантски произход – Йозджан Акъл, Халил Гюр (турци), и известният холандски писател от ирански произход Кадер Абдолах. За няколко години клубът се превърна в място за срещи между хора от различни части на света, които комуникираха на нидерландски език и се опитваха да го превърнат в свой, за да могат да

1 **Scheffer**, P. Het multiculturele drama. In: Retro NRC [online]. Nrc.nl, 2000. [Viewed 20. 04. 2015]. Available from: <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html>.

2 **OBA club 2e Vaderland**. – In: OBA [online]. [Viewed 16.01.2018]. Available from: <https://www.leefenleer.nl/voor-vrijwilligers/nieuws/oba-club-2e-vaderland/>.

изграждат новия си живот в „ниската земя“. Освен тази моя инициатива, в Столична библиотека Амстердам години наред се организират много подобни инициативи, които помагат на имигрантите да се почувстват като у дома си, за да се интегрират. Добри примери за това са **Езиковите кафенета** (физически и дигитални), по време на които се разискват злободневни теми от деня в неформална среда. Друг пример са **читателските клубове** за имигранти, на различни езикови нива, които спомагат на имигрантите да подобряват читателските си умения. Освен тези две инициативи, библиотеката организира и **Час при библиотекаря** за въпроси в областта на езика, компютърните познания, работата с електронното правителство и познанията по смятане. С активното сътрудничество между библиотеката и други организации в Амстердам често се реализират и съвместни проекти за целевите групи имигранти и (дигитално) неграмотните. Благодарение на всички тези проекти и инициативи библиотеката отдавна се е превърнала във втори дом за много хора, включително и за имигрантите.

Друг много важен проект, който стартирахме преди пет години е **Къщата на езиците (Het huis van alle talen)**. Той възникна като идея след организирането на фотоизложбата **180 амстердамци**, която чрез снимките, но и с кратки разкази на фотографираните амстердамци от имигрантски произход, разказа личните истории на 180 души, дошли в Амстердам, да си търсят щастието. След разглеждането на тази изложба, заедно с няколко мои колеги бяхме вдъхновени от идеята да създадем нещо подобно, но чрез книгите. Решихме да стартираме акция по събиране на книги на възможно най-много езици на представените националности в Амстердам. Свързахме се с много мигрантски културни и религиозни организации, които се грижат за разпространението на културите на своите страни в Нидерландия. За много кратко време получихме дарения от тези организации, но и от частни лица с книги на английски, немски, испански, португалски, арабски, полски, румънски, руски и български. Бяхме изненадани и с подаръци на книги на китайски, литовски, латвийски, фарси и папиаменто. Усещайки, че колекционирането на книги няма да бъде проблем, започнахме да се опитваме да създадем ред и логика за комплектуването, описването и начина на предлагане на тези колекции на потребителите. За да избегнем факта, че те могат да се превърнат в „мъртви“ или неизползвани колекции, решихме заедно с представителствата на имигрантските организации да съставяме програми с културни събития, които да се провеждат в библиотеката, в близост до тези книжни колекции. До сега, във връзка с този проект, нашата библиотека е установила контакти с **27 организации**.

Логата на организациите, участващи в проекта Къщата на езиците

Една от най-богатите колекции с 16 000 книги е на **Декарт** (Descartes collectie), която се числи към организацията **Instituto de France Pay-Bas – Френски институт в ниската земя**. Около 70 години този институт се занимава с разпространението на френския език и култура в Нидерландия. Една от задачите му е да предлага книги на френски език на потребителите, да организира курсове по френски език, но също така служителите на Френският институт организират в сътрудничество със Столична библиотека Амстердам и различни мероприятия за деца и възрастни.

*Колекцията на
Френския институт*

Институтът Сервантес е друг сериозен партньор на Столична библиотека Амстердам в рамките на този проект. Той е създаден през 1991 г. в Испания с цел да организира курсове по испански език и мероприятия в областта на испанската култура, литература и изкуство. Неговият център в Нидерландия се намира в град Утрехт. Колекцията му съдържа около 22 000 книги. Около 600 от тези книги са представени в нашата библиотека. Те са най-често на класически испански романисти и поети, но и книги за испанската литература, изкуство, музика и театър. Няколко пъти в годината Институтът Сервантес организира със Столична библиотека Амстердам съвместни културни мероприятия.

*Колекциите на Ин-
ститута Сервантес
и IHLIA*

Поради факта, че арабскоговорещите граждани на Амстердам само от марокански произход са 8,9% от общото население (вж. табл. 1), установяването на връзка между библиотеката и сериозна културна организация на арабскоговорещите амстердамци бе наложително. Организацията, с която установихме сътрудничество е **El Hizjra**.

Таблица 1. Тридесетте най-големи групи граждани на Амстердам с имигрантски произход (Ewoud Butter/ OIS)

30 grootste bevolkingsgroepen in Amsterdam naar migratie-achtergrond per 1-1-2019

Migratie-achtergrond	2019		Migratie-achtergrond	2019		Migratie-achtergrond	2019	
Nederland	393185	45,6%	Sovjet-Unie (voormalig)	10448	1,2%	Polen	5610	0,7%
Marokko	76692	8,9%	Italië	10350	1,2%	Brazilië	5272	0,6%
Suriname	64588	7,5%	Frankrijk	8616	1,0%	Bulgarije	4741	0,5%
Turkije	44054	5,1%	India	7808	0,9%	Roemenië	3857	0,4%
Indonesië/ Nederlands-Indië (voormalig)	24556	2,8%	Spanje	6869	0,8%	Iran	3828	0,4%
Duitsland	18984	2,2%	Joegoslavië (voormalig)	6796	0,8%	Portugal	3762	0,4%
Groot-Brittannië	14535	1,7%	Egypte	6395	0,7%	Syrië	3659	0,4%
Ghana	12478	1,4%	China	6382	0,7%	Afghanistan	3017	0,3%
Nederlandse Antillen en Aruba	12173	1,4%	Pakistan	5807	0,7%	Irak	3014	0,3%
Verenigde Staten	10794	1,3%	België	5752	0,7%	Griekenland	2887	0,3%

© Ewoud Butter/OIS

El Hizjra е създадена преди повече от четвърт век като фондация в Амстердам, която се ангажира с културното наследство на децата на арабски говорещите мигранти. Това е първата културна организация в Нидерландия, която разказва богатата и разнообразна културна история на мигрантите от арабския свят.

Колекцията El Hizjra включва широка гама от арабска литература от модерни арабски писатели и утвърдени съвременни автори, но също така и класици от арабския свят и автори от страни с (частично) арабски произход. Колекцията съдържа книги, написани на арабски, както и арабски книги, преведени на холандски, английски и френски.

Afro-Bieb (Африканската библиотека) е център за африкански изкуства, езици, литература и културно наследство в Амстердам. Колекцията, представена в Столична библиотека Амстердам, е инициатива на координатора на Afro-Bieb, **Кибрет Меконен**, в сътрудничество с нашата библиотека. Колекцията включва четирите области на континента – Северна, Западна, Източна и Южна Африка.

В нея са включени творби с акцент върху културата, историята, литературата, фотоалбуми и детски книги. Книгите са на различни африкански езици, на холандски и на английски.

Културните програми и дейности на Afro-Bieb включват теми и инициативи, свързани с културите и общностите на африканския континент. Afro-Bieb предлага езикови курсове на повечето говорими езици на африканските страни, включително оромо, амхарски, суахили, йоруба и зулу.

Част от Африканската библиотека Afro Bieb

Сетиопския ми приятел Самсон Хебар, който е в празнично облекло

В рамките на проекта **Къщата на езиците** беше създадена и колекция с книги на 17 източноевропейски езици: руски, молдовски, украински, белоруски, чешки, словашки, словенски, босненски, хърватски, литовски, латвийски, естонски, български, полски, румънски, албански и македонски. Книгите от тази колекция бяха дарени от организацията CEEBP (Central Eastern European Book Projects).

Фондацията CEEBP (Central Eastern European Book Projects) е създадена през 1992 г. Нейната основна цел е превод на книги от западноевропейски на източноевропейски езици, за насърчаване на свободното мислене на източноевропейските общества през националните и културните граници от Западна към Източна Европа. Една от най-забележителните дейности е подпомагането на издателите в Централна и Източна Европа при осъществяването на преводи. С финансовата помощ на CEEBP многобройни романи, дневници, есета и мемоари, както и множество значими заглавия за историята, философията и социологията бяха преведени на различните 17 по-горе цитирани езици, и предоставени на по-широка аудитория в източноевропейските страни. Примери от колекцията на CEEBP за преведени книги са: книгата на Светлана Алексиевич за Чернобил на чешки език, Йозеф Бродски „За скръбта и разума“ на албански и български, мемоарите на Себастиан Хафнер на румънски език, историята на Марк Мазауър за Балканите на сръбски, Опити („Essais“) на Монтен на хърватски, романът на Йозеф Скворецки „Инженер на човешката душа“ на полски и много други. През последните две години имах честта да направя библиографските описания на около сто и петдесет книги от тази колекция, и да ги предложа на потребителите на нашата библиотека. Книгите на български са около 50.

Част от колекцията на CEEBP на 17 източноевропейски езици

Част от колекцията на CEEBP с българските книги

Други партньори на Къщата на езиците са **IDFA (International Documentary Film Festival Amsterdam)**, или **Международният фестивал на документалното кино**, с когото често организираме филмови прожекции, **IHLIA** – организация за защита на правата на гражданите с хомосексуална ориентация, **Nederlandse Letterenfonds (нидерландска литературна фондация)**, която спонсорира преводачите от холандски на други чужди езици, Унгарското посолство, Арменияското посолство, ROMPRO – културна организация на румънците, живеещи в Нидерландия, Полският културен център и др.

Част от колекцията на Литературната нидерландска фондация *Nederlandse Letterenfonds*

След опита в организирането на горепосочените мероприятия с граждани от имигрантски произход, живеещи в Нидерландия, вярвам, че това е един от начините за сближаване и сътрудничество, което помага за сплотяването на гражданите и чувството им за принадлежност към град Амстердам и към нидерландската култура. Без да отричам, че има и доста проблеми за решаване, мисля, че нидерландското правителство ще развива за в бъдеще строга интеграционна и имиграционна политика, но приемането на имигранти от и извън страни от ЕС (най-вече бежанци, но и квалифицирани имигранти) ще продължава да се случва, като правителството на страната ще намира начини за успешната им интеграция, в сътрудничество с всички организации, компетентни в тази област. Етническата карта на Амстердам и другите големи градове още повече ще се оцветява, което не трябва да се възприема само като нещо отрицателно, а да се набляга на смесването на културите, от което ще се получи една нова „нидерландска културна смес“ от граждани, подчинени на нидерландските закони, но имащи свои права, и ясно дефинирани задължения. Отхвърлям песимистичните „апокалиптични“ сценарии, които десните партии в Нидерландия скицират, свързани с постепенното изчезване на традиционната холандска култура под натиска на „агресивните имигранти, които се опитват да налагат своята собствена култура и отказват да се интегрират“. Въпреки всичко, десните партии не трябва изцяло да се отхвърлят и избутват в „политическият ъгъл“, а трябва понякога дори да се привличат и в управлението. Добър пример за това е участието им в сегашното българско правителство, както и в Австрия. И не на последно място, през следващите години е възможно да се наблюдава сериозна емиграционна вълна на холандци към други страни, в които те биха намерили по-благоприятна и спокойна среда за живот.

ТЕНЕРИФЕ – РАЙСКИЯТ ОСТРОВ

Христо Стоянов

Експерт в TV+

e-mail: ican_stoianov@abv.bg

През не толкова далечната 2017 г. посетих Канарските острови. Тогава обаче всичко бе много по-различно заради ограниченията, които сега се налагат от коронавируса COVID-19.

През повечето време бях на един от големите острови Тенерифе (2034 km²). Защо точно на него ли? Защото ми напомняше в едно отношение на България! А именно – малка територия – голямо разнообразие! Тропически остров недалеч от африканският бряг, с черните си вулканични скали, обливан от вълните на Атлантика, и със смайващата височина от над 3700 m на най-високия си връх – вулкана Тейде!

Среща на вулканските скали с океана

Поради теченията, минаващи край островите, климатът им се оприличава на вечна пролет. Годишната температурна амплитуда е малка. Температурите са приятни през цялата година. Посещението ми беше през юли с температури около 20 – 25°C, а представете си в Сахара какви са тогава! Всичко ми беше интересно – от тропическите рибки в заливите и вълните за сърфисти до високия вулкан с лунния си пейзаж и гущерите, които като домашни котки обикаляха туристите и чакаха храна от тях. Лично преживях това – да храня диви гущери от собствената си ръка!

Животът тече и във вулканските скали.

Тъй като много обичам животните, това бе невероятно преживяване за мен! Богатият и разнообразен растителен и животински свят на острова бе допълнен и от човека. На повечето места по света човешката намеса разрушава природата. На Тенерифе, обаче, смея да твърдя, че има баланс! Тъй като островът е вулканичен няма естествени плажове за туристите. На едно място са направили плаж със златен пясък, докаран от Сахара. Е, първоначално пясъкът бил пълен със скорпиони, но проблемът бързо бил решен. Друго решение да се направи плаж е като се натрошат вулканични скали, но покритието, което се получава, по-скоро е подобно на прах, а не на пясък.

Тъмните пясъчни ивици са далече от златистите български пясъци по Черноморието ни.

Приятно е да заровиш крака в топлите тъмни пясъци.

Рачетата се крият във всички пукнатини край брега.

И все пак е по-добре така, отколкото да стъпваш по каменистите естествени пространства. Това не пречи на морските животни, като раците например, които бяха огромни и се срещаха на пълчища по пристанищните вълноломи и по естествените скали. Там те се прикриваха добре от хората и се отдаваха спокойно на своите занимания.

Посетихме много стара ботаническа градина с интересни растения, като драконово дърво, но уникално за мен бе

Драконово дърво

посещението в нещо между зоопарк и шоу с животни – „Лоро парк“. Той е разположен до градчето Пуерто де ла Крус. Основан е през 1972 г., първоначално е бил на площ от 1,3 ha и папагалите са били 150 на брой. При посещението ми площта му бе нараснала на 13,5 ha и броят на папагалите вече е 4000 – най-голямата изкуствено поддържана популация в света. В наши дни тук се

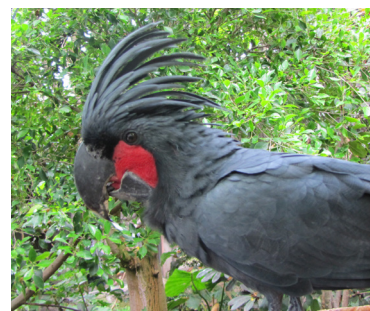
Папагалите са дружелюбни към помощния персонал и посетителите на парка.

Шоуто с косатките е незабравимо.

отглеждат уникални животни в естествена среда и се организират различни шоупрограми с папагали, делфини, тюлени и ... косатки.

Косатките са уникални и умни животни. Това са най-големите делфини, наричани още „китове убийци“ и „орка“. Те са много проучвани, но все още недостатъчно. И макар да са тромави, сравнени с грациозните делфини, да ги наблюдаваш е опияняващо за любител на животните като мен. Там видях редки животни в естествена среда, като бели тигри, човекоподобни маймуни, малка панда, различни малки птички в изолирана гора, както и пингвини на тъмно и студено, каквото бе в този момент на Антарктида!

Маймуните се радват на постоянното внимание на посетителите.

При пингвините винаги е весело и... хладно.

Запазените гори, ниското строителство и отношението на хората към природата създават уникалността на това място. Най-големият град не е толкова голям, но има всички съвременни удобства, останалите райони са сравнително слабо застроени.

Поглед към връх Тейде

На острова има места с постоянна мъгла – любими на британците. Има естествени гори и вулканични райони. На около 2000 m надморска височина плътна и постоянна облачност покрива острова. За съжаление поради тази облачност от върха Тейде, който е висок 3718 m, няма никаква гледка освен вулканичния пейзаж наоколо, а под 2000 m не се вижда абсолютно нищо.

За мен това е райският остров – именно заради разнообразието му и приятните температури, да не забравяме усмихнатите хора и вкусните мини бананчета, както и прекрасното местно вино.

АЛЯСКА – ДИВОТО ЗОВЕ

Свилен Русанов

Бакалавър по география и биология,

в момента живее в САЩ

e-mail: svilenrusanov@gmail.com

Разказът ми ще ви отведе до едно от най-дивите природни места на света – Аляска. Заедно ще се докоснем до един невероятен, непокътнат и неповторим свят, където мечките са повече от хората.

Времето, което прекарах там, не ми стигна, въпреки почти 23-часовата лятна светлина. Безбройни са интересните обекти за посещение и сигурно един живот не стига да опознаеш този свят.

Имах най-обща представа за географията на този най-голям американски щат (1,717 млн. km², което е около 17 пъти повече от България). Ако щатът бе отделна държава, щеше да е на 19-то място в света по площ. Това е една от най-слабо населените територии – едва 0,5 д./km².

Пристигнах в един от големите градове на щат Аляска – Анкоридж, с население около 300 хил. д. Светлата нощ изкарах повече в очакване на приключението, отколкото в сън. Сутринта реших да не планирам нищо конкретно за първия ден, а да се впусна в непознатото и да позволя на откривателя в мен да използва любопитството си.

Тръгвайки от Анкоридж на юг, след няколко часа стигнах до колона от коли, чакащи преминаването на влак.

След като продължих, влязох в тунела „Антън Андерсън Мемориъл“, с дължина 4 km, който минава през планината Мейнард. Той осигурява достъпа до градчето Уитиър – малко миньорско селище, което в миналото е било отделено от света за по 8 – 9 месеца в годината, докато през 2000 г. не е бил прокопан тунелът, свързващ го с цивилизацията. Гледката бе впечатляваща: огромният ледник „Портедж“ се извисяваше над града, а в залива няколко круизни кораба смирено чакаха любопитните туристи. Реших и аз да използвам превозно средство – малък кокетен кораб, на който заедно с други пасажери се придвижихме до ледника „Блек стоун“ в залива „Принц Йосиф“ и за първи път в живота си видях ледник от толкова близо. Силно впечатлен, неусетно прекарах 4 часа на най-горната палуба да снимам и да следя с бинокъл, взет от капитана, всеки детайл от този удивителен ландшафт.

Особено интересни ми бяха ятата морски птици, прелитащи по небето, и съпътстващите корабчето морски видри, които весело се гмуркаха около нас.

Продължавайки на юг, късно вечерта достигнах до най-южния град, до който може да се достигне с автомобил – град Сюзърд. Градът носи името на Уилям Сюзърд – държавен секретар на САЩ по времето на основаването на града през 1903 г.

Отседнах в центъра на селището, в един от най-старите хотели, носещ името му, в чието фоайе има впечатляваща колекция от препарирани животни. След няколко часа ободрителен сън се качих на хеликоптер, с който прелетяхме над леденото поле „Хардинг“ (1800 km²). Хеликоптерът ни остави на края на ледника „Беър“, след което с каяци и водач продължихме с гребане в специални лодки около 5 km в коритото на ледника, и отново до нас се появи множество от видри, следящи нашето пътешествие.

Сърцето ми се изпълни с вълнение и си помислих колко полезни са знанията, натрупани по време на лекциите по Природна география на континентите. Ето че попаднах на място, чието име в аудиторията ми звучеше така далечно и недостижимо.

Приятният пикник край ледника приключи и въпреки опасността се доближихме до самия ледник. Гледката беше умопомрачителна, а мащабите на леденото поле не могат да се опишат. Обратният път ни отведе отново до лагуната, отделяща прясната синьо-зелена вода от тъмните морски бездни на океана.

Прекосихме залива „Резорекшън“ с моторна лодка и се прибрахме в Сюърд. Уморен от дългото пътешествие осъзнах, че съм подценил жаркото лятно аляско слънце – бях изгорял. Но това не ме отказа – продължих към ледника „Екзит“, който е разположен северно от градчето. За първи път видях нагледно последствията от глобалното затопляне, за което информираха табелите с историческите граници на ледника през годините. Виждайки отдръпването, му осъзнах мащабите на проблема.

Какво бе учудването и радостта ми да срещна български студенти от Икономическия университет във Варна, дошли на бригада. Те ме поканиха на парти в местната дискотека „Юкон“, където се забавлявахме до късно, слушайки записи на родни изпълнители. И тази нощ не успях да си почина добре – светлината проникваше в хотелската ми стая, а мислите за видяното и преживяното не ме оставяха.

Но ми предстоеше среща с най-високия планински масив с вр. Денали (6190 m), първенецът на Северна Америка, която очаквах с нетърпение Потеглих на север и след около 9 часа непрекъснато шофиране надвечер пристигнах в градчето Талкитна.

Видях няколко самолетчета, паркирани буквално до пътя. Веднага се отправих към офиса на местната туристическа компания и попитах за къде се готвят да отлетят. Отговорът бе:

– Към най-високия връх на континента вр. МакКинли (сега Денали) и имаме само едно останало място за последния полет след 10 минути!

– Взимам го!

Така става понякога в живота, събитията се завъртат като на кинолента, и след дългото каране вече летях към един от най-трудно достижимите върхове на планетата. Трудно мога да опиша вълнението си.

Пилотът ни запознаваше в детайли с териториите, над които прелитахме, кой ледник как е образуван, устройството му, и добави: „В 40% от случаите се връщаме обратно заради времето“. Ала нали си имам късмет, пред очите ми се откри невероятната гледка към върха. Всяка година над хиляда души се опитват да го изкачат със специализирана двуседмична експедиция с водачи, но само половината от тях успяват. Върхът е известен с множеството загинали, чиито тела са погълнати от ледената прегръдка на планината. Разположен на 63° с.ш., масивът е известен със суровия си климат и през зимата, и през лятото. Пет големи ледника се стичат по склоновете на планината. От северозападната страна на масива се спуска ледникът „Питърс“, на североизток е ледникът „Мулдрои“, на изток е ледникът „Тралейка“, на югоизток ледникът „Рут“, а ледникът „Кахилтна“ се спуска от югозапад – той е и най-дългият ледник тук (над 70 km).

Зърнахме върха за кратко и се насочихме към кацане на ледник на височина над 4500 m. Самолетът бе с със специални ски и големи широки гуми, което направи кацането леко.

Невероятно вълнуващо е да стъпиш на истински ледник. Не съм си представял, че това ще ми се случи. Температурата беше – 20°C и само за около 20 минути всички пътници бяха премръзнали, но наслаждаващи се на тази изключителна обстановка с неповторими гледки. Измръзнали, но щастливи се отправихме назад. Сигурен съм, че годините няма да заличат този мой „бял и студен“, но красив и неповторим спомен. Имах щастието небето да се отвори и планината да ни допусне до себе си в цялата си прелест. Като географ и пътешественик, за мен този момент бе особено вълнуващ, с възможността да достигна и да се докосна до тази планина, и да усетя енергията, която притежава.

Интересно е, че масивът Денали се вижда от много голямо разстояние, тъй като наоколо няма високи планини, които да закриват погледа към него.

Уморен, но и вдъхновен, на следващия ден се отправих към посетителския център на националния парк „Денали“, за да проуча от рейнджърите възможностите да обиколя с кола парка и да се докосна до природата му. Много ми се искаше да зърна мечки, прекосяващи пътищата на парка, както бях проучил. Искях да видя в диво състояние легендарната мечка гризли.

Има един основен път през националния парк, с дължина 148 km, който обикаля от северната страна на масива и който е отворен само три месеца в годината. Предложиха възможност да се включа в група за посещение на парка с автобус и се съгласих с радост да навляза навътре сред дивата природа.

След около три часа път достигнахме станция „Токлат“ на 85-ия километър. Взирахме се с очи и бинокли и успяхме да видим белоглав орел (символ на природата на САЩ), планински кози и червени лисици. Тръгнахме назад и... на около 100 метра от нас бе застанала гризли – всички пазеха тишина и се чуваше само лекото щракане на фотоапаратите. Екземплярът бе мъжки, около 250 kg, бавно бродеше из своя природен дом, а ние се наслаждавахме на този вълшебен момент. Уморен и впечатлен, се унесох в дрямка, а когато се събудих вече пристигахме в посетителския център.

Денали е обявен за национален парк още през 1917 г. За природата му са характерни ледници, красиви планински долини, ледникови езера. Флората на парка е представена както от североамерикански, така и от азиатски видове, проникнали през сухоземната връзка в миналото в района на Беринговия проток. Растителните видове са над 650, като особено голямо е разнообразието на лишей и мъхове, а склоновете под снеговете са заети от иглолистни гори. От широколистните видове се срещат японска бреза, канадска топола и др. В откритите места преобладават елша, калуна, житни треви, острица и др. В парка се срещат 39 вида бозайници. Тук има големи популации на мечки гризли и черна мечка, лос, елен карибу, овен на Дал, вълци, лисици, катерици, бобри и много други. Вероятно са нужни години, за да се преброе и опознае паркът.

На другата сутрин вече пътувах към летището на Анкоридж, за да полетя към следващата си географска мечта – отдалеченото на 1200 km градче Бароу, по-известно като „Уткеахвиг“ на местния инуитски език. Прелетяхме над легендарния град Феърбанкс и над известните полета с нефтени залежи, от които тръгваха големи нефтопроводи. До тези райони през 60-те години на XX в. достига известната магистрала „Далтън“.

И така, достигнах до 71° с.ш., рекорд, с който се гордея. Бях в природната зона на тундрата, в зоната на вечната замръзналост (геокриолитозоната), обграден от ниска растителност и множество езера. Ледени полета се виждаха наоколо и ми бе трудно да разбера докъде стига сушата и откъде започва Северният ледовит океан.

Кацнах на летището в Бароу, до който няма сухоземен път. Единствената връзка през лятото е пристигащият и излитащ три пъти седмично самолет.

Градчето е странно и интересно, в него няма асфалтови, а само чакълени улици, всички сгради са на „кокили“, поради размекващия се грунт през лятото. Всичко изглеждаше като че ли всеки момент ще рухне.

Настаних се в единия от двата хотела и веднага споделих с местните намеренията си да видя полярните мечки, обикалящи околностите. Веднага бях предупреден за опасността от този опасен хищник. Уведомиха се, че все по-често се случва полярните мечки да влязат в града и да нападнат човек, и тези инциденти завършват фатално, както за човека, така и за мечката. Само преди три дни бяха застреляли една мечка на бензиностанцията недалеч от хотела. Причината е, че мечките не изпитват страх от хората, дори и от звука на изстрелите на пушките, които всяко домакинство притежава.

Излязох навън и се отправих да зърна за пръв път Северния ледовит океан. На брега бях посрещнат от група деца, играещи си със саморъчно изработени играчки – пластмасово шише и парче тръба, с които ловяха малки рачета (крил). След не повече от 5 минути станавме приятели и разменихме подаръци. Тръгнах обратно, където ме очакваше дружелюбен джентълмен ескимос, паркирал АТВ-то си, и вече знаех, че бързо съм се превърнал в атракцията на града, посещаван от едва няколкостотин души годишно. Запознахме се и след кратък разговор се уговорих за обиколка на града с местния ми 55-годишен водач Боби – срещу две кутии цигари и бутилка вино. Седнах на задната се-

далка, прегърнах моя подпийнал ескимос, но още в началото на обиколката затънахме в изключително гъстата кал в комбинация с черен пясък, което ни отне 30-минутно бутане, докато негов приятел не дойде на помощ, за да ни изкара.

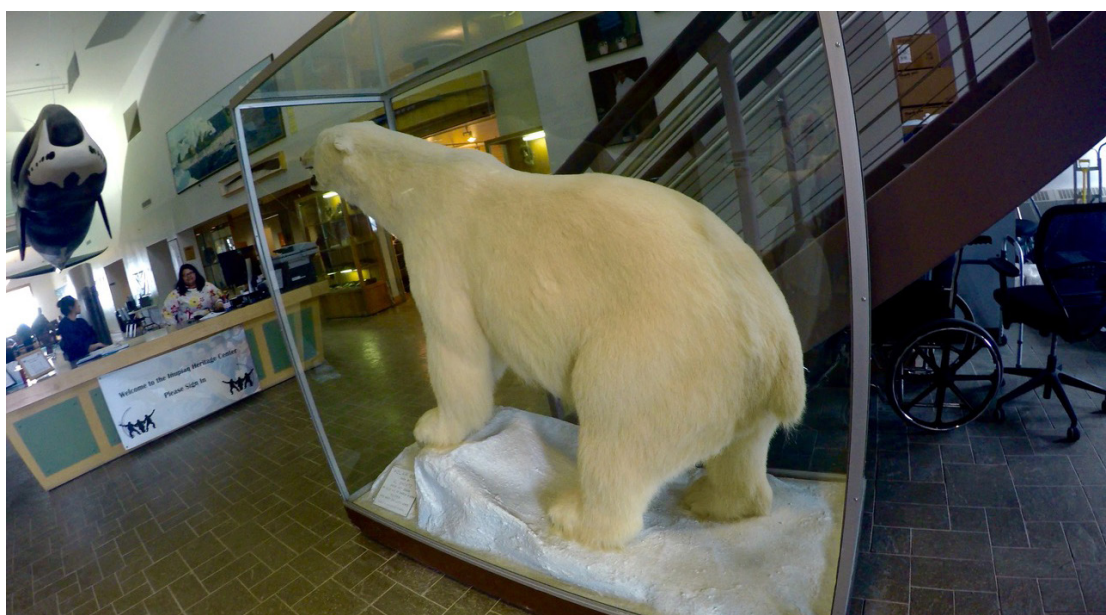
Продължихме нашето пътешествие към най-северната континентална точка на САЩ – нос Бароу (71° с.ш.), само 64 km по-южно от най-северната точка на континента – нос Мърчисън, който е на територията на Канада.

По време на обиколката научих интересни истории от живота и традициите на инуитите, например за улова на китове през април. Това е събитие, в което участват почти всички местни жители. Те правят жива верига от няколкостотин души до мястото, на което най-смелите ловци забиват харпун в гърба на кит, след което го влачат със задружни усилия до брега, където го разфасоват. След това, пеейки и танцувайки, подскачат задружно на „трамплин“ – стомаха на кита, за забавление, и всичко това при сериозни минусови температури. По време на престоя си научих още много истории от тези мили, приятни и гостоприемни хора. Разбрах, че в техния език за лед имат десетки различни думи, отразяващи едно или друго негово свойство.

Моят гид Боби сподели, че преди години бяла мечка влязла в дома им посред нощ и отхапала бедрото на брат му, който по-късно починал от раните си. В края на няколкочасовата обиколка аз бях мокър и кален до коленете, но силно впечатлен, а навън бе светло, защото тук слънцето изгрява през май и не залязва до средата на август, като денят продължава няколко месеца.

На другия ден отидох до туристическия център, където разгледах изложбата, разказваща за живота на местните хора, за природния свят на тези северни земи, и след това бях част от представление с ритуални танци и песни, запазени над 900 години, откакто има хора по тези земи.

На тръгване се отправих да си взема довиждане с тундрата към паметник, наречен „На края на света“ – ребра от кит, издигнати като врата, сочеща замръзналия океан.

Това приключение бе сякаш като пътуване в миналото, в един позабравен свят, изпълнен с корави хора, борещи се с минусови температури и гигантски бели мечки, ловуващи 20-тонен кит с примитивни инструменти, хора, откъснати от света, ала някак запазили човешината в себе си, задружни и дружелюбни, ценящи живота и всеки нов ден.

Успях да сбъдна една своя мечта и да видя ледниците, фиордите, най-високите планини и просторните северни ландшафти.

Докоснах се до една далечна и необятна земя, в която животните бродят необезпокоявани в естествената си среда, и се замислих защо хората не успяваме да намерим оптималния баланс между нас и природната среда. Ние сме длъжни да опазим това богатство с цената на всичко. Аляска ще остане завинаги в сърцето ми. Дано и вие някой ден имате възможността да посетите това необикновено място между Тихия и Северния ледовит океан!

ГРАД ВЕЛИКО ТЪРНОВО В СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКОТО РАЗВИТИЕ НА СТРАНАТА

Йордан Георгиев

Студент във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

e-mail: jordan_georgiev97@abv.bg

Настоящата разработка е резултат от изследване за целите на дипломна теза. Темата е изключително актуална в съвременната социално-икономическа реалност в България. Целта е да се направи анализ на социално-икономическото развитие на град Велико Търново като общински и областен център, като се проследят различни демографски и стопански показатели за града, общината и областта.

След разширяването на Европейския съюз с приемането на страните от Източна Европа през 2004 г. и 2007 г., регионалната политика се превръща в един от основните стълбове на европейската интеграция. Инструментите, които са създадени и се използват от Съюза за провеждането на регионалната политика се изразяват в редицата фондове и програми. От съществено значение са Европейският фонд за регионално развитие, Европейският социа-

лен фонд и Европейският кохезионен фонд. България е един от най-големите бенефициенти на средства от европейските фондове, последните от които са от съществено значение за провеждането на успешна регионална политика на регионално и местно ниво в страната. С приключването през 2020 г. на програмния период на ЕС 2014 – 2020 г. днес страната се нуждае от поставяне на приоритетни цели, които да бъдат финансирани в новия програмен период 2021 – 2027 г. Голяма част от тези цели представляват изграждането или завършването на редица мащабни инфраструктурни проекти, които трябва да доведат до икономически тласък регионите, в които се изграждат и да подобрят значително транспортните връзки между регионите в страната. В приоритет на последните правителства се превръща Северна България, която изостава съществено от южната част на страната по социално-икономически показатели. Това неравномерно разпределение на благосъстоянието води след себе си много опасни тенденции, които заплашват цялостното развитие на България – обезлюдяване, безработица, застаряване на населението, битова престъпност и др.

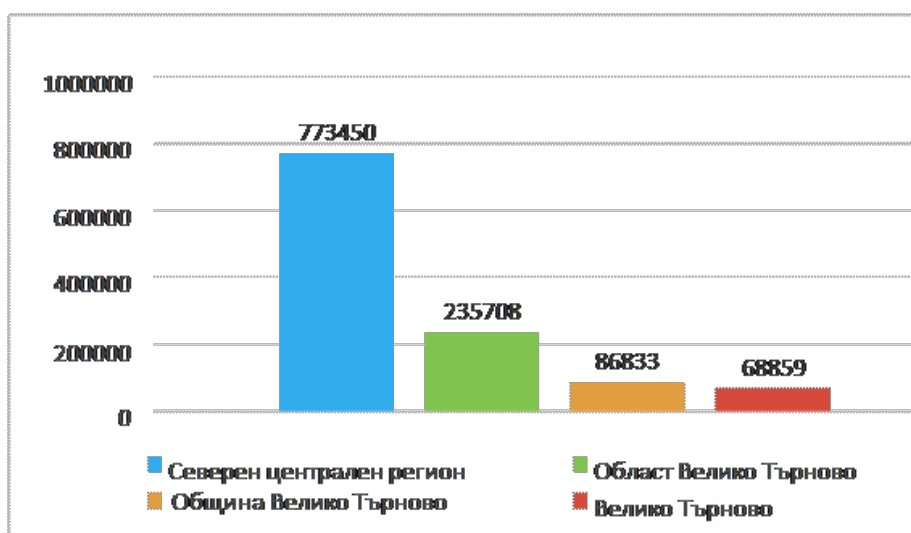
Велико Търново е град с хилядолетна история, чието име изпълва с гордост всеки българин. Велико Търново е един от малкото български градове, който не променя своето название през вековете, а именно – Търново. Днес между учените не съществува единомислие относно произхода на името на града и какво точно означава и по този въпрос има няколко хипотези. Най-популярна и общоприета е хипотезата, че името Търново произлиза от славянската дума „трън“, като от там лесно се трансформира през вековете на Трънов, Търнов и Търново.

Демография на Велико Търново

Съвременната демографска ситуация е от съществено значение за определяне на социално-икономическото положение на град Велико Търново в национален и регионален аспект. Демографският фактор в едно населено място и региона около него е определящ за стопанската специализация на местната икономика. Тези специфики са решаващи за структуриране на местни и регионални политики за развитие, които са гръбнакът на регионалната политика в страната.

От 17-тото преброяване на населението в Република България към 01.02.2011 г. е установено, че броят му е 7 364 570 души (фиг. 1). Населението на община Велико Търново към 01.02.2011 г. наброява 88 670 души, което е 1,2% от относителния дял на населението в страната. Към 31.12.2018 г. населението на общината възлиза на 86 833 души. От всички 17 преброявания, проведени в България, преброяването от 04.12.1985 г. отчита най-голям брой жители в община Велико Търново – 97 981 души. Населението на общинския център към 31.12.2011 г. е 68 735 души, а към 31.12.2018 г. населението възлиза на 68 859 души (фиг. 1).

Фиг. 1. Население на града, общината, областта и региона към 31.12.2018 г. (по данни от НСИ)

Средната гъстота на община Велико Търново (с площ 885 km²) към 31.12.2018 г. е 98,1 д./km². Тази стойност показва, че общината има по-висока средна гъстота спрямо България, която е 63 д./km². Разпределението на населението по територията на България е важен фактор за нейното общо и регионално развитие. То се определя от конкретни природни и социално-икономически условия. Един от факторите, определящи териториалното разпределение на населението в страната, е релефът. Показател за териториалното разпределение на населението е неговата гъстота. Средната гъстота има своите териториални различия, като в централните и северните части е по-висока, а в южните е по-ниска. Средната гъстота е най-висока в землището на общинския център Велико Търново – 2295 д./km², най-ниска – в южните хълмисти и нископланински части на общината. Естественото и механичното движение на населението са основните показатели за движение на населението. Сборът от естествения и механичния прираст показва действителния прираст на една територия.

Естествено движение на населението

Естественото движение на населението се изразява с показателите раждаемост (новородени на хиляда души от населението), смъртност (починали на хиляда души от населението) и естествен прираст и е в зависимост от действието на редица фактори. Раждаемостта в България след Освобождението е около 40‰, преди Втората световна война е 20 – 25‰, като тенденцията към намаляване продължава и след войната. Към 31.12.2018 г. раждаемостта е спаднала на едва 8,9‰, което е едно от най-ниските равнища за цяла Европа. Броят на новородените в България през 2018 г. е едва 62 197 живородени, което е антирекорд за всички години през които се отчита броят на новородените. Община Велико Търново е част от влошената демографска ситуация в страната. Броят на живородените в общината през 2018 г. е 720, т.е. 8,3‰, което е по-ниско от средните нива за страната. Нивото на раждаемост за 2018 г. в Северен централен регион е 7,8‰.

Смъртността в България след Освобождението е 20 – 25‰. Най-ниско равнище достига през 1964 г. – 8‰. Следва период на нарастване, поради застаряващото население и влиянието на икономическата криза върху жизнения стандарт на хората. През 2018 г. починалите са 108 526 или 15,5‰, което е най-високото ниво на смъртност за целия ЕС. Броят на починалите през 2018 г. в община Велико Търново е 1135 души или 13‰. Друг показател, оказващ влияние на смъртността и средната продължителност на живота е детската смъртност – починали деца до навършване на 1 г. на 1000 живородени. Детската смъртност в България към 2018 г. е 5,7‰, а нивото ѝ в област Велико Търново е 4,1‰. Естественият прираст представлява разликата между броя на живородените и броя на починалите за определен период. В България към 2018 г. той е отрицателен, като възлиза на -6,6‰, или изчислено в абсолютна стойност -46 329. Това се равнява на един град с размерите на Кюстендил, който изчезва от България за една година. Естественият прираст на община Велико Търново през 2018 г. е -415 души или -4,7‰.

Механично движение на населението

Механичното движение включва изселванията и заселванията, които са свързани със смяна на местоживеенето за различно дълъг период от време. Върху миграционните движения оказват влияние условията за живот – природни, политически, икономически и др. Миграциите се делят на две големи групи – вътрешни и външни. От вътрешните миграционни движения в България през XX в. най-голямо значение имат изселванията от селата към градовете, започнали от края на 50-те години на XX в. През 90-те години на XX

в. във връзка с икономическата криза се увеличава броят на преселниците от градовете към селата. През 2010 г. с най-голям относителен дял са преселванията с направление град – град (45%). След тях се нареждат тези с посока село – град (24%), град – село (22%) и село – село (9%). През 2018 г. вътрешните миграции в страната са 109 810. Вътрешно мигриралите в област Велико Търново през 2018 г. са 2419 души.

От външните миграции през ХХ в. най-значими за България са изселванията на българи – бежанци от Македония, Тракия, Западните покрайнини и Добруджа след войните 1912 – 1918 г., и изселванията на част от турското население от страната след 1989 г. След 1990 г. се увеличават изселванията към развитите западни страни. Към 2018 г. 33 225 души са емигрирали в чужбина от цялата страна, като това число за област Велико Търново е 762 души. Механичният прираст на една територия се изчислява като разлика между броя заселени и броя изселени от тази територия. Общият брой заселили се в България през 2018 г. е 29 559 души, изселилите се от България са 33 225 души, т.е. механичният прираст на България е -3666 души. През 2018 г. заселилите се в община Велико Търново са 2485 души, а изселилите се са 2348 души. Това прави механичен прираст за 2018 г. на община Велико Търново от 137 души. Въз основа на сбора от естествения и механичния прираст получаваме действителния прираст. Този показател за България към 2018 г. е -49 995 души или -7,1‰, а за община Велико Търново е -278 души или -3,2‰.

Основни показатели за жизненото равнище

Жизненото равнище на населението зависи от много фактори. Те са: материални условия на живот (доходи, благосъстояние, потребление), образование, околна среда и среда на живот, заетост и производителност на труда, здравеопазване, икономическа и физическа безопасност, управление и основни права, удовлетвореност от живота, свободно време и социално включване/изключване. Комбинацията от всички тези фактори е мерило за жизненото равнище на населението на една територия. Тази комбинация се изразява чрез два елемента: индекс на човешко развитие (ИЧР) и реални доходи на населението.

Индекс на човешкото развитие

ИЧР оценява средните постижения на дадена страна в следните три основни аспекта от човешкото развитие: продължителност на живота и здравословен начин на живот, знание или равнище на образованието и жизнен стандарт – БВП на глава от населението. ИЧР може да има стойности от 0 до 1,000, като двете крайности са практически невъзможни. ИЧР се дели на 4 категории според неговите стойности: много висок – над 0,800, висок – от 0,710 до 0,800, среден – 0,535 до 0,710 и нисък – под 0,535. По данни на ООН към 2018 г. ИЧР на България е 0,816. Това я нарежда на 52-ро място в света и на последно в ЕС, редом с Румъния. Най-висок ИЧР има Норвегия-0, 954, а най-нисък Нигер – 0,377. Важна роля има здравеопазването. Здравната мрежа в община Велико Търново към 2015 г. е представена от 8 болнични заведения с 1005 легла – една многопрофилна болница, 4 специализирани болници, един център за кожно-венерически заболявания, един онкологичен център и един център за психично здраве. В общината има 30 центъра за извънболнична помощ. Броят на лекарите е 424, а броят на медицинските специалисти по здравни грижи е 934 души. Както посочва Д. Симеонов (2012), на лице се открояват поне четири ярко изразени диспропорции в териториалния обхват. На първо място с най-висок ИЧР и на 3-то място между общините у нас е община Велико Търново. Нейният ИЧР е 0,837, който е с 14% по-висок в сравнение с най-ниския общински индекс, този на общи-

на Лясковец – 0,720 (251-во място). Общините Горна Оряховица (47-мо място) и Свищов (56-то място) имат съответно ИЧР 0,790 и 0,783, което показва еднаквост в развитието им. Групата от 5 общини Златарица – 0,777, Стражица – 0,760, Елена – 0,758, Сухиндол – 0,755 и Павликени – 0,755 са с близки стойности и формират трета възможна концентрация. На предпоследно място е община Полски Тръмбеш с ИЧР от 0,736 и се нарежда на 223-то място в общинската класификация.

Реални доходи на населението

Средната брутна месечна заплата за страната по предварителни данни за декември 2019 г. възлиза на 1349 лв., а нетното възнаграждение е 1046 лв. За същата година в Северния централен регион средната брутна месечна заплата е 1079 лв., т.е. нетното възнаграждение е 837 лв. Данните за област Велико Търново към декември 2019 г. са: брутна заплата – 1031 лв. и нетно възнаграждение 800 лв. Средните разходи на едно домакинство в страната на годишна база възлизат на 12 910 лв. за 2018 г.

Демографски проблеми и регионална политика

Демографският проблем в България се изразява в застаряването на населението и засилената емиграция на млади и образовани хора (т.нар. процес на „изтичане на мозъци“). Тези предизвикателства изправят държавата пред огромния проблем с осигуряване на социалните плащания. Броят на работещите, които чрез своите осигуровки финансират тези плащания, постоянно намалява. Държавата трябва да предприеме дълбоки законодателни промени за избягване на колапс на цялата система, което би било пагубно за населението и икономиката. Необходимо е да се предприемат мерки за насърчаване на раждаемостта сред всички общности в страната, но демографският проблем не може да се реши за 2 или 3 години. Това е и причината, поради която икономиката започва да се адаптира към променящите се условия – намаляваща работна ръка и „изтичане на мозъци“. Така в последните години изключително търсени стават професиите от ИТ сектора, аутсорсинг и др., поради ниската трудоемкост и високата производителност на труда. Държавата трябва да стимулира отрасли, създаващи висока добавена стойност, за да може икономиката да се адаптира и да продължи да функционира нормално. Това ще създаде добра основа за „борба“ с демографската криза.

Изводи за влияние на демографските ресурси върху развитието на стопанството

Демографският ресурс е вторият неотменен фактор за развитието на стопанството след природния. Броят, териториалното разпределение, гъстотата, структурата, жизненият стандарт – всички тези показатели специализират населените места и районите в различни производства, обединяващи се в една национална икономика, която е част от световната икономическа система. Дори природният фактор да е благоприятен, то няма ли кой да добие, да обработи, да потребява, то той е напълно безполезен без антропогенния елемент. Тези два фактора трябва постоянно да поддържат баланс по оста „златната среда“, за да имаме устойчива природа, икономика и общество.

Велико Търново е град със сравнително запазен демографски потенциал. Благоприятната демографска обстановка подпомага развитието на местната икономика, която се специализира в туризъм и транспорт.

Стопанство на Велико Търново

Всеки сектор е съставен от отрасли. Към първичния сектор се включват следните стопански дейности: земеделие, рудодобив, въгледобив, дърводобив, лов и риболов. Първичният сектор във Велико Търново е слабо развит. В близките околности на града предимно възрастни хора обработват зеленчукови градини, а по поречието на р. Янтра се практикува любителски риболов.

Извън общинския център, в останалите населени места значението на аграрния сектор е по-силно подчертано. Роля за това играе и наличният поземлен ресурс, който се използва за развитието на селското стопанство. Площта на земеделски земи в община Велико Търново към 2011 г. е 487 757 дка, или 55% от територията на общината (по данни на Областна дирекция земеделие Велико Търново). Преобладаващи са частните земеделски стопанства с относително малки парцели земя. През същата година на територията на общината са регистрирани общо 447 земеделски стопанства, от които 359 на физически и 88 на юридически лица. Основните земеделски структури са: кооперации на частни стопани, земеделски фирми, арендатори, частни семейни стопанства и лични стопанства. Общият размер на използваемите земеделски площи в общината към 2012 г. възлиза на 337 214 дка и в сравнение с предишните години бележи тенденция на нарастване. Вътрешноотрасловата структура на аграрния сектор е с растениевъдно-животновъдна ориентация.

За периода 2007 – 2012 г. се наблюдават разнопосочни тенденции в използването на земеделските площи. Налице е процес на нарастване на площите при някои от зърнените култури (пшеница, слънчоглед), а при други – на намаление на засетите площи (технически култури и зеленчуци).

Земеделска продукция в общината за 2012 г.:

- пшеница – 74 570 дка, добив 605 kg от декар;
- ечемик – 12 500 дка, добив 385 kg от декар;
- царевица – 33 260 дка, добив 210 kg от декар;
- слънчоглед – 60 140 дка, добив 132 kg от декар.

Животновъдството е по-слабо развит подотрасъл на селското стопанство в общината, независимо от условията за неговото развитие. През последните години се наблюдава тенденция на все по-слабо използване на потенциала за развитието на този подотрасъл.

Брой на селскостопанските животни в община Велико Търново за 2011 г.:

• говеда – 2728 бр.;	• свине – 3000 бр.;
• в т.ч. крави – 1559 бр.;	• птици – 566 000 бр.;
• овце – 7442 бр.;	• зайци – 1560 бр.;
• кози – 2093 бр.;	• пчелни семейства – 5700 бр.

По данни на Агенцията по геодезия, картография и кадастър за баланса на територията, горският фонд в община Велико Търново заема площ 240 495 дка, което е 27,2% от общата територия на общината. Горският фонд на община Велико Търново се стопанисва от Държавно горско стопанство „Болярка“. То стопанисва гори и от територията на съседни общини. В горския фонд преобладават основно широколистни дървесни видове – в равнините части те са представени от цер, акация, липа, благун, клен, а в хълмистите и планинските части от липа, габър, зимен дъб. В Старопланинската част на общината се срещат и изкуствено създадени насаждения от иглолистни дървесни видове. От иглолистните дървесни видове с най-голям относителен дял са площите от бял бор (7,2% от общата дървопроизводителна площ) и тези, заети от черен бор – (5,0%).

Произведената продукция от първичния сектор в община Велико Търново за 2011 г. възлиза на 90 229 000 лв., а заетите лица в сектора са едва 568 души.

Вторичен сектор

Вторичният сектор е съставен от: енергетика, металургия, машиностроене, химическа промишленост, хранително-вкусова промишленост (ХВП), лека промишленост, дървопреработка и строителство. От тях в град Велико Търново са застъпени енергетиката, машиностроенето, химическата промишленост, ХВП, леката промишленост и строителството. „Топлофикация Велико Търново“ АД има изградени когенерационни инсталации за комбинирано производство на топлинна и електрическа енергия. На територията на общината са лицензирани 2 малки водноелектрически централи от типа „мини“ – МВЕЦ („Сини вир“ и „Леденик“ в кв. Чолаковци) и 1 фотоволтаична централа „Самоводене“ в село Самоводене. Общата инсталирана мощност на трите централи е 0,55 MW, а произведеното и продадено електричество през 2012 г. е 2191,5 MWh/годишно. Особено силно развита е ХВП. Тя включва производство на захарни изделия, месни колбаси, мелничарство, винопроизводство, млекопреработване, пивопроизводство. Най-големите предприятия за захарни изделия, които реализират част от продукцията си на външни пазари са „Престиж 96“, „Кармела 2000“ и „Захарни изделия-Варна“. Всички те произвеждат широка гама от захарни изделия. В града се намира и голям месопреработвателен комбинат – „Елит мес Минев“. Винпром „Велико Търново“ е специализиран в производството на оцет, високоалкохолни напитки и ликьори. В града работят и две пивоварни – „Болярка ВТ“ (най-голямата в България пивоварна с български капитал) и „Бритос“. От дървопреработващата промишленост голям представител е „Кроношпан България“. Велико Търново е производител на машинни и електротехнически изделия. През 1967 г. е създаден „ЕЛМОТ“ АД за производство на електродвигатели, вжени електротелфери, вжени ограничители, редуктори и мотор-редуктори, кранове, кранови компоненти. В града се намират

и предприятия на Военен завод „Терем“. През 1969 г. във Велико Търново е създаден Завод за запаметяващи устройства. През 2014 г. предприятието е придобито от шведски концерн и името му се променя на „Карат Електроникс“ АД. Тремол ООД е производител, съсредоточен в областта на електрониката. Произвеждат се различни видове фискални принтери и касови апарати. През 1966 г. в града е създадено едно от най-големите предприятия в страната за радиоапаратура – Битова електроника АД. Освен радиоприемници и различни видове радиокомуникационна техника, през следващото десетилетие започва производството на телевизионни приемници. От 2004 до 2005 г. са сглобени няколко хиляди китайски телевизора NEO. Към днешна дата предприятието не работи. От химическата промишленост представители са „Екстрапак“ и „Мегапорт“, които произвеждат найлонови изделия. В града има фабрики за платове и текстилни изделия, като една от тях е „Арбанаси АД“. Произвеждат се дрехи от различен асортимент – „Сани“ ООД. Друго предприятие от леката промишленост е „Момина крепост“ АД, което произвежда медицински консумативи за еднократна употреба. През последните години строителството бележи бум, особено в новите квартали на Велико Търново. Фирми, опериращи в сферата на строителството във Велико Търново са: „Соколов“ ООД, „Илстрой ООД“, „Пътни строжежи – Велико Търново ЕАД“, „Мегастрой ЕООД“. Голям вносител на строителни материали за Велико Търново е „Шарков Инком ООД“.

Броят на предприятията в преработващия сектор към 2011 г. в община Велико Търново е 679, произведената продукция възлиза на 541 226 000 лв., а заетите лица са 10 122 души.

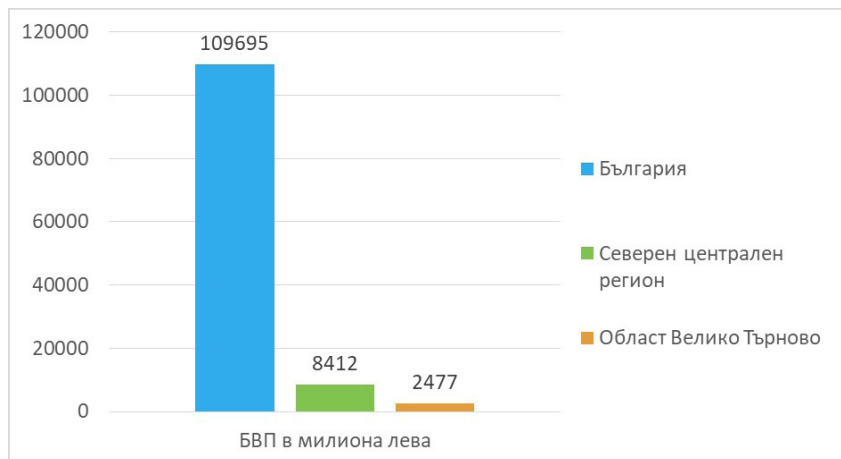
Третичен сектор

Градът е важен транспортен кръстопът. През него минава европейски транспортен коридор № 9 и жп линията Русе – Подкова. В близост се намира и най-голямата жп гара в Северна България – гара Горна Оряховица. В бъдеще се очаква строежът на АМ „Хемус“ и магистрала по направление Велико Търново – Русе, което е едно от най-натоварените трасета в страната. През общината преминават частично или изцяло 12 пътя от Републиканската пътна мрежа на България с обща дължина 195,8 km и три участъка от железопътната мрежа на България с дължина от 33 km. В града се намира един от най-сложните пътни възли в България – южен пътен възел. Всички тези транспортни връзки обуславят търговията в региона, която ще продължи да се засилва и задълбочава. Градът е привлекателен център за търговия на местни търговци от региона. Отрасъл „Търговия и ремонт на автомобили и мотоциклети“ е с най-голяма тежест в третичния сектор. Към 2011 г. в този отрасъл са били регистрирани общо 1783 фирми, като броят на заетите лица възлиза на 7247 д. В този отрасъл приходите от дейността възлизат на 952 911 хил. лв. Градът е основен търговски център в община Велико Търново. В него е изградена добре развита мрежа от търговски обекти и ремонтни сервиси. Тук през последните 10 – 15 години са изградени големи структуроопределящи търговски обекти – МОЛ (Central Mall), хипермаркети и супермаркети от водещи български и световни търговски вериги (Техномаркет, ЗОРА, BILLA и др.). В останалите населени места от общината са разпространени други по-малки търговски обекти.

Броят на предприятията от обслужващата сфера в община Велико Търново към 2011 г. е 3944, произведената продукция възлиза на 426 737 000 лв., броят на заетите лица е 15 815 души.

Брутният вътрешен продукт на област Велико Търново към 2018 г. възлиза на 2477 млн. лв., което прави дял от 2,26% от националната икономика. Брутната добавена стойност по икономически сектори в областта към 2018 г. са: аграрен – 134 млн. лв., индустрия – 638 млн. лв. и услуги – 1376 млн. лв. БВП на глава от населението в област Велико Търново за 2018 г. възлиза на 10 434 лв., което е с 5181 лв. по-малко от средните за страната 15 615 лв. за същата година (фиг. 2).

Фиг. 2. Брутен вътрешен продукт (млн. лв.) за област Велико Търново, Северен централен регион и България през 2018 г. (по данни от НСИ)

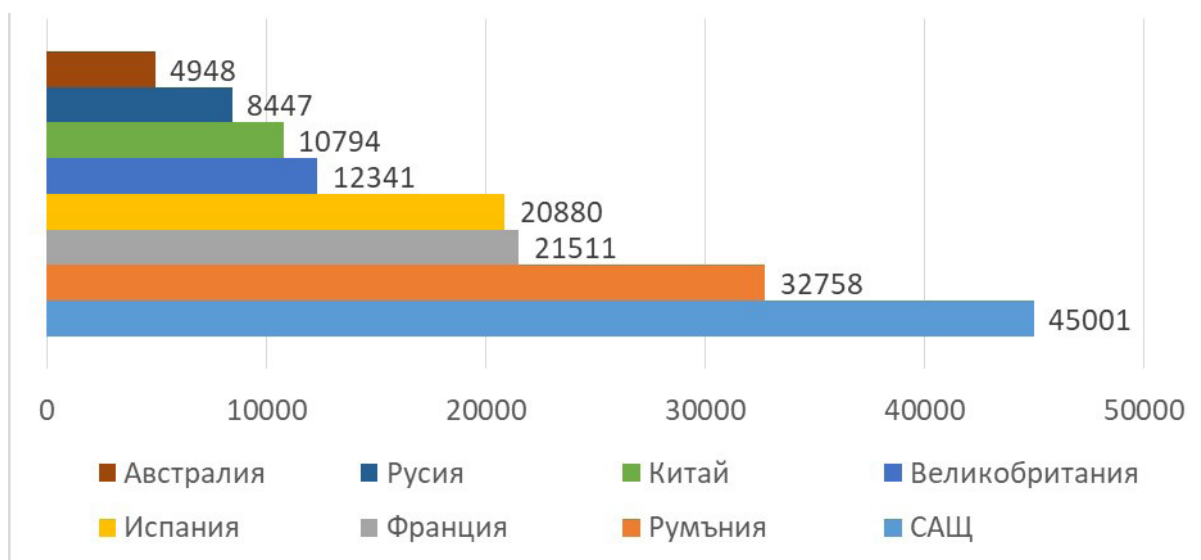

Жизненоважен за местната икономика на града и региона на Велико Търново е туристическият сектор. Градът е изключително привлекателно място за осъществяване на туристическа дейност, поради богатата история, която е свързана с изключително важни етапи и събития от българското Средновековие и Възраждане.

„Интересът към историческите забележителности в нашия град продължава да нараства, като се запазва тенденцията за увеличаване както на чуждестранните, така и на българските туристи. Това води и до увеличаване на приходите ни от входни такси“, посочва директорът на Регионален исторически музей – Велико Търново, д-р Иван Църов.

С 9,25% са се увеличили туристите деца и младежи. За изминалите 12 месеца музейните обекти и експозициите в духовната и историческа столица на България са разгледани от 14 494 деца до 7 години, 79 488 ученици и 15 572 студенти. 8% е регистрираният ръст на чуждестранните туристи за 2019 г. Най-много са се увеличили посетителите от САЩ – 45 001 души, което е с 30,28% повече в сравнение с 2018 г., когато американците, разгледали забележителностите в болярския град, са били 31 374. 139 166 са европейските туристи, като с 19,5% са се увеличили испанците, които са достигнали 20 880 души. Продължава тенденцията за нарастване на посетители от Румъния, които през изминалата година са били 32 758. За изминалите 12 месеца туристите от Франция са 21 511, от Великобритания -12 341, 1033 германци, и 8447 руснаци. 23 056 са азиатските посетители в музеите на старата столица, като най-многобройни са били китайците – 10 794 души. 4948 са пристигналите във Велико Търново австралийците, 1538 са туристите от Южна Америка, а 194 са дошлите от Африка, като за първи път в музеите в града са регистрирани посетители от Бурунди. И през миналата година най-посещаваният обект е Архитектурно-музеен резерват „Царевец“, който е разгледан от 262 479 туристи. От тях 9588 са деца, 41 117 ученици, 7774 студенти и 110 910 чужденци (фиг. 3).

Фиг. 3. Чуждестранни туристи, посетили културно-историческите забележителности на Старата столица през 2019 г.

Велико Търново в регионалната политика на страната

На територията на област Велико Търново има общо 336 населени места, 14 от които са градове и 322 села. В община Велико Търново има 89 населени места – 3 града и 86 села. Градските селища са Велико Търново, Дебелец и Килифарево. 21 от селата са обезлюдени, 27 села са с население от 1 до 10 души вкл., 11 села имат население от 10 до 100 д. вкл., 16 села имат население от 100 до 500 д. вкл., 8 села са с население от 500 до 1000 д. вкл., 2 села са с население над 1000 д. Най-големите села в общината са с. Ресен с 1962 д. към 2011 г. и с. Самоводене с 1705 д. към 2011 г.

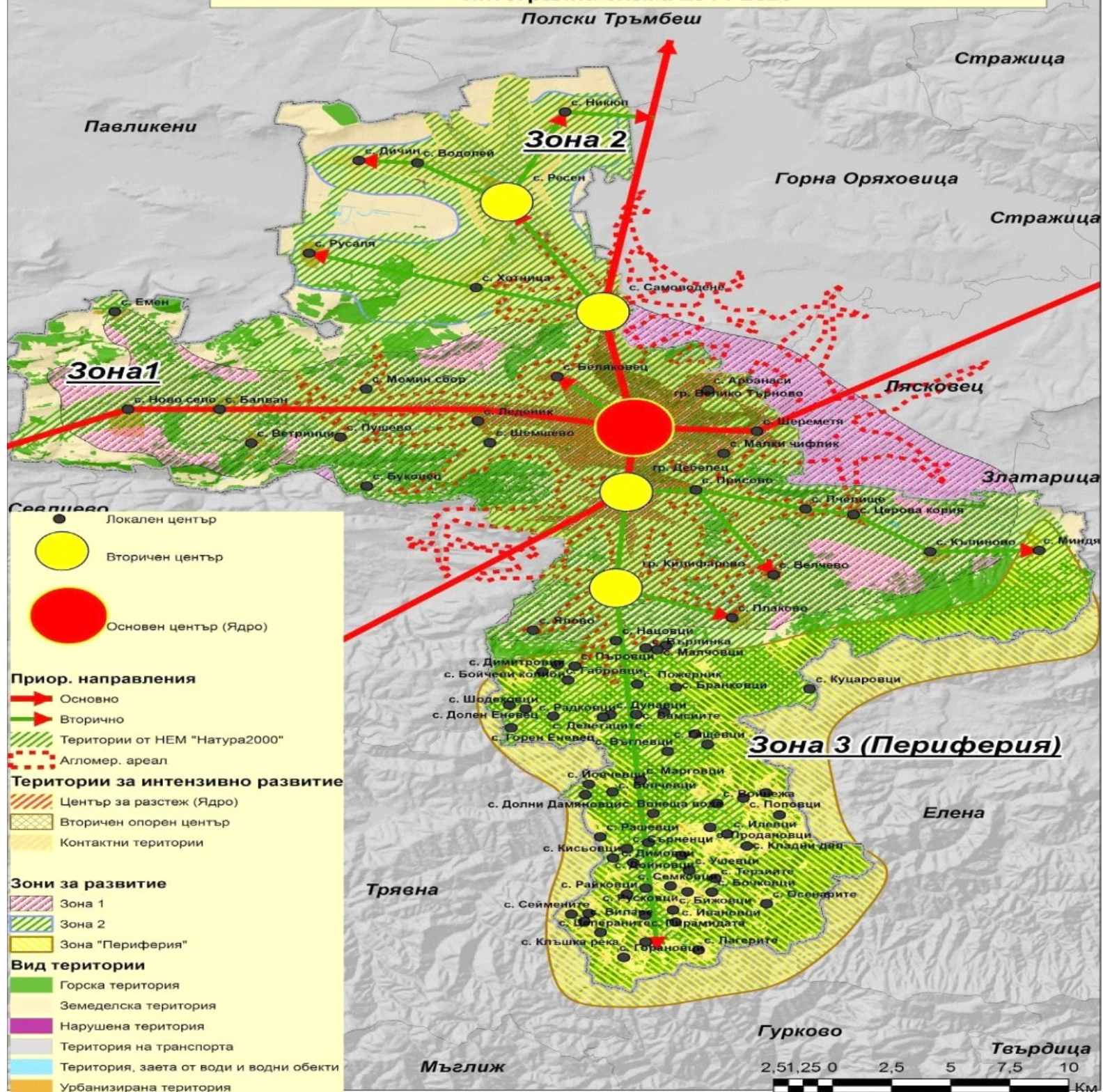
Велико Търново се намира на относително еднакво разстояние от столичния град София (219 km) и от град Варна (222 km), който е третият по големина град в България (към 2011 г.), на 107 km на север се намира петият по големина град – Русе, на още 91 km на север от Русе е Букурещ, който е двумилионната столица на Румъния. На юг от града се намира Проходът на Републиката, който е на главен път, свързващ Северна с Южна България, през

който разстоянието между Велико Търново и Стара Загора е 107 km. Всички тези локационни фактори поставят град Велико Търново на кръстопът между 4 от 7-те най-големи града в България, включително и столицата на страната и столицата на Румъния, като общото население на тези градове е 3,7 млн. души. Голяма част от приоритетните инфраструктурни проекти се намират в Северна България и основната им задача е да „свържат“ тези градски центрове, а кръстопътът между тях е Велико Търново. Област Велико Търново е част от Северния централен район за планиране. Областта е разположена в западната част на Северния централен район, а нейната територия обхваща части от Дунавската равнина и Предбалкана. Областта комбинира в себе си редица важни географски фактори, като благоприятно географско положение, плодородни почви и водни ресурси, и се явява една от структуроопределящите за икономиката и регионалното развитие на Северна България.

С цел постигане на устойчивото и балансирано регионално развитие на България, в съответствие с европейската регионална политика, специфичните нужди и потенциал на българските региони и общини и възможностите за тяхното финансиране, правителството одобри проект на Закон за регионалното развитие. Съгласно този проект страната ни е разделена на три нива региони, според изискванията на общата класификация на териториалните единици за статистически цели (NUTS), прилагана от ЕВРОСТАТ. По този начин се цели редуциране на междурегионалните и вътрешнорегионалните различия, като се осигурят условия за ускорен икономически растеж, високо ниво на заетост в районите и развитие на териториалното сътрудничество. Дефинирани са три йерархични нива – NUTS1, NUTS2 и NUTS3. Определянето и приемането на обхвата на посочените три нива на териториални единици за статистиката за всяка страна членка задължително се съгласуват с ЕВРОСТАТ и ЕК. Класификацията NUTS подразделя територията на страните членки, като им дава индивидуален код и наименование.

Община Велико Търново е със специфична пространствена конфигурация на територията поради характера на релефа, от което до голяма степен зависи свързаността и достъпността на територията и обвързването на селищната структура в мрежа. Основен фактор, подпомагащ интеграционните процеси в общината и намаляване на диспаратите между градския ареал на Велико Търново и периферните населени места в общината, е преминаващото трасе на стратегическия транспортен коридор № 9 по оста север – юг, който е транспортно-комуникационно и функционално обвързан с река Дунав – коридор №7 (Рейн – Майн – Дунав) и пристанищни комплекси Русе и Свищов. В допълнение посредством връзката на коридор № 9 с коридор № 4 на юг се осъществява и по-добрата достъпност до мегаполиса Истанбул. По оста изток – запад през община Велико Търново преминава стратегически коридор, който свързва Столичния агломерационен ареал с най-източния център на растеж Варна, осъществявайки връзка с Черно море и Близкия изток. Поради тези причини и местоположението на летище Горна Оряховица, разположено в непосредствена близост до Велико Търново, достъпността до общината и съставните ѝ населени места е много добре обезпечена.

Като цяло общинската територия е с добра вътрешна интеграция, за което допринася най-вече добрата степен на изграденост на транспортно-комуникационните връзки между общинския център и останалата част от общината и установеното високо ниво на транспортна достъпност. Тези фактори в съчетание със спецификата на социално-икономическото развитие на отделните части на общината, предопределят формирането на три основни зони, чиито интегрален модел на развитие формира териториалната основа за развитие на общината към настоящия момент (фиг. 4).

Фиг. 4. Зониране на община Велико Търново според Концепция за пространствено развитие на община Велико Търново 2014 – 2020 г. (Източник: КПР на община Велико Търново, 2014)

Зона 1 е формирана непосредствено около урбанистичния център на общината и вътрешноагломерационните центрове и селски локации: град Дебелец, град Килифарово, с. Самоводене, с. Беляковец, с. Леденик, с. Шемшево, с. Присово, с. Малки Чифлик, с. Шереметя, с. Арбанаси, с. Момин сбор, с. Пушево, с. Ветринци, с. Балван, с. Ново село, с. Емен, с. Буковец, с. Плаково, с. Велчево, с. Пчелище, с. Церова кория и с. Къпиново. Тя обособява бизнес и индустриални зони с регионално и местно значение на територията на община Велико Търново, като същевременно концентрира основните транспортно-логистични инфраструктури и дейности.

Зона 2 е обособена в северната част на общината, включва предимно територии, обект на интензивно земеделие. Зоната е формирана от спецификата на икономическия облик на тази част от общината и от локално формираните пространствено-функционални и комуникационно-транспортни връзки между населените места (с. Ресен, с. Никюп, с. Хотница, с. Русаля, с. Дичин и с. Водолей).

Зона 3 (Периферия) включва планинската и полупланинската територия, обособена южно от агломерационния ареал на град Велико Търново и прилежащите му територии. Повечето от населените места в тази зона са с ограничен демографски потенциал, с ниски нива на достъпност до общинския център, които обуславят сравнително ниско ниво на икономическо развитие на тази част от общината като цяло.

В средносрочен и дългосрочен план промени в конфигурацията на така очертаните зони и в спецификата на включените в тях територии са възможни единствено чрез големи промени в регионалната и националната транспортно-комуникационна инфраструктура. С оглед заявените инвестиционни намерения към настоящия етап такъв обект със сериозен „трансформационен“ потенциал за територията на община Велико Търново към хоризонт след 2017 г. се явява проектът за доизграждане на АМ „Хемус“, чието трасе все още не е проектирано в частта му, засягаща общината, но има определено трасе по данни на МРРБ. Този вариант почти изцяло избягва територията на община Велико Търново, но ще пренасочи значителна част от трафика от съществуващите към момента основни оси, което от своя страна ще рефлектира пряко и върху потенциала на развитие на територията на общината. Бъдещото трасе на автомагистралата ще преминава по северната периферия на общината. Това ще доведе до съществени промени в транспортно-комуникационната структура на общината, а оттам и в цялостната пространствена структура в общинската територия. Така основната зона Зона 2 ще се свие и ще заеме западната част на общината. С оглед очакваното предислоциране на трафика има реален риск и тази зона да се превърне в типична периферия, почти идентична с днешната „Зона Периферия“, която няма да бъде засегната директно от изграждането на новото трасе. В община Велико Търново се наблюдава същата тенденция, както и за страната, а именно процес на пространствена поляризация и движение към моноцентрични модели за развитие, концентриращи социално-икономическата активност в общинския център. На територията на общината няма друг център с потенциал да „разтовари“ съществено основния център Велико Търново, макар Националната концепция за пространствено развитие (НКПР) ясно да дефинира нуждата от поетапна трансформация от централизиран/моноцентризъм към полицентричен модел за пространствено развитие. За компенсиране в известна степен на този недостатък в центровата система на общината е необходимо стимулирането на някои от вътрешноагломерационните и периферните центрове, като с най-голям потенциал се явяват следните такива:

– с. Самоводене – фактори за растеж: разположено е в рамките на агломерацията Велико Търново – Горна Оряховица – Лясковец; през него преминава транспортен коридор №9, който играе ролята на основна субмеридионална интеграционна ос на общината и региона; специфичният характер на релефа и съчетанието му с конфигурацията на транспортно-комуникационните връзки предопределят ролята на своеобразен „диспечер“ за входно-изходните комуникации в северно направление на агломерационния ареал. С оглед перспективите в развитието на територията, след пускане в експлоатация на АМ „Хемус“ тази роля ще нараства осезателно.

– с. Ресен – понастоящем представлява най-голямото населено място в северната част на територията и средище на основния земеделски район на общината, като демографският потенциал на селото е сравнително запазен. Перспективите са свързани с развитието на земеделието и затваряне на цикъла на агробизнеса, като се очаква значението на центъра и атрактивността на територията да нараснат с оглед перспективното изграждане на АМ „Хемус“;

– гр. Дебелец – основният вътрешноагломерационен опорен център на община Велико Търново. Той притежава необходимите характеристики на вторичен център, но териториалния му обхват попада в рамките на агломерационния ареал на Велико Търново, като изпълнява предимно балансираща функции в рамките на ареала.

– гр. Килифарево – вторичният център с най-ограничени перспективи за икономическо развитие, но същият играе важна роля за осъществяване на връзките с южната периферна и най-изостанала част на община Велико Търново, като също така се явява и първи обслужващ център за населението от този регион. В тази връзка следва да се положат усилия за запазване функциите на центъра, като перспективите са основно свързани с развитие на туризма, което налага проучване и разработване на модели за използване и устройване на хинтерланда около основните туристически атракции в града, около него и в южно направление.

Огромната пропаст между Северна и Южна България засилва допълнително проблема „столица – периферия“. Този проблем представлява тиктакаща бомба с неизвестни последиствия, налагаща пълно преосмисляне на българската регионална политика, която е изключително наложително да премине от моноцентричен към полицентричен модел на развитие на страната.

В успешното развитие на такъв тип регионална политика трябва да започне ситуирането на нови икономически клъстери около големите и средните български градове, които да имат роля на градове-балансори най-вече спрямо столичния град, който концентрира 40% от националния БВП на България.

Великотърновската агломерация, съставена от град Велико Търново, град Горна Оряховица, град Лясковец, град Дебелец, град Долна Оряховица, град Килифарево и всичките прилежащи села, обединява в себе си близо 130 000 души население. Един от основните фактори за развитието на икономически клъстер е именно демографският потенциал. Такъв потенциал във великотърновската агломерация съществува. Велико Търново е един от изключително малкото български градове, които увеличават населението си и запазват демографския си потенциал. Това става благодарение на положителен механичен прираст, породен до голяма степен от факта, че градът е академичен център с два университета.

За създаването и поддържането на такъв икономически клъстер са необходими инвестиции в 3 основни направления – образование, технологии и инфраструктура. Пътят към постигане на тази крайна цел и поддържането на устойчиво развитие на Велико Търново и региона е задача, изпълнена с много неизвестни и променливи. За успешното „решение“ на уравнението са необходими не само финансови средства, но най-вече политически морал, управленски капацитет и професионален опит.

Литература

- [1] **Дерменджиев А., Д. Симеонов, Г. Тодоров** (2007) Великотърновска област: Исторически обекти и забележителности. В. Търново: Бойка.
- [2] **Дерменджиев А.** (2007). Област Велико Търново. География, туристически обекти и забележителности. В. Търново: Фабер.
- [3] **Симеонов, Д.** (2012). Социогеографска оценка на качеството на живот във Великотърновска област – България, българите и Европа – мит, история, съвремие, 562-572.
- [4] **Янков, Р.** (2016). Депопулацията на Северна България Географски аспекти на планирането и използването на територията в условията на глобални промени. В: – Сборник доклади, 293 – 300.
- [5] **Янков, Р.** (2014). Популационна динамика и проблеми в развитието на Северна България. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“.

Стратегически документи

- [6] Концепция за пространствено развитие на община Велико Търново за периода 2014 – 2020 г.
- [7] Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013 – 2025 г.
- [8] Общински план за развитие 2007 – 2013 г.
- [9] Общински план за развитие 2014 – 2020 г.

Интернет източници

- <https://www.veliko-tarnovo.bg/bg/>, секция „Култура и туризъм“;
- <http://www.nsi.bg/>, секция „Статистически данни“ – демографска и социална статистика и макроикономическа статистика.
- <http://www.nsi.bg/census2011/>, секция „Окончателни резултати от Преброяване 2011 г.“.
- https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/gradove/2019/11/11/3988005_veliko_turnovo_srednoto_carstvo/, статия „Велико Търново: Средното царство“.

КАМЧИЙСКИ ЛОНГОЗ

Марина Стоева

БГД, София

e-mail: mareto84@gmail.com

Кратък (ненаучен) увод

Всеки човек си има едно или няколко любими места. Моите са твърде много, поради което ги обединявам в групи – любима планина (2 броя), любим град/село (около десетина от всяка група) и т.н. Сега искам да ви разкажа за любимото си място по нашето Черноморие.

Тази почетна позиция се дължи както на невероятната му красота, така и на сантиментални причини. Това беше мястото на първата ми семейна лятна почивка на море. От септември щях да тръгвам в 1. клас. Какво ме е впечатлило толкова в тази ранна възраст? Огромните дървета, които сякаш изникваха от самата вода... Дискретният, но много приятен аромат на билки, на „гора след дъжд“ – истинска природна свежест в най-чист вид, птичи песни отвсякъде, любимата ми момина сълза...

Много години по-късно, като студент в Геолого-географския факултет на Софийския университет, посещавам отново това място по време на учебна практика по природна и социално-икономическа география на България. Но вече го гледам с други очи. Красиво е, спор няма, но сякаш във въздуха над реката и гората „виси“ някакво страдание. Усеща се болка като електрически тръпки по кожата. Нещо не е наред... И сега вече да започна по същество. Ще разберем.

Територията по долното течение на р. Камчия включва Долнокамчийската низина, алувиална низина с форма на триъгълник, с основа, широка около 5 km по брега на Черно море и с дължина 30 km навътре в сушата, с обща площ от 85,6 km². На изток низината е ограничена от черноморския бряг, на запад от Горночифлишкия разлом. На север територията граничи с Авренското плато, а на юг минава по подножието на Камчийска планина.

Отрязък от картен лист К-35-032-4

Долнокамчийското понижение е ръбово понижение между Мизийската платформа и Източнобалканския ороген, преминаващ в Черноморската депресия. Характерни са отрицателните тектонски движения, като потъването е със средна скорост от 0,32 mm/год. Районът попада в VII степен на сеизмична активност според сеизмичното райониране на България.

Скалните комплекси са седиментни с обща дебелина на седиментния слой, изчислена на 5000 m. Формите на релефа са в съответствие със скалния комплекс. Низината има заравнен изглед с наклони до 2° и незначително разчленение на релефа.

Разглежданата територия е част от Черноморската климатична област, северна подобласт. Характерни са положителен радиационен баланс и положителни средномесечни температури през цялата година. Бризовата циркулация се проявява най-активно през периода април – октомври, като увеличава броя на ясните дни през годината за сметка на облачните, и увеличава относителната влажност на въздуха с 10 – 15%.

Река Камчия (в Античността лат. Panisus, старо име Тича) протича през общини Дългопол, Долни чифлик и Аврен. Тя се образува от сливането на реките Голяма Камчия (лява съставяща) и Луда Камчия (дясна съставяща). Дължината на главната река е 46 km, а заедно с р. Голяма Камчия, която се приема за нейно начало – 245 km (8-мо място по дължина в България). Камчия е най-дългата българска река, вливаща се директно в Черно море, като отводнява почти цялата Източна Стара планина и малка част от Дунавската равнина (Пенин, 2007). По долината ѝ се прокарва границата между Дунавската равнина и Предбалкана. Влива се в Черно море при курортния комплекс „Камчия“.

Площта на водосборния басейн на реката е 5358 km², като на северозапад и север граничи с водосборните басейни на реките Русенски Лом и Провадийска река, на запад – с водосборния басейн на р. Янтра, а на юг – с водосборните басейни на р. Тунджа и реките Айтоска, Хаджийска, Двойница и Фъндъклийска.

Табл.1. Основни хидрографски характеристики на р. Камчия (по Пенин, 2007)

Дължина на реката (km)	Площ на водосборен басейн (km ²)	Средна н.в. на басейна (m)	Залесеност (%)	Ср. наклон на реката (%)	Ср. гъстота на речна мрежа (km/km ²)
244,5	5357,6	327	49	2,9	0,7

Река Камчия е с дъждовно-снежно подхранване, като максималният отток е през месеците февруари – март, а минималният – през октомври.

Територията е част от Източнобалканската провинция на Долнодунавската почвена подобласт на Карпатско-Дунавската област. Почвите са алувиални, алувиално-ливадни и ливадно-блатни. Характерно за почвите тук е високата почвена влажност през периода април – юни и минимална – август – септември.

Лонгозните гори по долното течение на р. Камчия са уникална растителна формация от крайречни горски съобщества, възникнала върху алувиално-лиманни наслаги в условия на периодични заливания при високи речни води. В края на XIX век, преди да започне по-масовото им изсичане за добив на дървесина или за освобождаване на терени за земеделие, лонгозите са се разпростирали върху повече от 10 000 ha. През 30-те години на миналия век площта им вече е сведена на 5200 ha, а днес оцелелите същински (заливни) лонгозни гори заемат едва около 1200 ha – съсредоточени при устието на реката (Георгиев, 2008).

Устието на р. Камчия – типичен лиман с неповторима природа (сн. Марина Стоева)

За опазването на последния оцелял масив от тази ценна горска екосистема през 1951 г. е обявен природен резерват „Камчия“. След разширението си през 1980 г. резерватът обхваща 842,1 ha заливни гори при устието на р. Камчия, пресечени в южната си част от две заблатени територии с продълговата форма, почти изцяло обрасли с тръстика (*Phragmites australis*), теснолистен папур (*Typha angustifolia*) и друга водолюбива растителност. Това са т.нар. азмаци (мочурливи местности) – Мазният азмак и Лесинският азмак, които са останки от стари речни ръкави, естествено свързани с реката. Около резервата е обособена и буферна зона от 230 ha. От тях 70 ha са горски фонд, вкл. запазени лонгозни гори, и 160 ha – селскостопански земи (Георгиев, 2008).

Крайречните заливни гори около устието на р. Камчия, включени в границите на едноименния резерват, днес са най-представителният образец на лонгозните гори, разпространени в източната част на Балканския полуостров. Тази екосистема има уникален характер, който произтича от състава и структурата на горската растителност и специфичните екологични условия, при които тя се развива. В състава на лонгозната гора влизат запазени коренни съобщества на полския ясен (*Fraxinus oxusagra*), дръжкоцветния дъб (*Quercus pedunculiflora*), полския бряст (*Ulmus glabra*) и други влаголюбиви дървесни и храстови видове, съчетани с всичките 6 вида дървовидни лиани, срещащи се в България – обикновен повет (*Clematis vitalba*), бръшлян (*Hedera helix*), хмел (*Humulus lupulus*), гърбач (*Periploca graeca*), скрипка (*Smilax excelsa*), дива лоза (*Vitis silvestris*), а също така и 7 вида тревисти лиани. Като цяло преобладават растителните съобщества с доминиране на полския ясен (Червена книга..., 2011).

Храстовите съобщества са съставени главно от драка (*Paliurus spina-christi*), обикновен глог (*Crataegus monogyna*), птиче грозде (*Ligustrum vulgare*). Пясъчните дюни са покрити с псамофитни тревни съобщества с преобладаване главно на класник (*Leymus racemosus*), песъчар (*Ammophilla arenaria*), борзеанов игловръх (*Alyssum borseanum*) (Червена книга..., 2011) и др.

Най-характерната особеност на лонгозната гора са периодичните заливания, свързани с измененията на нивото на р. Камчия. В миналото заливанията са били определяни само от климатичните фактори, а днес – и от антропогенното въздействие. Преди човешката намеса цялата гора в резервата е била наводнявана ежегодно, но днес поради настъпилите промени във водния режим в резултат на различни стопански дейности, територията на резервата се залива спорадично. Последното голямо заливане на лонгозната гора в резервата е наблюдавано през април 1997 г. (Георгиев, 2008).

Биологичното разнообразие в резерват „Камчия“ е впечатляващо.

Във флористично отношение районът на резервата се отличава с богат видов състав и представлява сложен комплекс от видове с различни биологични особености и степен на еволюция. Общо висшите растения, установени в лонгозната гора и заблатените територии в нея, са 245 вида. Камчийският лонгоз е единственото известно находище на българския ендемит грудеста горва (*Cardamine tuberoza*). Други 7 вида от Червената книга на България се срещат също в лонгозната гора в резервата. Сред тях са застрашените от изчезване лъскаволистна млечка (*Euphorbia lucida*), блатно кокиче (*Leucojum aestivum*), блатен телиптерис (*Thelypteris palustris*), северница (*Samolus valerandii*).

В р. Камчия и азмаците се срещат 25 вида риби, което съставлява по-голямата част от българската сладководна ихтиофауна. 7 вида от рибното разнообразие на резервата са включени в националната Червена книга – див шаран (*Cyprinus carpio*), кавказко попче (*Knipowitschia caucasica*), деветиглена бодливка (*Pungitius platygaster*) и др.

Пролетните разливи в периферията на гората и пясъчните дюни в съседство са находище на балканската чесновница (*Pelobates syriacus balcanicus*) – рядък вид за България, също включен в Червената книга на страната. Общо на територията на резервата се срещат 14 вида земноводни и влечуги, включени в Бернската конвенция за опазване на дивата европейска флора и фауна.

Emys orbicularis – обикновена блатна костенурка, често припичащи се на слънце по потопените клони и стволоче на падналите дървета (сн. Марина Сроева)

В резервата са установени 26 вида дребни бозайници (Rodentia, Insectivora). Интерес представлява кафявата горска полевка (*Clethrionomys glareolus*), която обикновено се среща в широколистните гори в България над 800 m н.в. Досега по Черноморието е установена само в района на реките Камчия и Ропотамо. Друг интересен вид в природозащитно отношение е видрата (*Lutra lutra*) – включена в Европейския червен списък и Бернската конвенция.

Felis silvestris catus – домашна котка. Не е сред типичните обитатели на лонгозната гора, но е симпатяга и заслужи вниманието ми. (сн. Марина Стоева)

В района на резервата са установени 258 вида птици, което съставлява 66% от установените в България видове. Отбелязани са 118 вида птици с неблагоприятен европейски природозащитен статус (според критериите на Birdlife International), от които 32 вида гнездят. Сред редките за България и Европа видове птици, размножаващи се в резервата, са черният щъркел (*Ciconia nigra*), малкият креслив орел (*Aquila pomarina*), соколът орко (*Falco subbuteo*), големият ястреб (*Accipiter gentilis*), осоядът (*Pernis apivorus*), както и 7 (от общо 9) вида от кълвачите, разпространени в Европа. Специално за гнезденето на средния пъстър кълвач (*Picoides medius*) и полубеловратата мухоловка (*Ficedula semitorquata*) резерват „Камчия“ е едно от най-важните места за тези видове в Европа.

В комплекса гнездят и голям брой представители на видовете сив кълвач (*Picus canus*), черногърбо каменарче (*Oenanthe pleshanka*).

Комплексът е едно от трите места по българското черноморско крайбрежие, където гнезди морският орел (*Haliaeetus albicilla*). Камчия е разположена на миграционния път Via Pontica и разнообразието от птици по време на прелет тук е много голямо. Горските масиви се използват за почивка от големи количества грабливи птици. Ежегодно по време на миграциите могат да се наблюдават прелитащи ята бели щъркели (*Ciconia ciconia*), къдрोगлави пеликани (*Pelecanus crispus*) и розови пеликани (*Pelecanus onocrotalus*), както

и ливаден дърдавец (*Crex crex*), представители на чапловите, дъждосвирцовите и пойните птици. Разливите югозападно от резервата имат особена стойност като зимовище на пойния лебед (*Cygnus cygnus*), голямата бяла чапла (*Egretta alba*) и червеногушата гъска (*Branta ruficollis*). През зимата в неголеми количества в района се задържа малкият корморан (*Phalacrocorax pygmeus*).

За нашата страна са разработени редица класификационни схеми на ландшафтите от различни автори и авторски колективи, в т.ч. и с международно участие. Съставени са и съответните ландшафтни карти.

Петров (1982) определя природните комплекси по долното течение на р. Камчия като „долинни лонгозни гори“ в нископланински ландшафти (по Пенин, 2007).

В своята „Регионална диференциация на ландшафтите в България“ (2003) авторският колектив Велчев, Тодоров, Пенин отнасят изследваната територия в Черноморската област на Западнопонтийската подпровинция на Понтийската провинция. Характерно за нея е субмеридионалното простиране, успоредно с морския бряг. Това я отличава от останалите области с тяхното субпаралелно простиране. Тя се поделва на 4 окръга и 9 района.

Ландшафтната карта на България в М 1:500 000, издадена в 1989 г. от Н. Тодоров, Н. Беручашвили, А. Велчев, и с участието на А. Асенов от 1992 г., е резултат на най-често използваната система за класификация на ландшафтите у нас в последните десетилетия (Желев, 2020). В резюмиран вид за изследваната територия е представена в табл. 2.

Табл. 2. Ландшафтна класификация по Тодоров и др., 1992 (за долното поречие на Камчия)

Таксон	Диагностични признаци	Ландшафти
Клас	Морфоструктурни особености	Равнинни и предпланинско-хълмисти
Тип	Хидроклиматични условия	Хидроморфни и субхидроморфни
Род	Преобладаващ тип релеф	Низинни и долинни акумулативни
Вид	Почвено-растителна покривка	Низинни и долинни, акумулативни, с тополи, върби, елша и лонгозни гори и ливади

Ландшафтно-геофизичните параметри за ПТК по Българското черноморско крайбрежие са твърде разнообразни. Фитомасите на лонгозните гори достигат 450 t/ha, а педомасите варират между 1300 – 1400 t/ha в зависимост от почвения тип. Лонгозните ландшафти се отличават с най-голяма мощност на вертикалната структура (Велчев и кол., 2011).

Общо 47 вида гръбначни животни от фауната на резервата са включени в Червената книга на България. Поради голямото си природозащитно, екологично и научно-практическо значение, резерват „Камчия“ получава международно признание през 1977 г., когато е включен в световната мрежа от биосферни резервати, в рамките на програмата „Човек и биосфера“ на ЮНЕСКО за опазване на най-представителните екосистеми на планетата. За съжаление, както всички останали 15 биосферни резервата в България, „Камчия“ не отговаря на условията и изискванията на тази природозащитна инициатива на ЮНЕСКО, поради което през 2017 г. е изваден от престижния списък. Резерват „Камчия“ е само една строго охранявана защитена територия, без обособена зона за направлявано развитие и транзитна зона, което е ключът към прилагане на философията за биосферните резервати.

Природният комплекс около долното течение на р. Камчия, в който е и едноименният резерват, е включен в списъка на Орнитологично важните места в Европа, съгласно критериите на Международната организация за опазване на птиците (BirdLife International), както и в списъка с местата с общоевропейско природозащитно значение според програмата „CORINE Biotopes“ на Европейския съюз. Територията е включена също така в екологичната мрежа на ЕС – „Natura 2000“ с код BG0000116, която е с още по-строги критерии при класифицирането на приоритетните за опазване територии.

Където реката целува морето... (сн. Марина Стоева)

Бъдещето на лонгозната гора в района на резервата през последните 3 – 4 десетилетия е застрашено от влиянието на различни по характер и степен на въздействие човешки дейности. В това се изразява влиянието на антропогенния фактор. Той почти винаги се проявява двояко – от едната страна са предизвиканите от човека екологични проблеми, а от другата – осъзнаването на ценността и усилията за запазване на тези уникални природни комплекси.

Основен проблем са големият брой хидротехнически съоръжения (язовири, вододобивни системи и др.), изградени във водосбора на р. Камчия, които силно ограничават естествения воден ресурс, необходим за нормалното развитие на лонгозната гора.

Друга сериозна заплаха за горската екосистема около устието на реката е работата на т.нар. отводнително-напоително поле „Старо Оряхово“, което на практика е дренажна система (изградена през 70-те години на XX в.), довела до отводняването на бившото Старооряховско блато и превръщането му впоследствие в обработваеми земи. Дренажната

система ускорява спадането на нивата на повърхностните и подземните води в южната част на резервата, а черпената вода се отвежда обратно в резервата чрез специално изградена за целта помпена станция. Така се създават допълнителни възможности в лонгозната гора да постъпват замърсени води от обработваемите земи. В същото време ефектът от т.нар. оводняване засяга само една съвсем ограничена площ от лонгозната гора и не съответства на нейните естествени нужди от воден ресурс (Георгиев, 2008).

Изграждането на защитни диги по десния бряг на реката е свързано с корекция на естественото русло на реката в западната част на резервата и оказва пряко влияние върху протичането на хидродинамичните процеси, като води до промяна на режима на повърхностните и подпочвените води в района.

Установено е замърсяване на водите на р. Камчия с БПК₅, нитратен, нитритен и амониев азот (Велчев и кол., 2011).

Друг съществен проблем в резервата са незаконният лов и риболов, които предизвикват безпокойство за ключови видове и разрушаване на местообитания, вкл. чрез създаването на дивечови ниви в миналото. Браконьерството в резервата до голяма степен се предизвиква и от изкуственото поддържане на високи числености на популациите на едрия дивеч в съседните територии с цел развитие на интензивен лов. Благородният елен, сърната и дивата свиня навлизат в сравнително големи числености в резервата, където условията за живот са далеч по-добри от тези в стопанисваните гори в съседство.

Брането на цветя и билки се отразява негативно върху популациите на редки и застрашени растения. Не бива да се пренебрегва и целогодишното движение с лодки по реката, което предизвиква безпокойство за обитателите на резервата.

Опазването на лонгозната гора е свързано с подобряване на водния режим в долното течение на реката. Поради невъзможността отрицателното влияние на големите язовири по поречието да бъде фактически снижено, предвид тяхното социално-икономическо значение от трансрегионален и национален мащаб, спиране на работата на дренажната система е единствената по-разумна мярка. Това се потвърждава от извършените моделни изследвания в рамките на Българо-швейцарска програма за опазване на биоразнообразието през 1996 г.

Важен въпрос, чието решаване е спешно, е обособяването на цялата територия на естествено разпространение на лонгозните гори в самостоятелна горскостопанска единица, респ. създаване на единна административно-управленска структура, която да поеме охраната, стопанисването и поддържането на горите в целия лонгозен район. В тази посока умело трябва да се използва и потенциалът на природния комплекс по долното течение на р. Камчия за създаване на истински биосферен резерват, съответстващ на изискванията и критериите на ЮНЕСКО. Това ще позволи трайното опазване и увеличаване на площта на естествените лонгозни гори, ще гарантира разумното ползване на горските ресурси и запазване на традиционния поминък на местното население.

Разказвайки за този красив и очарователен кът от българската природа, не мога да не отбележа загрижеността на местните хора, които са свидетели на преобразуването на уникалната природа и изместването ѝ от човешката дейност, резултат от държавни разпоредби през периода на социализма у нас. Известният наш поет Андрей Германов по неповторим поетичен начин е описал мъката по отиващата си природа на лонгоза в долното течение на Камчия в стихотворението си:

„Изсичането на лонгоза“

През осени, прекрасни в своята старост,
с туптящи ноздри,
сини от дима,
секачите настъпваха със ярост,
че беше глад,
а нямаше земя!

Ечаха крясъци, пращяха оси,
остени светкаха като стрели,
прорязваха дълбоки коловози
със трупи претоварени коли...
Със трупи?

Не!

Със трупове!

Мъзгата

от всеки пън димя като мъгла
и рухваха замлъкнали гнездата
и птиците с опърлени крила!

Лесът велик
умираше
полека.

И срязана от пътища накръст,
от огъня все още топла, мека -
оголваше се плодородна пръст.
Пъстрееха като престилки ниви,
препускаха бразди през пън и трап,
валяха като дъжд зърната живи
с мечти за хляб

за хляб,
за хляб!

И само тук-там осени вековни,
окастрени без жалост и сърце,
изправени над ямите гробовни,
молитвено издигаха ръце.
Не бе могла секирата всеяда
да прогризе коравата им плът...
Стърчаха те -
недогоряла клада, -
стърчаха те -
за да узнай светът,
че в дни на бедствия и мъка свята,
че на глада под удара корав
човек посяга и на красотата -
със страшната измама,
че е прав!

Вместо заключение

Седмица преди заминаването ни от София с колегите ми бяхме „натоварени“ със задача – всеки да си избере обект от включените в маршрута и да подготви доклад за него, който да прочете по време на пътуването ни към съответния обект на микрофона в автобуса. Познайте кой обект избрах аз.

16 юни 2006 г. – ден 5. от нашата обиколна практика на България. Той е посветен на Черноморското крайбрежие, а посоката на движението ни е север – юг. Това е денят, в който с колегите и ръководителите ни посещаваме обект „Устието на р. Камчия“. И това е денят, в който прочитам своя доклад. Той беше кратичък – 3 страници, като бях наблегнала най-вече на флористичното и фаунистичното богатство.

20 юни 2006 г. – ден 9. от практиката и последна нощувка. Предстоеше „гала вечеря“. Тук трябва да вметна, че нашите ръководители също имаха задача – на база на наблюденията си върху нас през тези 10 дни да подготвят номинации в различни категории. А на гала-вечерята да обявят победители сред номинираните. Аз бях определена от двамата ръководители за победител в категорията „Най-научно издържан доклад“.

Литература

- [1] **Велчев, А., Пенин, Р., Тодоров, Н., Контева, М.** (2011). Ландшафтна география на България. София, Булвест 2000.
- [2] **Георгиев, Г.** (2008). Насоки за устойчиво управление и развитие на Камчийските лонгозни гори. – В: „Управление и устойчиво развитие“ 1, 107-113, ИГ – БАН.
- [3] **Милкова, К., Желев, Д** (2020). Регионални географски сценарии в България. София, УИ.
- [4] **Пенин, Р.** (2007). Природна география на България. София, Булвест 2000.
- [5] Червена книга на Република България (2011). Електронно издание, Том III, БАН, МОСВ, София.
- [6] https://www.birdsinbulgaria.org/ovm.php?l=bg&pageNum_Ovm_All=0&totalRows_Ovm_All=114&id=45 достъпен на 22/01/2021 г.
- [7] <http://e-ecodb.bas.bg/rdb/bg/vol3/05G1.html> достъпен на 22/01/2021 г.
- [8] http://eea.government.bg/zpo/bg/area.jsp?NEM_Partition=1&categoryID=1&arealD=11
- [9] <https://www.moew.government.bg/bg/priroda/obstestveni-obsujdaniya-na-proekti-na-2-broya-zapovedi-za-obyavyavane-na-zastiteni-zoni-po-reda-na-chl-12-ot-zbr/> достъпен на 22/01/2021 г.
- [10] <http://natura2000.moew.government.bg/Home/ProtectedSite/?code=BG0000116&layerId=4> достъпен на 20/01/2021 г.
- [11] http://pdbase.government.bg/zpo/bg/index_download.jsp достъпен на 20/01/2021 г.
- [12] <http://web.uni-plovdiv.bg/vedrin/details/large/K-35-032-4.jpg> достъпен на 20/01/2021 г.
- [13] https://liternet.bg/publish13/a_germanov/izsichaneto.htm достъпен на 18.2.2021 г.

РАЗВИТИЕ НА РАЗЛИЧНИ ВИДОВЕ ТУРИЗЪМ В РУСЕ И ОКОЛНОСТТА – КУЛТУРА, ТУРИЗЪМ И ОТДИХ

Йордан Адолфов

Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“ – гр. Русе

e-mail: yordan94@abv.bg

*„Русе, Русе – северна приказка,
илюстрация в стил барок.“*

Здравко Кисъов

Увеличеното свободно време, по-високите доходи и силно улесненото придвижване позволяват на все повече хора да участват в туризма и да пътуват за удоволствие и развлечение. Туризмът като явление отдавна е престанал да бъде привилегия на определен избран елит и е заел своето място в стопанската, социалната, културната и обществено-политическата дейност на обществото, като се е превърнал в общоприета и общо-призната, дори задължителна част от начина на живот и професионалната дейност на все по-голям брой хора по света.

Необходимостта от разграничаване и групиране на видове и форми на туризма се определя от потребностите, както на теорията, така и на практическата дейност. Общата методическа основа, класифицираща видовете и формите на туризма, е способ на групировките. При неговото прилагане е характерно това, че множеството конкретни разновидности на явлението се групират и изучават по еднородни признаци.

Изключително трудно е да се обхване видовото разнообразие на туризма. В литературата се срещат толкова различни видове, колкото прилагателни могат да се поставят пред думата туризъм. Огромният брой различни видове туризъм се дължи преди всичко на непрекъснато разширяващия се обхват на туристическите ресурси и включването в него на нови, непознати до този момент ресурси и обекти. Друга причина са непрекъснато нарастващите количествени и качествени потребности и изисквания на туристите, и свързаното с тях увеличаване и разнообразяване на различните видове практикувани туристически дейности. Нарастващото разнообразие от туристически потребности и от различни туристически продукти предизвиква също появата на различни видове туризъм.

За практико-приложното изучаване на туризма е необходимо класифициране на неговите различни видове. Известни са редица класификации на видовете туризъм, основаващи са различни критерии в подхода към тяхното разграничаване.

Вътрешен и международен туризъм са категориите, които се обособяват на база гражданството на туристите и страната, в която се извършва туристическото пътуване. Когато чужди граждани посещават България – това е активен туризъм, тъй като те носят валутни приходи. Когато български граждани пътуват извън страната – това е нарича пасивен туризъм, тъй като се изнася валута зад граница.

Вътрешният туризъм може да се раздели на местен, регионален и национален. Това деление също има своя икономически смисъл – при местния, регионалния и националния вътрешен туризъм се извършва прехвърляне на парични средства от районите, в които се формират туристическите потребности и туристическото търсене, към районите, в които са разположени туристическите дестинации.

Темата на настоящото изследване е как град Русе, като туристически обект, посреща тези туристи и подпомага удовлетворяването на интересите, които са ги довели в него, развивайки различни видове туризъм.

Характеристика и перспективи на различните видове туризъм

Лечебен (медицински) туризъм. Това е един от исторически най-ранно утвърдените се видове туризъм. Удовлетворява потребностите на индивида от лечение, рехабилитация и профилактика. Може да се практикува самостоятелно в специализирани центрове или в комбинация с други видове, основно с рекреативния туризъм. Според вида на използвания лечебен ресурс (фактор), в Русе може да се говори за **балнеолечение и калолечение**.

Русе е един от водещите центрове на културния живот в страната, като по богатство на културния календар съперничи на София, Пловдив и Варна. Културните събития, в съчетание с природните дадености и културно-историческото наследство, обуславят туристическия потенциал на града.

Повечето бази в Русе са специализирани за провеждане на лечение и профилактика, съобразно спецификата на различните заболявания, а програмите се ръководят от квалифицирани медици.

Обекти с такива функции в Русе са **хотелски комплекс „Космополитан“** и **хотелски комплекс „Бистра и Галина“**. За съжаление, все още няма изграден лечебен център в околностите на Русе, но съществува идея за използване на **хотелски комплекс „Седем поколения“**, с. Стълпище, в тази посока.

Уелнес център „Космополитан“ е една от най-забележителните части на този комплекс. Ако хотелът е в състояние да ви осигури спокойствието и комфорта, необходими за пълноценна почивка, уелнес центърът е мястото, където можете да постигнете пълна хармония и да се отдадете на едно незабравимо изживяване.

СПА и УЕЛНЕС център х-л „Космополитан“

Хотел „Бистра и Галина“ предлага различни процедури и програми за пълноценния релакс на гостите. Сред най-атрактивните и предпочитани са отпускащите и тонизиращи хидротерапевтични процедури в единствената в града СПА-капсула „Океания“, ароматерапия, вакуум терапия, антицелулитна терапия, калолечебна терапия и отслабващи програми.

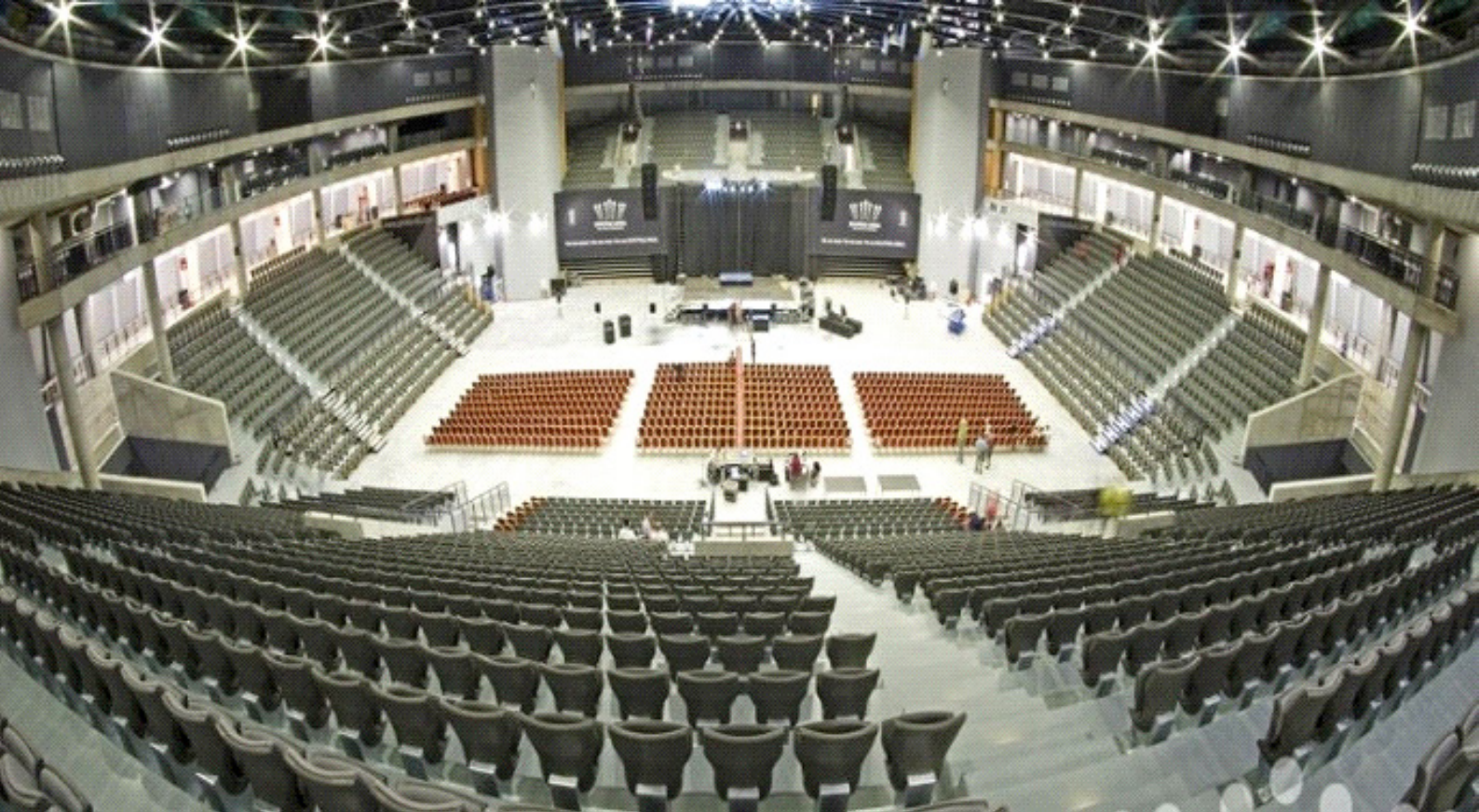
Рекреативен (ваканционен) туризъм. Това е най-масовият и общодостъпен съвременен вид туризъм. Удовлетворява потребности от почивка, рекреация (*възстановяване на физическите и психическите сили на организма*), двигателна активност, развлечение и други подобни. В зависимост от доминантата в потреблението или характера на туристическото място, той може да се практикува комбинирано като *спортен, лечебно-креативен, селски* и други. Рекреативният туризъм се развива активно в околностите на Русе: в с. Кошов, с. Червен, с. Нисово, с. Щръклево и други населени места. В с. Кошов се развива селският и лечебно-креативният туризъм, понеже много къщи за гости за българи и чужденци предлагат различни селскостопански занимания в населеното място. Такава е и специализацията на къщата за гости „Седем поколения“, която е зародиш на първичния **хотелски комплекс „Седем поколения“, в с. Стълпище**. Типичен селски туризъм се практикува в землищата на с. Нисово и с. Червен, които развиват и други видове туризъм.

Спортен туризъм. Пътуването и престоя при него, за разлика от рекреативния, са мотивирани от участие във или съпреживяване на конкретна спортна проява, или организирано спортно събитие (*състезание, олимпиада, световно първенство*). В зависимост от това той има две основни форми на проявление: *активен и пасивен*. При първата форма участниците в пътуването и потреблението са активни спортисти, а при втората – пасивни наблюдатели на спортната проява или събитието. Значително по-масов и с изразено социално-икономическо значение е пасивният спортен туризъм.

На територията на града добри условия за развитие на спортния туризъм предоставя **Спортна зала „Арена Монбат“**, с 5100 места за настаняване, нареждаща се на второ място в България след зала „Арена Армеец“ – София. „Арена Монбат“ има за цел да подпомогне икономическото, културното и социалното развитие на града и региона чрез създаване на професионални условия за провеждането на спортни, развлекателни и културни (основно *концерти*) мероприятия.

Спортна зала
„Арена Монбат“ –
Русе

Спортна зала „Арена Монбат“ – Русе

До момента зала „Арена Монбат“ е посрещала множество спортни състезания и други мероприятия, но най-значимите са: „Световно първенство по волейбол за мъже“ 2018 г., „Световно първенство по волейбол за жени“ 2019 г., „Световно първенство по свободна борба“ 2018 г., „Световно първенство по спортни танци – два пъти в годината“ 2019 г., Международен фестивал по гимнастика „Дунавска перла“ 2019 г., „Балканиада по триатлон“ 2017 г. и още много други.

Локализират се и други спортни обекти в Русе, където поради малката им заетост, се провеждат масово междуучилищни, междурегионални или национални състезания. Такива зали са: **Спортен комплекс „Ялта“** (провеждат се състезания по футбол, баскетбол, волейбол и лека атлетика), **Спортна зала „Дунав“** (провеждат се състезания по борба, баскетбол, сумо, балет и народни танци), **Спортно-развлекателен комплекс „Новекс“** (провеждат се състезания по тенис на корт).

Културен туризъм. В основата му са заложили мотиви, свързани с потребността от разширяване на общата и специалната култура на индивида. Според това той може да бъде с обща (общокултурен) или специална цел. Вторият случай също може да се отнесе към специализирания туризъм, когато участниците в пътуването имат еднородни и целенасочени интереси в определени професионални области, свързани с науката, културата и изкуството (музика, изобразително изкуство, научни експедиции, образователни прояви и пр.). В общоприетия смисъл понятието **културен туризъм** се свързва най-вече с пътувания за „културни удоволствия“.

При създаването на културно-туристическите продукти от голямо значение е и участието на местното население, за което съществена роля играе местното самосъзнание. Само тогава гражданите могат да се идентифицират с местната култура и да я представят навън. Затова населението трябва да се подтиква да взема активно участие в разработването на туристически продукти и да участва им в тях, като напр. в *танцови* и *певчески ансамбли* и др. Регионалното самосъзнание е много важно за комуникацията между местното население и туристите.

Обектите, които спадат към културния туризъм в Русе и околностите, са многообразни, а някои от тях са и под егидата на ЮНЕСКО. Тези обекти са целогодишно посещавани от български и чуждестранни граждани. Можем да ги диференцираме в следните категории: **природни туристически ресурси** (ПП „Русенски Лом“; каньоновидните долини на р. Русенски Лом; пещерата „Орлова чука“) и **антропогенни туристически ресурси (вкл. събития)** (Русенски регионален исторически музей; крепостта Сексагинта Приста; Археологически резерват „Средновековен град Червен“; Русенската опера; Русенската картинна галерия; Пантеонът на възрожденците; Доходното здание; Паметникът на Свободата; Градската библиотека „Любен Каравелов“; Националният музей на транспорта и съобщенията; Международният фестивал „Мартенски музикални дни“; Туристическото изложение „Уикенд туризъм“; Първото кулинарно състезание за непрофесионалисти „На върха на ножа“ и Кулинарното състезание за деца „Като шеф готвачите“).

Култов (религиозен) туризъм. Удовлетворява индивидуални потребности, свързани с преклонението пред или службата в чест на определено божество, идол или кумир. В своя типичен образ (*форма*) този вид туризъм се свързва най-вече с поклонническите (*пелигримските*) пътувания, с пътуване за участие в религиозни тържества или служби, или за посещение на свещени места. Във връзка с последните се използва и специализиран термин – **„свещен туризъм“**. Днес култовият туризъм често се комбинира със или имитира културния туризъм. Съвременна негова форма са пътуванията до свети или култово-обредни места.

В съвременния динамичен свят поклонничеството е форма на почит пред символите на вярата, съчетана с елементи на туризъм. Религиозното многообразие и толерантността са характерни за туристическия район на Русе. Съществуват забележими разлики между представите за поклонение и религиозен туризъм. Поклонението е преди всичко духовна потребност, докато религиозният туризъм е културен феномен с подчертан комерсиален характер. Връзката между двете би могла да допринесе за цялостното развитие на региона, като желана дестинация за посещения.

Обектите за развитието на култов туризъм в Русе и околностите са: катедралният храм „Света Троица“, Басарбовски скален манастир „Св. Димитър Басарбовски“, Ивановски скални църкви (*под егидата на ЮНЕСКО*).

Речен туризъм. Поречието на река Дунав предоставя чудесни възможности за речен туризъм. Речният туризъм у нас е един от най-рано развитите се видове туризъм, наред с морския и планинския туризъм, и все още не е достатъчно развит, но ние сме убедени, че това тепърва предстои.

Най-много круизни кораби спират на пристанищата във Видин и Русе, защото връзката със съседни дестинации е най-добра, а и двата града притежават голям брой атракции за посетителите. Реките съсредоточават голямо разнообразие от човешки дейности, като туризмът и рекреацията са само част от тях. *Речният туризъм може да се определи като вид туризъм, който се практикува по или край река, като реката е цел на туристическото пътуване и е пряко свързана с практикуваните от туристите дейности.*

Началото на круизния речен туризъм у нас се поставя на 17.X.1983 г. Първите наши речни туристически кораби са „София“ и „Русе“, които са построени в холандска корабостроителница. Корабите са категория 4 звезди и са пригодени за круизни пътувания по р. Дунав от германския град Пасау до делтата на р. Дунав.

Посрещане на американци на пристанище Русе (Понтон № 8)

Българските круизи по река Дунав се организират от корабната компания „Дунав турс“ АД. От август 1999 г. „Дунав турс“ е частна компания с основни акционери: „Индустиален холдинг България“ и „Юнионтурс“ АД. Фирмата разполага със собствен понтон на р. Дунав, използван за обслужването на корабите. Фирмата членува в Българската асоциация на туристическите агенции и в Международната организация на въздушните превозвачи YATA. Екипажът на корабите е еднороден, български, владеещ добре немски и английски език. От 2000 г. се предлагат и туристически услуги за чужди кораби, акостиращи на дунавски пристанища в България, корабно агентиране и снабдяване, екскурзоводство и други. През 2008 г. са обслужени 190 чуждестранни кораба или общо около 22 000 туристи от Западна Европа, САЩ, Канада, Русия, България.

Целта на пътуването с речен круиз, който привлича туристите с достигането до делтата на Дунав, е **да се премине през целия Дунав**. В България спирките са Видин, Свищов и Русе. Това, което се променя в речния туризъм е, че пътуват все повече туристи, които искат не да опознаят само стандартните забележителности, а и да са извън традиционната програма. Така че „Дунав турс“ са гъвкави и предлагат нещо по-интересно на туристите – *да се срещат с местните хора или лично с духовници, също и винен туризъм*. С разрастването на фирмата, тя успява през 2016 г. да закупи „Понтон № 8“ в град Русе, като по този начин се осъществява връзката с хотел „Дунав Плаза“. На пристигащите туристи в Русе се осигурява посрещане на пристанището, пешеходна и автобусна екскурзия в Русе, както и включен обяд в хотел „Дунав Плаза“.

Развитието на речния туризъм трябва да бъде съобразено преди всичко с природните условия. Необходимо е броят на туристите да се определя във връзка с капацитета на акваторията, а начинът на ползване – със специфичните особености на реката. За да бъде приятен за туристите и безвреден за околната среда, речният туризъм не трябва да се масовизира.

Селски туризъм. Развива се сравнително отскоро, като алтернатива на засилващата се урбанизация. За него е характерен девизът *„Назад към природата и неподправения начин на живот“*. Основните фактори за увеличеното търсене на селския туризъм са екологично чистата среда и оригиналният бит на селото. Предпочита се предимно от семейства. Може да се реализира в различни форми: **в селски дом, в селски двор, в селска местност**. Като специфична негова форма се развива и аграрният туризъм, при който акцентът на мотивацията пада върху възможностите на туриста да участва в ежедневната селскостопанска дейност на посещаваното място.

Селският туризъм е най-добрият начин за опознаване на традициите в Район Русе, но и в България. Чрез престоя в селска къща туристите могат да се докоснат не само до традиционния бит и култура на страната. Гостоприемството на българите, уникалната местна кухня, съхраненият фолклор, традициите, обичаите и занаятите, селищата, архитектурните резервати и красивата природа, превръщат този вид туризъм в предпочитан начин за прекарване на ваканцията.

Обикновено гостите се посрещат в автентична къща, строена през XIX или XX век, а част от преживяването е местната кулинарна традиция и използването на екологично чисти продукти. На село има много интересни занимания – *може да помогнете на домакинята в приготвянето на някое специално ястие по стара рецепта, да се включите в селскостопанската работа, да наемете кон и да се разходите до близките забележителности, да съберете букет от ароматни билки и кошница с горски ягоди или гъби, да обиколите селските пътища с планински велосипед и други*. Туристите имат възможност да участват в ръчно доене и косене, квасене на мляко, производство на домашно сирене и кашкавал, приготвяне на сладка и други. В почти всяка селска къща се приготвят домашна ракия и вино. Типичните места с развитие на селски туризъм са селата Кошов, Червен, Кацелово, Щръклево, Красен, Николово, Сандрово и град Мартен.

Виненият туризъм (енотуризмът) е специфична продуктова структура и съчетава пътуване с мотив дегустация на вино, с култура, история, красива природа и добра кухня. Понятието **винен туризъм** се появява в началото на 90-те на миналия век в САЩ – Калифорния, и по-късно в Австралия. В България се появява също през 90-те години на XX в.

Винените турове с увлекателни беседи за технологията на вината, изнасяни от енолог или сомелиер, завършващи задължително с дегустации, се провеждат по всички професионални правила. В България са налице необходимите условия и ресурси за превръщането ѝ в атрактивна дестинация за винен туризъм. Предимство на винения туризъм е, че той може да се практикува **целогодишно**. Туристите се запознават с *традициите, празниците и обичаите на региона, участват в различни мероприятия (напр. гроздобер), фестивали и празници*.

България се разделя на 5 лозаро-винарски района, като Русе и околностите се причисляват към **Район „Дунавска равнина“**. На територията на района, в частност Русе и неговата периферия, съществуват и много винопроизводители с европейска и световна известност – ВИ „Нисово“ (с. Нисово), ВИ „Две могили“ (гр. Две могили), ВК „Левента“ (гр. Русе), ВИ „Русе“ (гр. Русе), ВИ „Седем поколения“ (с. Стълпище) и Енотека – Русе, които имат основно значение за развитието на винения туризъм.

През изминалата година с група ученици от Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“ – гр. Русе осъществихме **винен тур** с цел да се задълбочат знанията им по сомелиерство и да се отговори на задълбочаващата се нужда от кадри в специа-

Винен тур с ученици от Русе до Велико Търново

лизиращи заведения: *винарски изби, магазини за вино, хотели, ресторанти и други туристически обекти.* Осъществихме винения тур Русе – Велико Търново, като по пътя се разгледаха множество винарски изби, проучи се историята на виното, направи се характеристика на някои традиционни, но не и забравени български сортове грозде.

В началото на 2019 г. ние посетихме „Enoteca wine & coffee“ – град Русе. Целта на посещението беше да се осъществи виртуален винен тур и дегустация на екзотични вина. Акцент на посещението бяха вината от Португалия и Аржентина. От своя страна г-н Адолфов, който е изграден сомелиер, запозна учениците с характеристиката на тропическите вина, като демонстрира пред тях декантиране на червено вино, ръководи теоретично и практически дегустацията на учениците, състояща се в: *оглед и оценка на цвят, аромат, вкус, съчетаване вино – храна.*

Основните моменти във времето за дегустация бяха свързани с географското положение и природната характеристика на избите, със сортовата гама грозде, видовете бъчви за съхранение, съчетаване на вино и храна с различни кулинарни техники. Методическата информация даде възможност на всички ученици да се справят отлично.

Посещение на „Enoteca wine & coffee“ – град Русе с цел винен тур

Кулинарен туризъм. Във връзка с развитието на културния, кулинарния и винения туризъм, по традиция всяка година се провежда туристическо изложение „Уикенд туризъм“, кулинарни състезания и „Фестивал на туристическите забавления и анимации в Русе“.

В Русе функционира специализирано учебно заведение за подготовка на кадри в хотелиерството, ресторантьорството и туризма – **Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“**, в която се подготвят общо 520 ученици в 8 специалности. Подготовката на учениците е свързана и с провеждането на състезания по професии в град Русе. Двете състезания, в които участват граждани на града, са Първото кулинарно състезание за непрофесионалисти „На върха на ножа“ и Кулинарното състезание за деца „Като шеф готвачите“, съвместно с община Русе и основните училища на града.

Първото кулинарно състезание за непрофесионалисти „На върха на ножа“ се провежда за пета поредна година (към 2019 г.) Целта е ученици от Професионалната гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“ да приготвят различни ястия с представители на различни професионални области в града. За осъществяването на инициативата си партнират Професионалната гимназия по туризъм, хотел „Дунав Плаза“ и Клубът на професионалните готвачи. В организацията се включват община Русе и Съюзът на хотелиерите и ресторантьорите.

Първото кулинарно състезание за непрофесионалисти „На върха на ножа“

В кулинарното състезание за деца „Като шеф готвачите“ – вземат участие 6 ученици (от V – VII клас) от различни училища в Русе, всеки от които се състезава в екип с ученик от Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“. Идеите за кулинарните ястия са изцяло авторски. Организатори и партньори на това приключение са ресторант „Кралска закуска“, Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“, Клуб на професионалните готвачи, община Русе и Съюзът на хотелиерите и ресторантьорите.

Кулинарното състезание за деца „Като шеф готвачите“

Туристическото изложение „Уикенд туризъм“ се провежда ежегодно. Неговата цел е реклама на туристическия потенциал на общината и България, както и на винарски съюзи, срещи и дегустации за популяризиране на винения туризъм. Изложението се провежда със съдействието на Професионална гимназия по туризъм „Иван П. Павлов“. Всяка година над 270 участници от страната и чужбина показват своя потенциал и своите туристически ресурси пред гражданите и многобройните посетители на „Малката Виена“. В дните на събитията жителите и гостите на града имат възможността да присъстват на различни презентации, забавления, атракции, както и да опитат различни вина, както и регионална кухня.

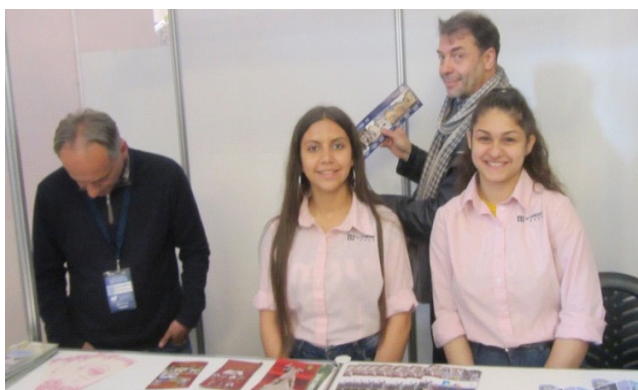
Изложението и Фестивалът допринасят за развитието на специализираните форми на туризъм, за преодоляването на сезонните диспропорции в региона, както и за реализирането на целогодишен туристически продукт.

Първа регионална кулинарна купа Русе

Кулинарният и виненият туризъм са едни от най-бързоразвиващите се специализирани видове туризъм. Водещото е балансът между тръпката и възбудата от приключенските дейности, от една страна, и сигурността – от друга.

Туристите от различни националности имат различна склонност към приключения. Установено е, че такива дейности привличат хората, търсещи силни усещания и високо ниво на риск.

Ученици от ПГ по туризъм „Иван П. Павлов“ – гр. Русе, на щанд на туристическото изложение „Уикенд туризъм“

Туристическо изложение „Уикенд туризъм“ с програма и кулинарно представяне на ученици от ПГ по туризъм „Иван П. Павлов“ – гр. Русе

Територии с обособени туристически функции

Русенски кей. Обхваща крайбрежната ивица от русенския лиман на запад до зимовника за плавателни съдове на изток. В тази зона влизат Музеят на транспорта и съобщенията, откритата експозиция Римска крепост „Сексагинта Приста“, Музеят на градския бит, музеят „Захари Стоянов“ и площадът до Речната гара. В момента русенският кей е в ремонт с цел удължаване на съществуващите понтони на пристанището и изграждане на нови понтони. Първата част от проекта беше да се изгради наново прочутият **Вит мост на кея**, който придава автентичност на новата крайбрежна ивица. Населението беше скептично настроено, но откакто съоръжението е в експлоатация русенци и гости на град Русе редовно посещават това китно място, за да се наслаждават на приятната гледка към речното пристанище на града. Тези нови проекти бележат тенденциите за развитието на туризма в града, както в транспортно отношение, така и като благоустроеност на пространството.

Реконструираният вит мост на крайбрежната ивица

Местност Левента. Тя обхваща зоната около телевизионната кула и комплекс „Левента“. Притежава голям туристически потенциал с отлична панорамна гледка, добри пътни връзки и паркинги.

Западен парк „Приста“ и лесопарк „Липник“. Това са зони, които предлагат възможности за отдих и развлечения на жителите и посетителите на града. **Западен парк „Приста“** е разположен на няколко километра западно от Русе, между пътя за София и река Дунав. Залесен е с широколистни гори. Местността има отличен потенциал за отдих и спортуване, който предстои да се доразвива. Комплекс „Люляка“ има хотелска база и басейни и е разположен непосредствено до брега на р. Дунав. **Лесопарк „Липник“** е на 10 km от Русе, в близост до село Николово. Местността предлага голям потенциал за отдих, развлечения и спорт. Разполага с ресторант „Овчарска лъка“ и хотелски хижи за **екстрем туризъм**.

Дунавски бряг и Дунавско крайбрежие. Районът обхваща землищата на селата Пиргово и Мечка. Крайбрежната пясъчна ивица предоставя благоприятни условия за краткотраен отдих; за развитие на водомоторни спортове; спортен риболов. Съществуват възможности за реализиране на културно-исторически маршрути (Римски кастел „Тимамииум“, Орнитоложка зона „Рибно стопанство“, „Стълпище“ и природният феномен „Дикилиташ“), както и за селски туризъм, а също и за винен туризъм в хотелски винен комплекс „Седем поколения“.

Поломие. Това е най-голямата зона, която обхваща *каньоновидните долини на Природен парк „Русенски Лом“* и културно-историческите обекти в землищата на селата Красен, Божичен, Иваново, Кошов, Червен, Нисово, Табачка и Сваленик. В тази зона може да се развива **еднодневен, двудневен и многодневен туризъм**, да се провеждат *„зелени училища“*, съществуват условия за алпинизъм, ловен, орнитоложки, спелеоложки, хоби туризъм, за стационарни, научно-познавателни ученически и студентски практики.

Най-посещаваното място за отдих в Русе дълго време е била градската градина в центъра. Там са били популярните кафенета, а наблизо е преминавала главната търговска улица.

Много от изброените забележителности на Русе сами по себе си представляват ценни туристически обекти, еднакво интересни както за местните жители, така и за гостите на града от страната и чужбина.

Принципът на прозрачност при устойчивото развитие на туризма изразява необходимостта от търсенето на диалог, на широко обществено съгласие за всяка промяна в областта на туризма. Туристическите пътувания дават възможност туристите да се запознаят с културата на посещаваната туристическа дестинация. Принципно всички видове туризъм в една или друга степен имат културно-познавателен ефект. Пътуванията с акцент върху културата, науката, езика, историята, кухнята и други характерни за страната особености и черти, допринасят съществено за популяризирането на страната ни като туристическа дестинация.

Всички антропогенни туристически обекти, разположени в чертите на град Русе, могат да се посещават както от много туристи, така и от местни жители през цялата година, най-често в почивните дни. В работните дни обектите се посещават предимно от туристически групи, дошли от различни части на страната, за да се запознаят със забележителностите на нашия красив крайдунавски град. За тези посетители град Русе представлява значителен туристически обект на познавателния туризъм, интересът към който ще продължава да расте.

Литература

- [1] **Апостолов, Н.** (2003). Туристически ресурси. Варна, УИИУ.
- [2] **Воденска, М.** (2010). Основи на туризма. С., Матком.
- [3] **Марков, Ив., Н. Апостолов** (2010). География на туризма. В. Търново, Фабер.
- [4] **Марков, Ив.** (2016). География на туризма. В. Търново.
- [5] **Стамов, С., К. Никовска** (2017). Културен туризъм. Ст. Загора, Кота.
- [6] **Стамов, С., К. Никовска** (2009). Организация и функциониране на кухнята, ресторанта и хотела – трета част: Организация и функциониране на хотела. С., Матком.

Електронни източници

<http://arenamonbat.com/bg/za-arenata>
<http://ebridge.info/bg/statii/poklonnichestvo-i-religiozen-turizym>
<https://oib.bg/ideite/ideite1>
https://www.actualno.com/ruse/kulinarni-festivali-i-izlojenija-ochakvat-jitelite-i-gostite-na-ruse-news_716374.html
<http://www.bestwine.bg/vinen-turizym-bulgaria-vino-cherveno-bqlo>
<https://www.rusemedia.com/американски-туристи-откриха-новия-кр>
<https://www.rusemedia.com/новата-визия-на-русенския-кей-ще-насър/>
http://www.ruse.utre.bg/ruse_life
<http://www.visitruse.info/wt/>
<https://winetours.bg>

СЕЛО БЕРАЙНЦИ – ГЕОГРАФИЯ И ИСТОРИЯ

Мартин Хаджидимитров

Учител в 157 ГИЧЕ „Сесар Вайехо“, София

e-mail: martinvx@abv.bg

Село Берайнци буди интерес не само с природните си дадености, но и с исторически забележителности и архитектурни ценности. В настоящото изложение са обединени всички налични към момента данни за селото, които разкриват богата многовековна история и природни ресурси.

География. Природни особености, население и стопанство

Село Берайнци се намира в Западна България, в близост до така наречените Западни покрайнини. Влиза в състава на община Трън, област Перник. Землището му граничи със селата Радово, Ярловци и Туроковци и е с големина от 2,416 km². Като административна единица селото се управлява от кмета на гр. Трън, няма собствено кметство, нито кметски наместник.

Самото село е разположено на северния склон на Лешниковска планина, която е част от Краището. Най-високият връх на планината е вр. Берайнски гудел (942 m), а непосредствено до селото в западния му край се намира и връх Кръст с височина от 803 m. Берайнци се намира в Трънската котловина Знеполе, която обхваща долината на река Ерма. Селото е на няколко метра от брега на реката. Отстоянието от общинския център и най-голямо населено място в общината – град Трън, е 6 km, на 14 km е от ГКПП Стрезимировци, а от столицата – на 82 km.

Изглед от хълмовете над селото към котловината Знеполе

Изглед към селото от главния път за ГКПП Стрезимировци

Берайнци е заобиколено от гори с бял бор и ниски широколистни гори. Горите от бял бор са изкуствено залесявани преди десетилетия по голите била на Лешниковска планина. Има богато разнообразие на диворастващи билки и гъби. Най-често срещани в региона са добре познатите на българите жълт кантарион, дива мента, еньовче, копри-ва, мащерка, диворастващ лапад, хрян, печурки, сърнели и други. Най-големи находища на билки и гъби се откриват по ниските голи хълмове между селата Берайнци и Радово, както и в района на пасищата между селото и река Ерма. Селото попада и в границите на „Натура 2000“ в защитена зона „Руй“. Някои от защитените видове животни са видра, пъстър пор, мечка, вълк, няколко вида прилепи, птици, земноводни, влечуги, риби и безгръбначни. Зоната е одобрена през 2007 г.

В село Берайнци почвите са канелени горски, както в по-голямата част на Знеполе, а в землището му около Ерма – алувиално-ливадни. Климатът е характерен за тези географски ширини. Зимата е много студена, започва рано и с обилни снеговалежи, пролетта и есента са кратки и дъждовни, падат много слани и температурите са ниски, а лятото е прохладно, като горещините не са често явление и са предимно в откритите и незалесени части на селото. Често се наблюдава засушаване на почвата през лятото. За района на селото е характерен следобеден югоизточен вятър, който е отклонение на течението при село Радово, идващо от долината на река Струма, затова особено през летните месеци, в следобедните часове, температурите навън се усещат с няколко градуса по-ниски и се чувства прохлада. Средната годишна температура е около 8°C, а средната годишна валежна сума – около 580 mm. Най-ниската измерена температура в региона е в град Трън през 1947 г. – минус 38,3°C, а максималната е около 35°C.

Според данни на ГРАО от 15 март 2015 г., село Берайнци е с постоянно население от 28 души. Дългогодишните наблюдения показват, че броят на реално живущото население в селото се мени по месеци. Целогодишно около 10 души обитават селото, а през лятото (или по-точно от април до октомври) живущите достигат до 80 – 100 души. Повечето са се превърнали в т.нар. виладжии и идват само през уикендите, а пенсионираниите собственици на

къщи в селото – за цяло лято. Част от постоянното население на Берайнци живее в гр. Трън, където има условия за работа за разлика от селото и въпреки непосредствената близост до града, те използват родните си къщи на село предимно за вили и почивка, а също така и за добив на стопанска продукция. Голяма част от стопанството на селото е в ръцете на големи арендатори и вече почти няма частни производители, които да добиват селскостопанска продукция. Въпреки това, всяка година арендаторите садят култури като царевица, жито, овес, рапица, слънчоглед и най-добре виреещата култура тук – картофи. През годините в региона са отглеждани и хмел, коноп и т.н. Днес жителите на селото отглеждат малки количества земеделски продукти за лично ползване. Най-често, освен характерните за всеки регион култури (зеленчуци, плодове, подправки и др.), тук отглеждат типични трънски сортове пипер и тикви, дребни ябълки, сливи, трънски дюли и др.

Характерно, както за всяко българско село, така и за Берайнци, е застаряването на населението, изоставянето и рушенето на къщите, запустяването на дворовете и земеделската земя. Въпреки това, с продажбите на имоти в последните години в селото дойдоха нови хора, и заедно с това се обновиха и къщите, дворовете и улиците.

История. Културно-исторически ресурси на селото

Данните за обитаването на днешното землище на селото сочат, че животът по тези земи започва още от Халщатската епоха (1300 – 475 г. пр. Хр.). В местността „Завой“ на десния бряг на река Ерма има следи от праисторическо селище с площ от близо 10 дка. Тук са открити множество фрагменти с пластична декорация, характерни за халщатския период.

На около 5 – 6 km югозападно от Берайнци, в местността „Мала Гарваница“ се намира праисторическо светилище. На западния откос на северния планински скат върху самата скала е изрязан диск с диаметър 80 cm, който специалистите свързват с култа към Слънцето. В непосредствена близост се намира и друго праисторическо култово съоръжение. В местността „Плоча“, върху големи каменни плочи, е издълбана паничка с диаметър от 30 cm.

Свидетелство за живота през античността откриваме в изграденото антично селище върху праисторическото в местността „Завой“, както и от късноантичното селище в местността „Гребулица“ (IV – VI в. сл.Хр.), намиращо се на около 1 километър северно от село Берайнци.

Мегалитното светилище в м. „Мала Гарваница“

В селото откриваме и останките на късносредновековната църква „При оброка Свети Георги“ в местността „Църквище“. Била е характерна малка еднокорабна църква, подобна на тези от Късното средновековие в Знеполските и Горнострумските земи. Първоначално църквата се е намирала над днешния оброк, върху скален масив при голям извор. Ломеният камък от църковната сграда е свлечен по склона и е употребен в по-късно строителство. Самият оброк е оформен от два обработени камъка. Основата е с правоъгълна форма, а по средата има отвор, в който влиза вторият камък, който е с трапецовидна форма и върху него е очертан кръст. Днес за наличието на църквата ни говорят купчина камъни във вече прекалено обраслата местност, в която никой не ходи, а малцина знаят за съществуването на археологическата ценност.

Останки от късносредновековната църква „При оброка Св. Георги“

Днешното село Берайнци е засвидетелствало своето съществуване като старо средновековно селище, което било вписано като тимар в нахия Знепол. През 1447 г. селото наброявало 10 домакинства и една вдовица. Близо два века по-късно, през 1606 г., селото било вписано като Берайнче в списъците на войниците към кааза Изнебул. Старото средновековно село било изградено върху късноантичното, свързано с металодобива по онова време.

През периода на Възраждането село Берайнци изживява своя възход. Жителите на селото са се занимавали с тухларство, керемидарство и дюлгерство. В землището на селото се намирала прочутата тогава кариера „Гарваница“ за добиване на камъка трахит. Жителите на селото правели глинени съдове и били прочути строители. През този период в селото се създава първото килийно училище в цяло Знеполе и по думи на историци – в целия регион от Кюстендил до Цариброд (днес Димитровград в Сърбия). То било отворено от първия учител в селото Тричко Гусин през 1778 г. Средствата за построяването му били предимно негови и на семейството му. Преподавали синове му и той самият. Училището е съществувало до Освобождението, поддържано от неговите наследници. Днес от този паметник на просветната култура са останали само част от каменните зидове на сградата.

Останките от някогашното училище на Тричко Гусин

Паметник по случай 200 години от създаването на училището

С годините селото е претърпяло доста промени, но успява да запази своя облик. Сформирали са се няколко махали, които се намират в гънките на склона на Лешниковска планина, и носят името на фамилията, която живеела там – например махалите на Бимбирови, Мирчини, Кръчмареви, Арабаджиеви и други.

По време на социализма, във връзка с увеличаващо се търсене на втори домове, по идея на една от старите жителки на селото с помощта на тогавашното общинско ръководство на град Трън била създадена вилната зона на Берайнци точно до пътя за град Трън. Някога вилната зона била земеделски масив, насаден с овес, а днес това е най-населената част на селото. Къщи с особена архитектура, по нищо ненаподобяваща на трънската, в различни стилове, гордо украсяват най-предния северен склон на планината. По

времето на социализма в селото са построени читалище и сграда със смесена употреба – магазин, хотелска част с ресторант и пощенска станция 2488. От старите извори, които вече няколко века дават вода на селото, са прихванати каптажи и е построен централен водопровод в Берайнци, чакълирани са улиците, асфалтирано е шосето до главния път, построени са автобусна спирка, трафопост и всякакви съвременни удобства. Също по време на социалистическото управление са построени нов мост над река Ерма, както и 4 бента и укрепителни съоръжения. Днес около бентовете са образувани малки плажове, където жителите на селото и околните населени места прекарват горещите летни дни.

Легенди

Съществува легенда за възникването на селото на днешното му място, която се предава от поколение на поколение. Тя гласи следното: *„Преди много векове село Берайнци се намирало в подножието на самия връх Руй. Жителите били много бойни хора и не било лесно да се укротят. Един ден убили някакъв висш управител и, за да заличат следите си, всички се преместили за една нощ на днешното място на селото.“* Никой не знае дали това е реална случка или историята е измислена, но се предава от поколение на поколение.

Друго любопитно нещо, свързано с историята на селото, е определянето на границите на Западните покрайнини, които преминали под сръбско владение. Историята, която отново се предава от уста на уста, гласи: *„Минала комисията, определяща границата между България и Сърбия. Бил поставен голям бял камък точно в местността „Побит камък“ (намира се в началото на „Берайнско шосе“, на главния път за ГКПП Стрезимировци). На следващия ден е трябвало да минат работници, които да затворят границата. През нощта един берейнчанин отишъл и преместил камъка от Берайнци в Стрезимировци и така Берайнци останало в границите на България, и оттам идва и името на местността „Побит камък“.*

Село Берайнци е типичното обезлюдено българско село със своите характерни особености. Населението на нашата страна все още не изпитва нуждата от завръщане към своите корени, младите хора предпочитат големите градове и удобствата на апартаментите. Рано е да се каже дали някога градските обитатели ще се завърнат в опустелите си къщи, придобити по наследство от отдавна починали роднини, но дотогава селата като Берайнци ще тръпнат в очакване и с надежда, че все по-сгъстяващата се дива растителност няма да попречи на мераклиите да открият своите полупорутени бащини домове.

Литература

- [1] **Заимов, Й.** (1973). Български географски имена. София.
- [2] Късносредновековна църква в м. „Църквище“ – <https://svetimesta.com/>
- [3] **Митова-Джонова, Д.** (1983). Археологически паметници на Пернишки окръг. София.
- [4] Трънски край. Сборник. (1940). София.

ГЕОГРАФСКИ СЪБИТИЯ И НОВИНИ

ГЕОГРАФ БГ В ДЕСЕТОТО ЮБИЛЕЙНО ИЗДАНИЕ НА СОФИЙСКИЯ ФЕСТИВАЛ НА НАУКАТА

Географ БГ
e-mail: hello@geograf.bg

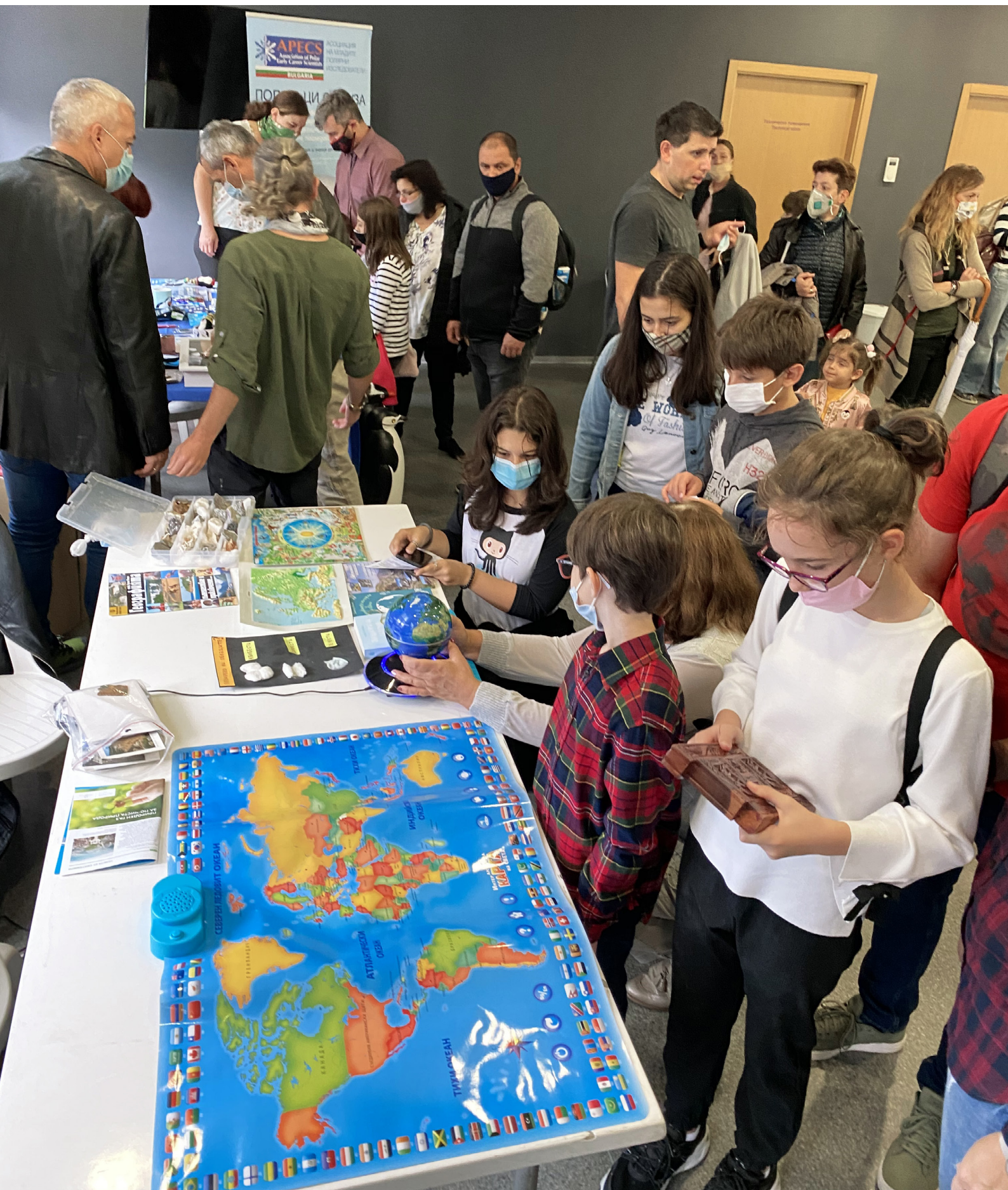
geograf.bg

Изминалата 2020 г. ще остане в историята като година на катаклизми и изменения на живота такъв, какъвто го познаваме. В коренно различен формат преминаха и две традиционни събития от ежегодния календар на Географ БГ – Софийският фестивал на науката и Европейската нощ на учените. Въпреки трудностите и предизвикателните времена, науката намери начин да се популяризира именно чрез възможностите на технологичния прогрес.

Под мотото „Отдалечени, но по-близо“, въпреки всички премеждия, на 26 и 27 септември 2020 г. Софийският фестивал на науката събра за десети път български и международни учени при строги противоепидемични мерки, за да представи чудесата на света, в който живеем.

София за поредна година бе столица на науката с близо 80 събития на теми от бъдещето на медицината, генната редакция, стареенето и биологичните рискове, през големите катаклизми в Космоса, замръзналите луни и гигантските скокове, които са необходими, за да се превърнем в бипланетарни същества, до природния газ, климатичните промени и връзката между наука и изкуство. Във фестивала участваха учени от България, Испания, Ирландия, Италия, Обединеното кралство, Полша, САЩ, Сърбия и Унгария. Сред тях бяха млади изследователи и финалисти от конкурса FameLab от България и други страни.

И тази година фестивалната програма хвърли светлина върху значими научни годишнини – 100 години от рождението на Розалинд Франклин, Рей Бредбъри и Айзък Азимов, 90 години от откриването на планетата Плутон и 30 години от изстрелването на телескопа Хъбъл. Част от фестивалната програма бяха изложбите, разкриващи богатството на Вселената – от градивните частици в тяхната свързана форма до изображенията, направени с космическия телескоп Хъбъл. Малки и големи успяха да се докоснат до микросвета, авиационните технологии, антарктическите открития, програмирането, и да наблюдават интерактивни научни занимания и демонстрации на открито.

Благодарение на партньорството между Британския съвет, МОН и Столична община, програмата за училища, която през 2020 г. се проведе онлайн от 28 септември до 2 октомври, бе напълно безплатна и хиляди ученици заедно със своите преподаватели отново участваха в забавни събития и практически работилници. Създадени специално за по-млада публика, тези едновременно забавни и образователни събития предложиха атрактивни обяснения на научни теми от учебния материал по математика, физика, химия, биология и география.

В програмата на десетото юбилейно издание на Софийския фестивал на науката Географ БГ участва със собствен демонстрационен щанд и две събития в училищната онлайн програма на фестивала: „Да хакнеш пространството“ (презентация на д-р Димитър Желев) и детска научна работилница „Най-опасните животни на планетата“. Съоснователят на Географ БГ д-р Димитър Желев участва във фестивалната програма за възрастна аудитория. Заедно с други двама известни феймлабъри Аспарух Камбуров и Наско Стаменов – випускници на конкурса за комуникация в науката FameLab, той участва в научната презентация „Открито за природния газ“.

Независимо от предизвикателствата на времето, юбилейното издание на Софийския фестивал на науката се проведе в хибриден вариант – присъствено при стриктни противоепидемични мерки, и онлайн при огромна аудитория от ученици и възрастни от цялата страна. Вече тече подготовка за изданието през 2021 г. и Географ БГ отново ще бъде част от голямото семейство на партньорите и приятелите на Софийския фестивал на науката.

ГЕОГРАФ БГ – ЧАСТ ОТ КОНСОРЦИУМА НА FRESHER – ЕВРОПЕЙСКА НОЩ НА УЧЕНИТЕ 2020

Географ БГ
e-mail: hello@geograf.bg

Наред със Софийския фестивал на науката през 2020 г. [Европейската нощ на учените](https://www.fresher-researchersnight.bg) бе събитие, което успя да се осъществи и да обхване рекордно голяма аудитория благодарение на технологичните средства. За поредна година Географ БГ участва в българската програма на инициативата.

Инициативата „Европейска нощ на учените“ 2020 – FRESHER е иновативен проект, финансиран от Европейската комисия по програма „Мария Склодовска-Кюри“ на програма „Хоризонт 2020“, който се проведе за пета поредна година в над 300 града в Европа и по света. FRESHER е абревиатура от английски език и означава Find Research Everywhere, SHare and expERience (Намирай научни изследвания навсякъде, споделяй ги и трупай опит).

През 2020 г. в българската инициатива участваха 20 основни (сред които и Географ БГ) и 35 асоциирани партньори от цялата страна със специална програма в повече от 25 населени места. Онлайн програмата е достъпна за публиката и след премиерата на самите събития. Програмата включваше вълнуващи дейности в училища, конкурси, срещи с учени в изследователски институти и университети, интересни, забавни, весели и поучителни демонстрации, научни изложения, опити, игри, лекции и други занимания, както и събития на публични градски места.

ЕВРОПЕЙСКА НОЩ НА УЧЕНИТЕ

27-29 ноември 2020

Проектът е финансиран от дейности
"Мария-Склодовска Кюри" на програма
"Хоризонт 2020" на Европейския съюз

СТАРА ЗАГОРА • БЛАГОВЕГГРАД • СЛИВЕН • ГАБРОВО • КОТЕЛ • В СЕЛАТА В ОБЩИНА ДОЛНА МИТРОПОЛИЯ • НА БОРДА НА НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИЯ КОРАБ "АКАДЕМИК" • В РОДОПСКАТА ТЕСНОЛИНЕЙКА • СОФИЯ • ПЛОВДИВ • ВАРНА • БУРГАС • РУСЕ • ПЛЕВЕН •

ПЪЛНАТА ПРОГРАМА ЗА СОФИЯ И
ДРУГИТЕ ГРАДОВЕ МОЖЕТЕ ДА НАМЕРИТЕ НА

www.fresher-researchersnight.bg

ПОСВЕТЕНА НА МЕЖДУНАРОДНАТА ГОДИНА НА РАСТИТЕЛНОТО ЗДРАВЕ 2020

Фокус на събитията от Нощта бе темата за здравето на растенията, обявена от ООН за 2020 г., която е насочена към бъдещето на планетата в контекста на опазването на растителния свят, екологията, ролята на растенията за здравето на хората, както и за икономиката, и много други сфери.

Събитията от Европейска нощ на учените 2020 FRESHER се проведоха на 27, 28 и 29 ноември 2020 г. Географ организира и координира провеждането на събитията с локации Сливен и Бургас, където палитрата от инициативи успя да привлече широка аудитория.

В локация Сливен заедно научихме за географията и Big Data, за медицинската география като актуална наука в годината на пандемия, за градското планиране и пандемия – опитът на Барселона, за растенията – множества на болестите и растенията – алгоритъм на живота, както и за Уикипедия и пандемията от COVID-19. В локация Бургас заедно научихме какъв е човешкият отпечатък върху българската природа, вникнахме в корените на българското въздухоплаване, разгадахме мистерията на канала и тайните на пречистването на отпадъчни води, занимавахме се с умното поливане на цветя и как роботът Wall-E търси растения и завършихме подobaващо със зрелищната наука с Корпуса за бързо гърмене.

Събитията от програмата на Географ БГ са достъпни онлайн и всеки, който проявява интерес, може да ги посети: [видео каталог на събитията в локация Сливен](#) и [видео каталог на събитията в локация Бургас](#).

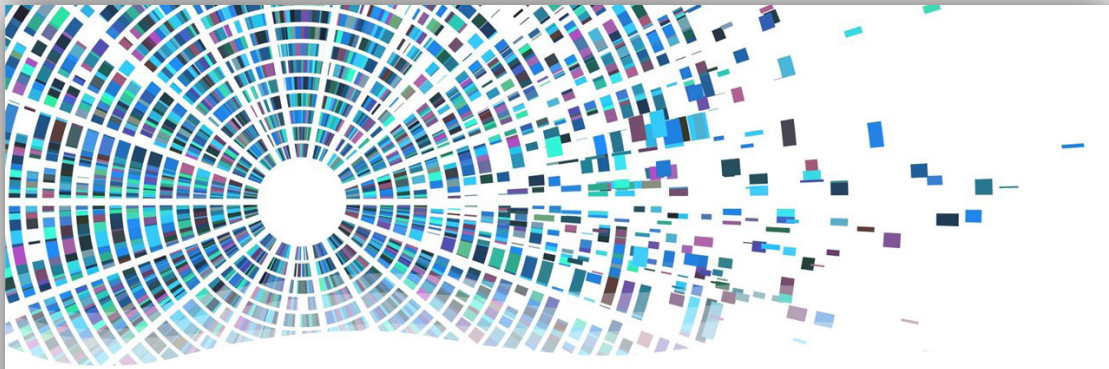
Suricactus

Географски карти с отворен код QGIS

или защо е време да “свалим картите”

2020-11-27 19:00 (петък)
Иван Иванов
@suricactus

Градско планиране и пандемия

Д-р Велислава Симеонова

UNIBA
Universitat Internacional de Barcelona

UNIVERSITAT DE BARCELONA

EUROAULA
Escola Universitària

Universitat de Girona

80 ГОДИНИ ОТ КОНЧИНАТА НА ВИДНИЯ ГЕОГРАФ ГУНЧО ГУНЧЕВ

Спасимир Пилев

Географ БГ

e-mail: spasimir.v.pilev@gmail.com

През 2020 г. се навършиха 80 години от ранната кончина на видния географ Гунчо Гунчев.

За съжаление житейският и творческият му път остават малко познати за обществеността, макар и да има значими приноси в проучване на селищата и в ранните геоморфоложки изследвания в страната. Още по-малко известен е с интересите си във филателията и разпространението на езика есперанто.

Гунчо Стефанов Гунчев е роден на 23 март 1904 г. (нов стил) в град Бяла, област Русе. Негов дядо по майчин линия е габровският опълченец и индустриалец Христо Конкилев (1848 – 1912). Още като ученик пише и изнася пред съучениците си няколко реферата, свързани с природата. На 14-годишна възраст става част от Юношеското туристическо дружество „Шипка“. Това е и периодът, в който опознава околностите на Шумен, Мадара и старите столици Плиска и Преслав. Достига черноморското крайбрежие при Каварна. Тези негови пътувания са пример за в интереса му още от младежка възраст за изучаване на миналото и връзката с географската среда. През лятото на 1919 г., в продължение на една седмица, осъществява пътуване до Котел. То остава забележително с това, че води дневник, който озаглавява „До Котел и назад“ по почин на алекоконстантиновия пътепис „До Чикаго и назад“.

Още в първата си статия – озаглавена „Природата като елемент на щастие“ (1920), ненавършил 16-годишна възраст, пише за важността на природата и начин за „лечение“ на различни душевни състояния и възможност за отмора, като подбира цитати от Фламарийон, Фино, Байрон, Вазов и др. в подкрепа на твърденията си.

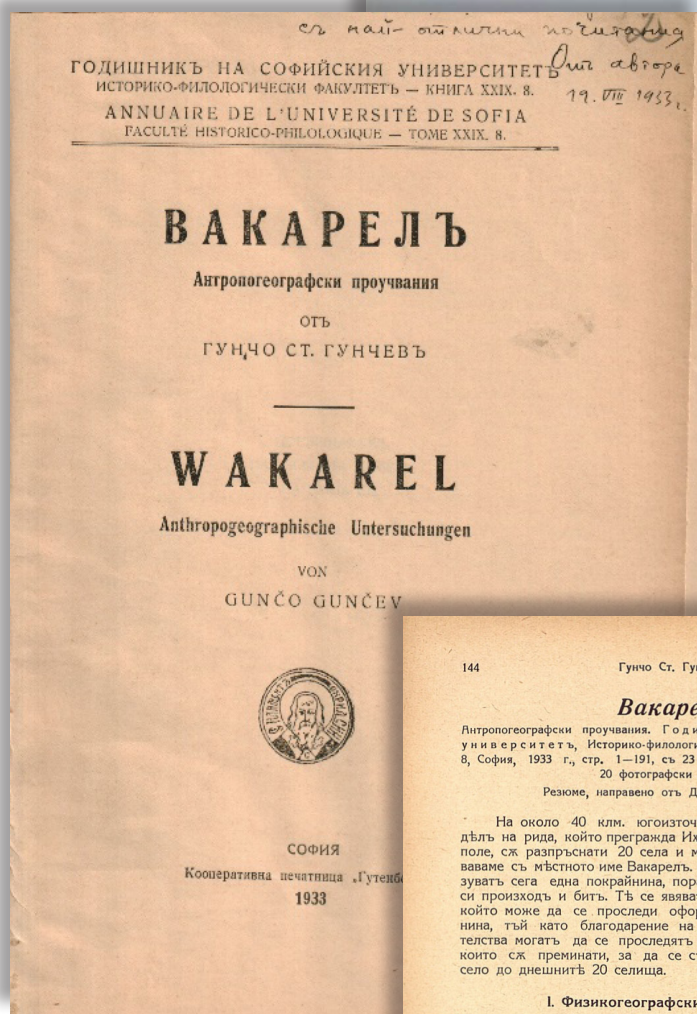
След навършване на пълнолетие (1922) Гунчо Гунчев представлява България на XIV Световен есперантски конгрес във финландската столица Хелзинки. Това е и неговото първо пътуване извън граница. Пише и няколко статии с общо заглавие „Впечатления от Финландия“. В „Бележити български географи“ авторите Живко Гълъбов, Любомир Динев и Михаил Мичев (1982) посочват, че пътуването до Финландия оказва влияние върху Гунчев да стане географ. Именно година по-късно постъпва като студент по география в Софийския университет, който завършва с отличие през 1928 г. В Софийския университет

е председател на Студентското географско дружество и като такъв създава връзка с Юношеския туристически съюз.

Важно значение за формиране на неговите практически способности за теренни проучвания оказва участието му в експедициите на Херберт Луис (1900 – 1985) от Берлинския университет из Пирин в продължение на три последователни лета (1926 – 1928). В тези проучвания се извършва ревизия на височината на най-високите върхове в планината – първенецът Ел тепе (Вихрен), Мангър тепе (Полежан), Кутело и Каменица. Приносът им за изучаване на залежаванията в Пирин се изразява с измерване на височината, дължината и посоката на циркусите.

През 1927 г. Гунчев работи върху първата си научна дейност – семинарната работа „Плана планина. Принос към историческото развитие на славянските земеписни имена“, чийто научен ръководител е проф. Анастас Иширков (1868 – 1937). Трудът му е оценен високо и на следващата година

Гунчев завършва с отличие висшето си образование, а по препоръка на проф. Иширков, е изпратен за два месеца (юли – август 1928) като гост-стипендиант в Дебреценския летен университет. Това негово обучение също е продуктивно като научни публикации – обръща внимание на културните връзки и родството между унгарците и българите, описва Дебрецен, пустата и река Тиса. През 1928/1929 академична година специализира в Берлин като стипендиант на фондация „Александър фон Хумболт-Щифтунг“. След завръщането си в България учителства в София. Това е и времето, когато извършва забележително атропогеографско проучване на махалите на село Вакарел и пише докторската си дисертация „Вакарел. Антропогеографски проучвания“ под научното ръководство на проф. Иширков. Този научен труд, съчетание на антропогеографска част и физикогеографски преглед, остава най-значимият в научната дейност на Гунчев.

Трудът „Вакарел. Антропогеографски проучвания“, с посвещение от автора за историка проф. Светозар Примов. ЦДА, ф. 1821К, оп. 2, а.е. 46, л. 2

През лятото на 1930 г. Гунчо Гунчев е назначен за асистент в Софийския университет, където води практически занятия по картография и семинарни упражнения по география, но също така се занимава и с теренни проучвания.

В следващите години изучава различни части от България, свързани както с природната география, така и с антропогеографията – от Западните погранични планини до Черноморското крайбрежие, и от бреговете на река Дунав до Родопите. Изучава крайбрежните дюни от Черноморието, установява нов тип къщи – странджанската къща, изучава типовете къщи в Созопол и Несебър, както и в Тетевенско. Ценни са и приносите му за изучаване на уземлените жилища в Северна България.

Изследва льоса в Северна България и извършва наблюдения на свлачищните процеси в района на Оряхово. В края на

Гунчо Гунчев (сн. 1930 г.)

1935 г., пред научното събрание на Българското географско дружество, изнася научния доклад „Льосът в Северна България“, подчертавайки значението му за формиране на земеповърхните форми в Северна България и установява, че льосът е разпространен по юг, отколкото е представено в геологическата карта на проф. Георги Златарски (1854 – 1909). С него кандидатства в конкурса за редовен доцент по физическа география, но получената рецензия от проф. Иван Батаклиев (1891 – 1973) не е благоприятна и за доцент е избран Димитър Яранов (1909 – 1962).

През август 1936 г. участва като ръководител, заедно с проф. Стефан Бончев (1870 – 1947), на третата екскурзия по време на IV Конгрес на славянските географи и етнографи. Член е на Българското географско дружество, комитета на Народния етнографски музей (Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН) и е сред основателите на Българския национален комитет за география и на Българското природонаучно дружество.

На 24 февруари 1937 г. е избран за доцент в катедрата по Обща география и културно-политическа география. Работи в областта на селищната и икономическата география, геоморфологията, геологията, почвознанието, топонимията, етнографията, историята и археологията. През 1938 г. започва да издава първото научно краеведско списание в България „Архив за поселищни проучвания“ (1938 – 1941), на

АРХИВЪ ЗА ПОСЕЛИЩНИ ПРОУЧВАНИЯ

ARCHIVES DES ETABLISSEMENTS HUMAINS
ARCHIV FÜR SIEDLUNGSFORSCHUNGEN
ARCHIVES FOR SETTLEMENTS STUDIES

Ф. Каницъ
F. Kanitz

Градъ Габрово
La ville de Gabrovo

което е редактор. В него се поместват научни приноси, стари пътеписи на чужденци из българските земи, спомени, библиографски сведения и др.

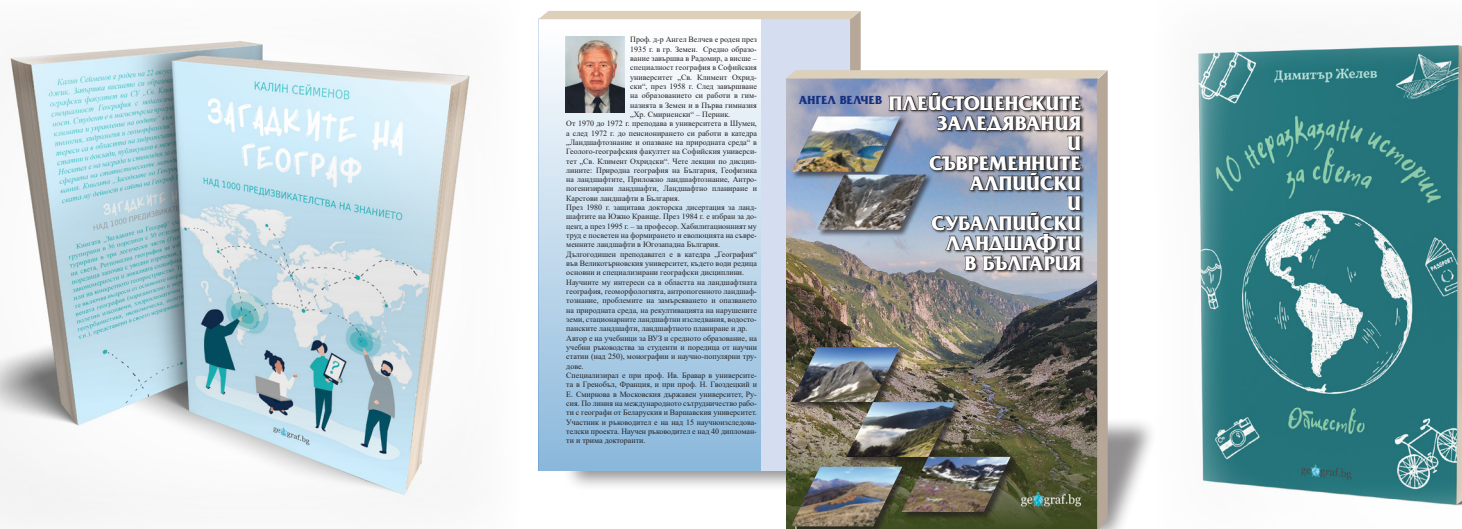
Гунчев оставя 19 научни статии, над 30 научнопопулярни статии и повече от 80 рецензии в областта на географските науки и много други сказки, беседи и речи, които със сигурност биха били много повече, ако не е ранната му смърт на 2 юни 1940 г., само на 36-годишна възраст. Специализираната му библиотека е дарена от майка му Величка Гунчева на Софийския университет, както и 50 000 лв. за фонд към Географския институт, които да се капитализират и с лихвата им да се награждава студент, написал най-добрата научна работа в областта на поселищната география, а също и за финансова помощ на беден даровит студент в последната година на обучението му по география.

Литература

- [1] **Батаклиев, И.** (1941). Гунчо Ст. Гунчев, като антропогеограф. – В: Архив за поселищни проучвания, 49 – 59.
- [2] **Гунчев, З.** (1940). Гунчо Ст. Гунчев. Животопис, обществена дейност и научно творчество. „Архив за поселищни проучвания“.
- [3] **Гълъбов, Ж., Л. Динев, М. Мичев** (1982). Бележити български географи. София, Държавно издателство „Народна просвета“, 41 – 46.
- [4] **Дуйчев, И.** (1941). Историческите занимания на Гунчо Ст. Гунчев. – В: Архив за поселищни проучвания, 64 – 68.
- [5] **Иванчев, Д.** (1962). Български периодичен печат, 1844 – 1944: анотиран библиографски указател. Т. 1. София, Наука и изкуство, 65 – 66.
- [6] **Пенков, И.** (1941). Гунчо Ст. Гунчев като преподавател и наставник. – В: Архив за поселищни проучвания, 71 – 73.
- [7] **Постомпиров, И.** (2020). [80 години от смъртта на географа доц. Гунчо Гунчев](#). Регионален исторически музей – Габрово.
- [8] **Равначка, А.** (2004). 100 години от рождението на доц. Гунчо Гунчев. – В: Обучението по география, 40 – 47.
- [9] **Яранов, Д.** (1941). Приносите на Гунчо Ст. Гунчев за изучаване геоморфологията на България. – В: Архив за поселищни проучвания, 60 – 63.

Географ БГ е организация, която предоставя безплатно образователно онлайн съдържание.

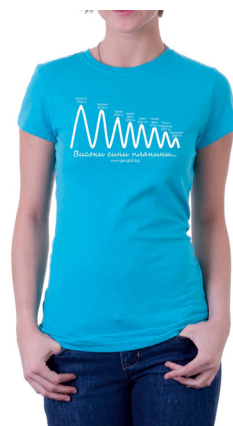
Можете да подкрепите дейността на Географ БГ, като закупите някой от нашите географски продукти:

Географски книги

Географски постер

Географски тениски

За повече информация посетете нашия сайт:

geograf.bg

УСЛОВИЯ ЗА ПУБЛИКУВАНЕ В Е-СПИСАНИЕ „ГЕОГРАФ“

Желаещите да публикуват могат да изпратят своите материали на адрес: spisanie@geograf.bg. Авторските текстове трябва да са на български език в обем заедно с илюстрациите до 18 страници (размер: 12, шрифт: Times News Roman, междуредие: 1,5, формат .doc, .docx). За публикуването на статии, надхвърлящи посочения обем, решение взема Редакционната колегия.

Структура на текста и оформлението:

- заглавие на статията, без съкращения;
- по-големите статии да се структурират с подзаглавия;
- сведения за автора (авторите) – име, фамилия, месторабота, имейл (в посочената последователност);
- таблиците, фигурите и другите приложения се номерират. В полето под таблицата/фигурата се поставя заглавие, номер или обяснителна бележка за връзка с текста;
- илюстративните материали – снимки, илюстрации и др., се изпращат в отделни файлове във формати TIFF/JPG;
- литературата трябва да включва всички автори, споменати в текста, подредени по азбучен ред. Да се спазват стандартните библиографски изисквания и съкращения.

Всеки автор трябва да изпрати и отделен документ-декларация за авторство:

Аз (три имена) от (име на институция/населено място) декларирам, че написаното от мен и приложените материали са резултат от авторския ми труд и не са обект на чуждо авторско право и съм съгласен те да бъдат използвани при развитието на образователната дейности на Българския географски портал – Географ БГ (www.geograf.bg).

Позволено е използването на графични и други източници със съответното цитиране, които са с публично право на ползване.

При възникнали въпроси, не се колебайте да пишете на посочения електронен адрес до екипа, подготвящ е-списание „Географ“.